

DIŞ TİCARET VE ÖDEMELER DENGESİ

Prof. Dr. Gülten Kazgan (Raportör)

Doç. Dr. Eser Karakaş

Doç. Dr. Tülay Arın

Doç. Dr. Nihal Tuncer

Dr. Esin Akbulut

Türkiye'nin Cari İşlemler Bilançosu ve Dış Borçları:

(Politikalar)

Türkiye İkinci Dünya Savaşının sonundan 1980 yılına kadar üç kez ciddi döviz darlığı krizi yaşamış, dış borç faizlerini zamanında ödeyemez duruma düşmüştür. Krizleri IMF istikrar programları izlemiştir; bunlar askeri rejimler denetiminde uygulanırken, uzunca bir süre büyümeyen yavaşladığı dönemler yaşanmıştır. Kısacası, Türk ekonomi tarihi cari işlemler açıkları ve dış borçları ödeyememe olgusunun, topluma getirebileceği yüksek maliyete örneklerle doludur.

Yaşanan her üç döviz krizi "kontrollü döviz sistemi"nin yürürlükte bulunduğu dönemlere rastlar. Oysa, 1980'li yılların sonundaki görünümne göre artık Türkiye "dışa açık" bir ekonomik yapıya ulaşmış, TL'nin konvertibilitesi IMF'ce onaylanmış, her türlü miktar kısıtlaması ithalat işlemlerinde kaldırıldığı gibi sermaye hareketlerinde de iyice azalmıştır. Burada akla gelebilecek bir soru, yeni döviz rejiminde geçmiştekine benzer krizlerin yaşanıp yaşanmayacağıdır. İkinci bir soru, 1980 yılında "24 Ocak kararları" ile IMF denetiminde yürürlüğe giren ve 1989-90 arasında serbest döviz piyasasının yerleşmesine kadar sürdürülün liberalleşme politikasının ne ölçüde kabul edilebilir olduğunu; diğer yandan kısıtlamaların, dünyadaki gelişmeler ve Türkiye'nin dış taahhütleriyle ne ölçüde bağlılığıdır. Üçüncü bir soru da, cari işlemler bilançosunu denetim altında tutarak dış borç stokundaki artışı önlemek açısından ne gibi politikalar izlenebileceği ve izlenecek politikaların ekonomi üzerinde ne gibi etkileri olabileceği.

Türkiye uzay boşluğunda yaşayan bir ekonomi değildir; aksine, Batı kurumları içinde yer alan bir ülkedir. Bu bakımdan, dünyadaki ve özellikle Batı ülkelerindeki gelişmeler Türkiye'nin uygulayabileceği politikaları belirlemekte payı olan bir etkendir; ayrıca, bugünden dış dünyaya yapmış olduğu taahhütlerle de bağlıdır. Bu bakımdan, sözkonusu olgu diğerlerine öncelik taşımaktadır. Aşağıda, konunun tartışımasına bu konuya başlanacaktır.

1. Dünyada Dış İlişkileri Etkileyen Oluşumlar ve Türkiye'nin Bağlantıları:

İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren, ABD dünya ticaretini liberalleştirmek için girişim yapmış, bir yandan mal akımlarını bir yandan sermaye hareketlerini serbestlestirecek ve böylece "tek bir dünya pazarı" kurmaya katkı yapacak kurumları oluşturmuştur. Ancak, 1990'lı yılların başında dünya, ABD'nin yaklaşık yarınlık yüzyıl önce öngördüğüne tam uymayan bir evrim çizgisine girmiştir.

1.1. Bloklaşma:

Günümüzü tanımlayan oluşumlardan biri ülkeler temelinde bölgesel ticaret bloklarının yayılmaya başlamasıdır. Bu bloklar Türkiye'nin içinde yer aldığı Batı dünyasını tanımladığı gibi, bunun dışına da yayılmıştır ve bu yayılma devam etmektedir. Avrupa Topluluğu (AT), EFTA, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (ABD, Kanada ve yakında Meksika da katılma arzusunda), LAFTA, ASEAN, Arap ülkeleri arasında sayısı ve üye ülkeleri sürekli değişen bloklaşmalar (Körfez Konseyi, Magrep Ülkeleri İşbirliği teşkilatı gibi) bu eğilime tipik örneklerdir. Bloklaşmanın dış ekonomik ilişkiler konusunda uygulanabilecek politikalara getirdiği kısıtlama şudur: Bloklar dışında kalan ülke, üyelerin yararlandığı tavizlerden yararlanılmayacağı için, blok pazarında rekabet edemez duruma düşebilecektir. Diğer yandan, blok üyesi olduğu zaman da, uygulayacağı politikalar blok için geçerli politikalar olacaktır.

Türkiye, 1963'de imzaladığı Ankara Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğunun ortak üyesi olmuştur; 1987'de yaptığı tam üyelik başvurusunu izleyerek de 1996 yılına kadar AT ile gümrük birliğini sınai mamullerde tamamlamayı taahhüt etmiştir. Gerçekte, Ankara Anlaşmasında öngörülen bu tarihtir; buna uygun biçimde de Türkiye gümrük politikasını halen yürütmektedir. AT ile gümrük birliği sadece 12 AT üyesine karşı değil, aynı zamanda Ortak Gümrük Tarifesi'nin kabulü dolayısıyla bütün dünyaya karşı sınai mamuller üzerindeki gümrük vergisi ve eş etkili vergilerde AT politikalarının uygulanması demektir.

Burada ekonomi politikaları açısından tartışılmazı gereken bir sorun şudur: AT tam üyeliğe kabul ettiği görelî daha az gelişmiş üç Akdeniz ülkesine gümrük birliğini gerçekleştirmeyi, tam üyelik sürecinin işlemesini dönemine rastlatmıştır. Oysa, Türkiye'ye önce bunu gerçekleştirmesi yükümünü getirmekte, fakat tam üyeliğe kabul edeceğine dair bir taahhûde de girmemektedir. Türkiye AT'a yarar sağlayacak -askeri konular dışında- bir tek araca sahiptir: O da iç pazarını sınai mamullerde AT'a tamamıyla açmaktadır. Tam üyelikten önce bu aracı AT'a sunduğunda, AT Türkiye'yi tam üyeliğe kabule yanaşır mı? Çünkü, Türkiye'nin tam üyeliği AT için mali, sosyal bir takım yükleri getirecektir. Ayrıca, Doğu Avrupa'da Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya gibi Batı Avrupalı'ya Türkiye'den her anlamda daha yakın ülkelerin AT'a katılması sözkonusudur. Bunlar öncelik alındığında Türkiye'nin AT'da yeri olacak mıdır? Bu soruların cevabı ancak siyasal temaslarla ve diyalogla bulunabilir. Ancak, kesin olan olgu, sınai mamullerde gümrük birliğinin yürütülmesinin dış ticaret ve döviz politikalarını belirlemede önemli bir etken olacağıdır.

AT'la ilişkilerde cevaplanması gereken ikinci sorun Türk ekonomisinin 1996'ya kadar geçecek sürede sözkonusu gümrük birliğini gerçekleştirmeye gücünün yetip yetmeyeceği: sürenin 2000 yılına kadar uzatılıp biraz zaman kazanmanın uygun olup olmayacağıdır. AT'a katıl-

maya sınaî firmaların eğilimini saptamak için 331 firma üzerinde yapılan ankette saptadığımız eğilim şöyledir; Küçük firmaların (25-99 işçi çalıştırı) %32'i, orta firmaların (100-499 işçi çalıştırı) %42.2'i, büyük firmaların (500 ve daha fazla işçi çalıştırı) %48.7'i 1995'e kadar katılmak istediklerini bildirmișlerdir.¹ Buna göre, firmaların yaridan çoğu daha ileri bir tarihi uygun görmektedir. Gümrük birliğinin tamamlanacağı tarih bir yandan sınaî firmalar üzerindeki anketler, bir yandan AT ile siyasal temaslar sonucu saptanacak eğilimler çerçevesinde belirlenmelidir; ayrıca, tabii, yapılan indirimlerin Türk ekonomisine etkisi izlenmelidir.

Yeni bir oluşum, iktidardaki hükümetin Karadeniz İşbirliği Alanı kurmak üzere Karadeniz çevresindeki ülkelerle başlattığı girişimdir. Basına yansyan ve hiçbir kesinliği olmayan bilgilere göre, hükümet bunu mal ve faktör hareketlerinin serbest olacağı bir alan olarak düşünmektedir. Bugün biraz uzak gibi gözüke de, bu oluşumun üzerinde durulması gerekmektedir. Sözkonusu ülkelerin tümü büyük sorunlarla yüküdtür. Bu ülkelerle işbirliğini bağlangıçta serbest mal ve faktör hareketleri yaratma dışında aramak -çevre sorunları, balıkçılık, teknoloji, sağlık, ulaşım, turizm vb.. alanlarda işbirliği gibi- daha gerçekçi olur kanısındayız; çünkü, serbest mal ve faktör hareketleri yoluyla bu ülkelerin sorunlarının Türkiye'ye intikali sözkonusu olacaktır. Nitekim, sınırlı bir işbirliğini, Türkiye, Pakistan ve İran ile EKO teşkilatı çerçevesinde yürütmektedir.

Ancak, dünyadaki eğilimin gösterdiği şudur ki, blokların dışında kalmak ciddi kayıplara yol açabilir. AT'ın taşıdığı önem buradadır.

1.2. Tek dünya pazarı veya çatışma:

GATT anlaşması çerçevesinde dünya ticaretini serbestleştirmek için yürütülen Uruguay Round görüşmeleri ciddi sürtüşmelere yolaçmıştır. ABD-Japonya-AT arasında özellikle tarım ürünlerinde, AGÜ'le sanayi ülkeleri arasında özellikle gayri maddi hakların korunması alanında ciddi çekişmeler ortaya çıkmıştır. Uruguay Round görüşmeleri (bu satırların yazıldığı sırada) henüz tamamlanmadığı için sonucun ne olacağı henüz belli değildir. Ancak, kesin olan, sanayileşmiş ülkelerin artık çevrelerindeki -Türkiye gibi- ülkelere fazla taviz vermeyip, "karşılıklılık" ilkesine göre davranacağıdır. Kendi aralarındaki rekabetin şiddetlenmiş olması bir yandan, yeni sanayileşen ülkelerin rekabeti diğer yandan, Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasının getirdiği siyasi -askeri rahatlamaya eklenince, artık Türkiye gibi yeni sanayileşen ülkelere karşı "anlayış" eskisi gibi olmayacağıdır. Nitekim bunun belirtileri bugünden ortadadır: Ciddi boyutta dış açıklarla karşılaşan ABD, G.Kore, Taiwan gibi Asya kaplanlarını GPS tavizleri dışına çıkarmıştır; AT, ciddi ekonomik güçlüklerle boğuşan ve demokrasiyi yerleştirmeye çalış-

şan Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya'ya gümrük birliği teklif etmektedir, yani, -AT pazarı görelİ açık olduğuna göre- "pazarını AT'a aç" demektedir; ABD geçirdiği bir kanunla pazar açıklığında karşılıklılık ilkesini getirmiştir vb.. Kısacası, dünya pazarında ortaya çıkan eğilimler, 1990'lı yıllarda ne ihracat teşviklerinin, ne ithalat korumacılığının ya da döviz kontrolünün gelişmiş ülkeler katında eskisi kadar kolay kabul bulmayıcağıdır; pazarını dış dünyaya kapanan ülkenin diğer pazarın da kendisine kapandığını görebileceğidir.

1.3 Globalleşme:

Ülkeler bölgesel düzeyde bloklaşırken firmaların ve bankaların dünya çapında faaliyete girdiği, bunun gerçekleşmesi için de sermaye hareketlerinin giderek serbestleştiği gözlenmektedir. Türkiye'nin de üyesi bulunduğu OECD sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi konusunda karar almıştır ve aralıklı denetimlerle bunun gerçekleşmesini izlemektedir. Halen Türkiye -İspanya, Yunanistan ve Portekiz'le birlikte- sözkonusu liberalasyona en çok çekince koyan ülkeler arasındadır; bu çekicelerin 19'u görülmeyen işlemlerin, 14'ü de sermaye hareketlerinin üzerinde bulunmaktadır. 1961'de genel çekince koyan Türkiye, 1986'da bunun sayısını 45'e indirmiş bulunuyordu.²

Kanımızca, bu alandaki serbestleşme Türkiye gibi ülkeler için çok rizikoludur; özellikle kısa vadeli sermaye hareketleri ülkenin parasal dengesini bozarken, makro-ekonomik politikalar (para politikası başta olmak üzere) yoluyla ekonomiyi yönetme olanağını ortadan kaldırmakta, döviz kurunda beklenmedik istikrarsızlığa yolaçmakta ve rekabet gücünü olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Türkiye, bu çekicelere rağmen 1989'un son çeyreğinden bugüne kadar bu tür etkileri yaşamaktadır. 1993'de AT eğer Tek Pazar hedefini gerçekleştirirse, tabii, AT üyeleri arasında varolan sınırlamaların tümüyle kaldırılmış olması gerekecektir; Avrupa Merkez Bankası ve tek paraya geçiş sermaye hareketlerinin her çesidinin serbestleştirilmiş olmasını gerektirmektedir.

Burada öngörülemeyen iki konu vardır: Birincisi, gerçekten AT'in Tek Pazar hedefini bu tarihte gerçekleştirebilir gerçekleştiremeyeceği; ikincisi de Türkiye'nin tam üyeliğe kabul edilip edilmeyeceği. Bu iki belirsizlik açıklığa kavuşmadıkça, Türkiye'nin koyduğu çekiceleri kaldırma konusunda acele etmemesi gerektiği kanısındayız. Kaldı ki, halen AT üyesi olan Üç Akdeniz ülkesi (Yunanistan, Portekiz, İspanya)'de çekiceler bakımından Türkiye'den geri kalmamaktadır.

1.4. Sonuç:

Dünyadaki 1990'lı yıllar için ortaya çıkan ve yukarıda kısaca değinilen eğilimler, cari işlemler bilançosu (CİB) dengesine ilişkin politikalar konusunda şu noktaları ortaya koymaktadır:

- Türkiye, 1980'li yılların ortasına kadar sürdürdüüğü dış ticaret ve dövize ilişkin politikaları, 1990'lı yıllarda sürdürmeyecek, 1990 başında ulaşılan liberalleşme düzeyini veri kabul etmek durumunda kalabilecektir.
- Bunu kabul etmek her türlü ithalat ve ihracat korumasından vazgeçmek demek değildir. Açık koruma yerine -tipki AT üyelerinin yaptığı gibi- "örtülü koruma" yöntemleri geliştirmeli, böylece hem ithalat hem ihracatı, giderek sertleşen dış rekabet ve pazar kavgaları karşısında korumaya almalıdır.
- AT ile gümrük birliği sanayi mamullerinde gerçekleştirilmezden önce tam üyelik taahhüdü alınmalı, alınamıyorsa, birliğin oluşma yılı 2000 yılına doğru geciktirilerek aradaki dönemi ülke lehine "puan kazanmak üzere" kullanmalıdır.
- Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi konusunda çok dikkatli olmalı, varolan çekinceler, AT'ın Tek Pazar hedefi ve Türkiye'nin AT içindeki konumu belirginleşinceye kadar sürdürmelidir.
- Türkiye geçmişe oranla çok daha rekabetçi bir iç yapıya kavuşmak zorundadır. Bu bakımından, başta imalat sanayii, bütün sektörlerde, KİT'ler ve özel sektör kuruluşlarıyla birlikte, verimliliği artırmaya ve teknolojiyi yenilemeye dönük çalışmalar başlatılmalı; yeni yatırımların ölçek ekonomilerinden yararlanabilecek boyutta ve rekabet edebilir yapıda olmasına çalışılmalıdır. Eski makineleri dış dünyadan ithal ederek kapasite yaratma uygulamasına sınırlamlar getirilmelidir. Ülke içinde gelişen elektrikli -elektriksiz makineler sanayilerinin rekabet edebilir boyutta ve teknolojide geliştirilmesi bu bakımından çok önemlidir; çünkü, diğer sektörlerle sermaye eşyası olarak girmekte, dolayısıyle onların da rekabet gücünü belirlemektedir. Aynı olgu ara girdi sanayileri bakımında geçerlidir.
- Dünyada rekabet şiddetlendikçe, "dumping" olgusu da giderek önem kazanmaktadır. "Dumping" yoluyla iç pazarın zarar görmesini önlemek için sür'atle harekete geçen bir düzen yaratılmalıdır. Ayrıca, iç pazarın zararlı, düşük vasıfta yabancı mallarla istilasını önlemek görevi de bu örgütte verilmelidir.
- Dünyadaki globalleşme eğilimine paralel olarak Türk sanai üretim şirketleri, bankaları, müteahhitlik şirketleri dış ülkelerde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu eğilim sürdürülmeli-

dir; çünkü bunun ihracatı artırmaktan Türkiye'yi tanıtımaya kadar çok çeşitli yararı vardır.

- Yerli şirketlerin teknoloji transfer edebilmelerini kolaylaştıran yerli-yabancı şirket ortaklaşır teşvik edilmelidir; aynı teşvik yeni teknoloji getiren ve/veya ihracata dönük olan yatırımlarda geçerli olmalıdır.

2. Türkiye'nin CİB Açıkları ve Dış Borç Stoku Artışı:

2.1. 1985-89 Dönemi : Bir rakam değerlendirmesi

Türkiye, dış ticaretini 1984 yılı sonundan itibaren giderek liberalleştirmiştir ve ithalatta miktar kısıtlamalarını fiyat öğeleriyle ikame etmeye başlamıştır.³ Aynı zamanda, hizmet ihracına hız vermiş⁴ sınaî mamul ihracını da hem reel TL/döviz kurundaki düşüşler hem çeşitli ihracat teşvikleri yoluyla desteklemiştir.⁵ Gerçekleştirilen bu destekler sonucunda CİB açıkları 1981-4 dönemine oranla azılmış ve 1988'de ve 1989'da artı bakiye vermiştir. Sözkonusu 5 yıla ait toplam CİB açığı sadece 722 milyon dolardan ibarettir. (Tablo 1) Diğer yandan "dış açık" denildiğinde, genellikle anlaşılan CİB açığından dolaysız yabancı sermaye girişleri indirildikten sonra kalan tutardır; nedeni de, bu girişin ithalat bölümünde -sermaye teçhizatı ve gayrimaddi haklar olarak geldiği için- gösterilmesi, oysa sermaye girişi bölümünde karşılığı olmasıdır. Sözkonusu 5 yıl zarfında Türkiye'ye fiilen giren dolaysız yatırım tutarı 1347 milyar dolardır. Buna göre, Türkiye'nin sözkonusu 5 yıl zarfında dış açığı değil, 625 milyon dolar kadar dış fazlası vardır. (Tablo 1).

Sözkonusu dönemde Türkiye'nin ihracatını artırmak için kısa vadeli dış kredi verdiği aynı tabloda görülebilir. Bütün kalemlerin net sonucunu veren rezerv hareketleriyle sürekli rezerv artışı göstermektedir; 5 yıllık bilanço fazlası sonucu artış 5539 milyon dolardır. Rezerv hesapları, "net-hata -ve noksan" kaleminin etkisini de içерdiği için, gerçek "nihâî sonuç" kalemidir.

Tablo 1'in son sütununda toplam dış borç stokuna ilişkin rakamlar görülmektedir. Buna göre, sözkonusu 5 yıl zarfında Türkiye'nin dış borç stokundaki artış 15,545 milyon dolardır. Bu rakamlar cari dolar değeri üzerinden hesaplandığı için, ABD dolarının, Türkiye'nin üzerinden borç aldığı diğer paralar karşısında değer kaybından etkilenmekte ve şîşmektedir; 1985 yılı başına kadar dünya piyasalarında değer kazanan doların bu yıldan itibaren değer kaybettiği bir gerçektir. Ancak, ne Türkiye'nin CİB açıkları ya da dış açıkları, ne dönem içinde rezerv biriki- miyle sonuçlanan borçlanması, ne doların değer kaybı dış borçlardaki 15.5 milyar dolarlık artışı izah edebilir. Oysa, uygulanan politikaları değerlendirebilmek için ve geleceğe dönük politikalar oluşturabilmek için birbiriyle tutarlı olan rakamlara gereksinim vardır.

Eldeki verilerden sağlanan yukarıdaki sonuçlar birkaç olasılığı akla getirmektedir: Bunlardan birincisi CİB rakamlarının hatalı olduğu, ithalat küçük gösterilirken ihracatın abartıldığı, dolayısıyle CİB açığının eldeki verilerin gösterdiginden çok daha büyük olduğunu. Hayali ihracatın bu dönemde yoğunlaşması, sözkonusu olasılığa yadsınamaz bir destektir. Bu durumda alınan dış krediler ihracat gibi gösterilmiş demektir. Kısa vadeli sermaye hareketlerinin CİB geliri gibi kaydedildiğine ilişkin birçok kimsede kuşku vardır⁶.

İkinci bir olasılık Türkiye'den ciddi boyutta sermaye kaçışı olmasıdır; yani, alınan borçlar sermaye, kaçışları yoluyla dış dünyaya transfer edilmektedir. Türklerin, başta İsviçre Bankaları, dış dünyada mevduat, mali yatırım vb.. biçimde büyük yatırımları olduğu bilinmektedir. Ancak, sermaye kaçışının sözkonusu dönemde bu denli büyük olmasını gerektirecek siyasal - ekonomik bir neden de bulunmamaktadır.

Üçüncü bir olasılık, Türk şirketlerinin ve bankalarının dış dünyadaki uzun vadeli yatırımlarının sözkonusu hesaplara girmemiş olmasıdır. Ne var ki, rakamlardaki tutarsızlığın nedeni ne olursa olsun, eldeki verilerin güvenilirliği konusunda kuşku uyandırmaktadır.

2.2 CİB Açığı ve Dış Borçlanmada Politika Alternatifleri:

Rezerv birikimi için borçlanma ve dolaysız yabancı sermaye girişi bir yana, CİB dengesi ve/veya dengesizliği ile dış borç stoku arasında şöyle bir şematik ilişki kurulabilir: Faiz ödemeleri (net) dahil CİB dengede ise ve borçlanma sadece anapara ödemelerine inhisar ediyorsa, borçlanılan paraların karşılıklı değer değiştirmelerinin etkisi bir yana, dış borç stoku sabit kalır.

CİB açığı fazi ödemelerine eşitse, dolayısıyle ülke fazileri de dış borçla karşılaşıyorsa, yine, üzerinden borçlanılan paraların karşılıklı değer değiştirmelerinin etkisi bir yana olmak üzere, dış borç stoku faiz haddine eşit oranda (eksponansiyel olarak) artar.

CİB fazlası sağlanıyorsa -rezerv birikimi ve uzun vadeli kredi ya da dış yatırım bir yana- ülke faizleri kendi gelirinden ödediği gibi borçların ana paralarının eldeki fazlaya bağlı olarak bir bölümünü kendi gelirinden ödeyebiliyor demektir.

Dünya bankacılık sistemindeki gelenek ülke düzenli biçimde borç faizlerini ödeyebiliyorsa, anaparalar için yeni kredi verip bir sorun çıkarmamaktır. Bu gelenek, kısa vadeli borçların sürekli yenilenmesi biçiminde yürütülür. Türkiye'nin borçlarının halen yarıdan çoğu bankalara ait bulunduğu için bu gelenekten yararlanabilir. 1985'den itibaren dış borç faizlerinin yarısından fazlasını Türkiye kendi cebinden ödemektedir; yani, CİB açığı daha doğrusu dış açık faiz

ödemelerinin altında olmuştur; ayrıca, 1988 ve 1989'daki fazlalar yoluyla 1989'da kısa vadeli borçların (2 milyar dolar)'a yakın bir kısmı geri ödenerek kısa vadeli borç stoku azaltılmıştır.

Ülkeye net sermaye girişi yatırımları iç tasarrufların üzerine çıkarmak olanağı verdiği için tüketim düzeyini, yatırım düzeyini ve büyümeye hızını -girmediği döneme oranla- yükseltme olanağı verir; böylece işsizlik azalır, gelir dağılımını düzeltme olasılığı ortaya çıkar. Borç ödemesi ise bunun tam aksi etkiyi yaratır. Bu bakımdan ülke yönetimi ekonomiyi daraltmakla dış borç yükünü artırmamak arasında bir seçim yapmak durumunda kalır.

Çeşitli göstergelere göre, Türkiye'nin dış borç yükü "ağır borçlu" sayılın ülkelerin altında değildir⁷. Ancak, Türkiye borç faizlerini düzenli ödeyebildiği için bir sorun çekmamaktadır; sadece -1990 yılındaki büyük CİB açığı dolayısıyle- kısa vadeli borçlanmada 2 - 2.5 milyar dolar bir artış olduğu anlaşılıyor. Bu ciddi bir olgdur.

Dış borçların GSMH ile ilişkisi şu biçimde kurulabilir. Döviz tevdiat hesapları ve askeri krediler (ABD'den alınan FMS kredileri) dahil dış borç stoku 50 milyar doların üstüne çıkmıştır; bu, 1990'nın ve 1989'un aşırı değerlenmiş döviz kuru dolayısıyle 100 milyar doların üstüne fırlayan GSMH'nin yarısı kadardır. Türkiye'nin büyümeye oranı alınan dış borç faizinin üstünde ise, dış borç stoku / GSMH oranı azalır, aksi halde artar. Tabii, bu oranın arttığı, CİB açıklarının yıllık faiz ödemelerini aştığı ve borç stokunun büyüdüğü ortamda, ülke siyasi baskılara ve ekonomik rizikolara çok açık hale gelir.

CİB açıkları ve dış borçlara ilişkin politikalar saptanırken, bu alternatifler arasında seçim yapmak gerekeceği gibi, her bir alternatifin kendi içinde bir yandan olumlu bir yandan olumsuz etkisi olacağı gözönünde tutulmalıdır (net sermaye girişiin yukarıda belirtilen olumlu etkisinin, siyasi ve ekonomik rizikolari artırması gibi). Dolayısıyle, bir yandan siyasi karar tercihi içerir, bir yandan da ekonominin ve dünya ekonomisinin içinde bulunduğu koşulların etkisine bağlıdır. Bu son koşullar veriyken politikalar şöyle tasarlabilir:

i) Borçların anaparalarını ödemek için ekonomiyi büyük baskılar altına sokmaya, CİB fazlları yaratmaya çalışmaya bugünkü koşullarda pek gerek yoktur. Bunlar yeni borçlarla ödenebilir. Fakat CİB dengesi, daha doğrusu dış açık, sıfırlanarak faiz ödemelerini cepten yapmak, dış borç stokunun büyümeyi önler; bu arada GSMH artışı sağlanabildiği ölçüde GSMH'a borç stokunun oranının düşmesine yardımcı olur. Türkiye'ye son yıllarda giren dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında önemli artış olmuştur; 1989 yılında 663 milyon dolar girmiş gözükmektedir. Yani, CİB açığı buna eşit olduğu sürece, dış açık sıfırlanmış, faizlerin tümü ülke gelirinden ödenebilmiş demektir.

ii) Kısa vadeli borçlanma, borç kalemleri içinde rizikosu ve faiz haddinin yüksekliği baki-

mından, kısıtlı tutulması gereken bir kalemdir. Bunlar ihracat finansmanı için kullanıldığı sürece bir sorun yoktur; ancak ithalat finansmanında kullanılır ve sürekli büyüdüğü için mal ve hizmet ihracat gelirlerine oranı artar, %35-40 gibi bir orana yükselirse, ekonomi rizikolara çok açık hale gelir; örneğin öngörülmeyen bir ihracat daralması karşısında likidite krizine düşüp, faizleri ödeyemez duruma girebilir. Türkiye'nin 1958 ve 1978'de yaşadığı borç ödeyememe krizleri, Latin Amerika ülkelerinin 1982'de yaşadığı krizler bu niteliktedir.

İktidardaki hükümet bu noktaya dikkat etmektedir; 1988 ve 1989'da bunların 2 milyar dolarlık kısmının ödenerek, 1989'da kısa vadeli borçların toplam mal ihracat geliri, turizm geliri faiz geliri, işçi gelirinin üçte birinin altına indirilmesi bunu göstermektedir. Genelde, toplam borçlarda bu oranın %20 - %25 arasında kalması olağan sayılır; bunun üstündeki oranlar giderek riziko artışı olarak kabul edilir. Nitekim, sözkonusu oran 1987'de % 50'ye yaklaşmış ve alarm vermeye başlamış bulunuyordu.

Kısacası, kısa vadeli borçlarda politika ithalat finansmanında kısıtlı kullanılırken ihracat finansmanına yöneltilmeleri ve mal ile hizmet ihracat gelirlerine oranının %25'in üstüne çıkmasına olmalıdır.

iii) Türkiye borçlanma türlerini 1986 yılı ile birlikte çeşitlendirmeye başlamıştır; tahvil çikarmak yoluyla dünya sermaye piyasalarından doğrudan borçlanmakta, Türkiye'deki sermaye piyasasına yabancı sermaye tahvil alımı (ve hisse senedi alımı) için girmektedir. 1988 ve 1989'da giren tutar, sırasıyla, 1178 ve 1586 milyon dolara, 1986-9 döneminde de 3 milyar dolara yükselmiştir. Bu girişler, kısa vadeli borçların 2 milyar dolarlık bölümünün ödenmesine olanak sağlayarak, "borç tahvili" süreci başlatmıştır; yani, kısa vadeli borçlar bu tutarda uzun vadeli ve genelde daha düşük faizli borca tahvil edilmiştir. Bu uygulama sürdürülmelidir; ancak, sermaye hareketlerinin tam serbestleştirilmesinin getirebileceği rizikolar gözönünde tutularak varolan çekinceler kısa sürede kaldırılmamalıdır.

2.3. CİB Açığı ve Dış Borçlanmanın Temel Nedeni:

Türkiye'nin tanık olduğu dış açık ve dış borçlanmanın -bu yazı, bölüm 2.1'e bakınız- temel nedeni kamu açıklarıdır. Rakamlar bunu gösterdiği gibi, dış finans çevreleri de aynı olgunu vurgulamaktadır. Ayrıca, bu açıklar özel kesimden ve dış borçlanma ile kapatıldığı için bir yandan dış borçla birlikte iç borçlar artarken, bir yandan da fon piyasasında yarattığı baskı dolayısıyle faiz hadlerini yükseltmektedir. TC Merkez Bankası'nın "Para Programı" ise, yürürlüğe konduğu 1989 başından itibaren bu eğilimi daha da şiddetlendirmiştir; TC Merkez Banka-

sından borçlanamayan kamu kesimi artan biçimde iç ve dış borçlanmaya yönelmiştir⁸.

Tablo III konsolide bütçenin ve bunun bir ögesi olan KİT'lerin tanık olduğu açıkların dış borcyla karşılaşma oranını göstermektedir. Buna göre, 1989'da açıkların dış borcyla karşılaşan oranında büyük bir sıçrama olmuş, konsolide bütçede %92'ye varan bu oran KİT'lerde, borç ödeyebilmek için %173'ye varmıştır. KİT'leri, başta dış sermayeye, elden çıkışma eğilimi kısmen "ideolojik" olsa da, kısmen devlete gelir sağlama amacında bulunabilir. Diğer yandan, konsolide bütçe açığının GSMH'ya oranı 1985-9 arasında %2.8'den %4.1'e yükselerek, borç alma baskısı artmıştır. Özel kesim ise, yaptığı yatırımin üzerinde tasarruf gerçekleştirdiği için, devlete borç vererek onu beslemiş, karşılığında faiz almıştır; yani, dış ve iç tasarruflar bütçe açığını karşılamıştır. Buna karşılık, Tablo III'den görüldüğü gibi, TC Merkez Bankasının Konsolide bütçe finansmanındaki payı 1985'de %33.5'dan 1989'da %6.5'a düşmüştür; KİT'lerdeki açıkta yasa bunun payı aynı yıllarda %16.1 ve 0'dır. Kısacası, Merkez Bankası finansmanı devreden çıkarken, dış borçlanma ve bu arada iç borçlanma devreye girmiştir. Durumun "gariplik"'i ortadır: TL ile borçlanmak yerine dış finansman devreye girmiştir; çünkü iç borçlanma da ekonomisinin kaldırabileceği boyutu aşmıştır.

Aslında, GSMH'nin %2-3'ü kadar bütçe açığının ekonomide büyük baskılara yaratmaması gereklidir. Bu noktalar gözönünde tutularak, aşağıdaki politika önlemleri tavsiye edilebilir; ancak, bunların Türk ekonomisinin ve dünya ekonomisinin içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak değişebileceği, her hal ve şartta geçerli olmayıabilecegi ayrıca vurgulanmalıdır.

i) Yıllık bütçe açığı GSMH'nin %2-3'ü arasında tutulmalıdır. Bunun için gerekli vergi ve harcama politikası, KİT'lere ilişkin politikalar gözönünde tutulmalı ve bunlarda gereken düzenlemeler yapılmalıdır.

ii) Halen, TC Merkez Bankası para programını dar bir monetarist anlayış içinde, bütün diğer politikalardan soyutlayarak yürütülmektedir; ne döviz kuru, ne vergi ve harcama, ne KİT'ler, ne büyümeye gözönünde tutulmaktadır. Bu satırların yazarı sözkonusu politikayı ekonominin makro dengesi, CİB ve dış borçlara ilişkin hedefleri ve büyük konjonktürel iniş-çıkış olmadan büyümeli açısından yerinde bulmamaktadır. Kanımızca, TC Merkez Bankası'nın para politikası belirtilen politikalarla eşgüdümlenerek saptanmalıdır. Bugünkü dar monetarist anlayışı, Türk ekonomisinin uzun dönemli çıkarları açısından uygun bulmadığımızı belirtelim. Devletin emisyon yaparak ulaşabilecegi maliyetsiz kaynağı, yüksek faizli iç borca ya da artan biçimde dış borca dönüştürmenin mantığını anlayamamaktayız; çünkü, bunlar, başta olmasa da sonuçta, yine emisyon gereği yaratan bir uygulama olmaktadır, üstelik borçluluğu artırmaktadır.

Kısacası, kamu açıklarında yapılacak ilk iş açıkların oranını %2-3 oranında tutabilmek ama-

cıyla gereken düzenlemeleri yapmaktadır; ikinci olarak da TC Merkez Bankası'nın izleyeceği politikayı diğer politikalarla eşgüdümlemektir. Nitekim, ekonomi yazısında son zamanlarda bunun gerekliliği "fine tuning" terimiyle gündeme gelmiş bulunmaktadır. Yani Merkez Bankaları, bütün diğer politikalardan kendisini soyutlayıp, tek başına para miktarı hedefini izleyecek yerde diğer politikalarla kendi politikasını eşgüdümlemelidir.

2.4 Dış Denge ve İç Denge : Politikalar:

Dış açık ve dış borçlanma sorunu, iç denge yani enflasyon, işsizlik, büyümeye oranları ve gelir bölüşümünden bağımsız olarak düşünülemez. Çünkü, iç dengeler bozularak dış denge sağlanabileceği gibi, tersi de olabilir. Nitekim, 1980'li yıllarda Türkiye bu iki dengeyi bir arada kuramamış, biri düzeltirken diğeri giderek bozulmuştur. 1988 ve 1989'daki dış fazla iç dengelerin çok bozulmasıyla sağlanmıştır; enflasyon hızlanmış, büyümeye yavaşlamış, gelir bölüşümü giderek bozulmuştur. Buna tepki olarak hükümet iç dengeyi ekonominin dış dengesini zorlayarak kurmak istediginde, bu kez dış denge 1990'da alt üst olmuş, iç denge de kurulamamıştır.

Tabii, bu ikisini birlikte kurmak kolay değildir. Ancak, bunda en etkili araç ekonomide tasarruf oranını artırmaktır. Bugünkü tüketim furyası hem ithal mallarına dönük talebi (başta dayanıklı tüketim malları) banka kredileriyle destekleyerek artırmakta, hem fiyat artışını korumaktadır; fakat, bu arada iç sanayi kapasitesini (başta dayanıklı tüketim malları) harekete geçirmiş ve işsizliği bir miktar azaltabilmiştir. Ancak, tüketime verilen banka kredilerinin geleceği kuşkulu gibi gözükmektedir.

Diğer yandan, bankaları tüketim kredisi vermeye iten neden iş alemine kredi verememeleridir. İç kredi faizi -ile- devalüasyon oranı farkı şirketler için dış kredi faizi ile- devalüasyon oranı farkına göre dışardan borçlanmayı daha kârlı duruma getirdiği için şirketler dış krediyi başvurmaktadır. KİT'ler de buna dahildir. Bundan ötürü, sözkonusu faiz-kur makası, dış borçlanma ve özellikle kısa vadeli borçlanmanın gidişatı bakımından ön planda rol oynamaktadır⁹. Oysa, bu kredilerin büyük boyutta girişi TL'nin dış reel değerini artırarak ithalatı korumakte, ihracatı caydırmaktadır; bir yandan banka sistemi içinde kredi hacmini genişletip fiyatlara ivme verirken, bir yandan dış borç stokunu, kısa vadeli borçlar lehine artırmaktadır. Nitekim, 1990 yılında kısa vadeli kredilerin artışının 2.5 milyar dolara, CIB açığının 2 milyar dolardan fazlaya, enflasyon oranının da %60'a yaklaşması beklenmektedir.

Bu dengelerin 1990'da alt üst olmasına faiz-kur artış oranı farkı kadar ithalat liberalasyon oranının 1985 ve 1986'da %76'da kalırken 1989'da %86'ya ve 1990'da da %94'e yükseltilmesi, bu son yılın ilk yarısında ithalat üzerindeki vergi yükünün azaltılması da etkili olmuştur⁹; büyü-

yen kamu açıklarının fon piyasasındaki baskısı ile de faiz hadleri -kısa vadeli sermaye girişinin büyülüğüne rağmen- yüksekliğini sürdürmüştür; TC Merkez Bankası müdahalesi de bu-nu desteklemiştir.

Faiz -kur makası kısa vadeli borçlanmaya teşvik ettiği gibi bundan yararlanmak isteyen- bu makas reel faiz oranını %20'ye çıkarmış bulunmaktadır- otonom kısa vadeli sermaye girişleri de olmuştur. İşçi dövizleri, 30 yıllık tarihte görülmedik biçimde, 1989'da, 3 milyar doları aş-mış ve içerisindeki faiz-kur makasından yararlanmaya dönük olmuştur; ayrıca bir miktar "sıcak para" niteliğinde sermaye girişi olduğu da bilinmektedir. Bunun da etkisi kısa vadeli krediler- den farklı değildir, sadece, dış borç rakamlarına girmemektedir.

Yukarda çizilen tabloya göre, şu politika önlemleri tavsiye edilebilir; ancak, tekrar belirte- lim ki, bunlar varolan yerel ve dünya koşullarında geçerli olabilir yani, koşullarla birlikte de- gişirler.

- i) Ekonomide gönüllü ve zorunlu tasarruflar arttırmalıdır; TC Merkez Bankası tüketim kredisi konusunda ticarî bankaları denetime almalıdır. Bütçe açığı düşürülmelidir.
- ii) TC Merkez Bankası, ya döviz kurunu ya faiz haddini sıkı denetime alırken, ticarî banka- larla yapacağı "gentlemen's agreement" çerçevesinde hem bu makasın açılmasını garanti- meli hem kısa vadeli kredileri denetime almalıdır. Bunu yapmamanın alternatif yasaklar dü- zenli getirmektir ki bunun da başka türlü maliyeti vardır.
- iii) Özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, para politikasını tümüyle etkisizleştirirken maliye politikasının etkenliğini de azalttığı için, geciktirilmeli, OECD'deki çekinceler kaldırılmamalıdır.
- iv) TL'nin konvertibilitesinin ne bahasına sürürlüleceği, ithalatta liberasyon oranının etkisi, reel kur gibi konular ithalat-İhracat kadar, iç üretim kesimlerinin sağlıklı büyümесini de ilgi- lendirdiği için aşağıdaki paragrafta ele alınacaktır.

2.5. İhracat, ithalat ve döviz politikaları:

- i) Türkiye'nin gelir düzeyi ve nüfusu ile toprak büyülüğündeki bir ülke için mal ihracatının GSMH'ya oranının %15-20 arasında olması beklenir; ancak, rakamlarda abartma olsa da, hız- met gelirlerinin giderek büyümesi Türkiye'de mal ihracatı artışı baskısını azaltmaktadır. Bu- nunla birlikte, ihracat artışı "sanayileşme-büyüme" politikasının bir ögesi haline dönüştürül- melidir. Bunun için real döviz kuru politikası bir araç olmalıdır. İmalat sanayiinde yenilenme,

verimlilik artışı yoluyla rekabet gücü artırılmalıdır; fakat, 1990'da gözlenen TL'nin kısa vadeli sermaye girişleriyle reel değerlenmesi olsusunu da (daha önce dephinilen faiz-kur makasının ayarlanması yoluyla) önlenmelidir. Sinaî mamuller alt gruplarında ihracatı ayrı değişkenlerin belirlediği anlaşılıyor¹⁰; buna göre, her biri için ayrı politikalar gerekecek demektir.

TL'nin dış reel efektif değerindeki aşırı düşme reel gelir kaybı yarattığı için, ihracatı destekleyen reel kurun CİB dengesi sağlayan, (yabancı dolaysız yatırım girişi dolayısıyle) daha doğrusu "dış açık"ı önleyen kur olmasına dikkat etmelidir.

ii) Reel efektif kur ithalat korumasında da bu düzeyde olmalıdır. Ancak, Türk sanayiinin 1990'daki %94'lük liberasyon oranını kaldırıp kaldırıramayacağı izlenmelidir; iflaslar ve tasfiyeler olduğu taktirde bu oranın düşmesi gerekebilir. 1990'da patlayan ithalat dış ticaret açığını 8 milyar dolara, CİB açığını da -bütün makyaja rağmen- 2 milyar dolara çıkaracaktır. İthalat patlamasında, kısa vadeli sermaye girişleri, artan liberasyon oranı ve gümrüklerde alınan vergilerin düşürülmesi yanında etken olmuştur. Oysa, sanayi CİB dengesini sağlayan reel kur ile -belki- bu liberasyonu kaldırabilir; fakat, aşırı değerlenme ile birlikte sağlayamamaktadır. Bu kesinlikle önlenmelidir.

Referanslar:

1. G.Kazgan ve diğerleri, "Summary Report of the Survey on 331 Private Manufacturing Firma by Size Located in 18 Provinces" FES 1989 İstanbul.
2. Ahmet Kızıl, HDTM için yapılan Araştırma'dan nakleden **Milliyet Gazetesi** Pazar Eki.
3. T.Arın, Bu araştırma "İthalat" raporu
4. E.Akbulut, Bu araştırma "Kısa vadeli sermaye hareketleri ve hizmet gelirleri" raporu
5. N.Tuncer, Bu araştırma "İhracat" raporu
6. K.Kurdaş, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, 1990 yılı içindeki açık oturumlar
7. E.Karataş, Bu araştırma "Dış Borçlar" raporu
8. E.KarakAŞ, aynı
9. E.Akabulut, aynı
10. N.Tuncer, aynı

Tablo I

CİB Açığı ve Dış Açık (milyar ABD doları) 1985 -89

Yıl	CİB açığı	Dolaysız Yab. Yatırım.	Dış Açık	Verilen krediler (kısa vadeli)	Rezerv değişmesi	Dış Borç stoku
1985	- 1013	99	- 914	- 296	- 124	25476
1986	- 1465	125	- 1340	- 253	- 790	32101
1987	- 806	106	- 700	- 842	- 969	40228
1988	+ 1596	354	+ 1950	- 607	- 890	40722
1989	966	663	+ 1629	+ 390	- 2766	41021
1990						

Kaynak: TC Merkez Bankası, Yıllık Rapor 1989

Tablo II

Faiz geliri ve Dış Borçlar gideri:

Yıl	Faiz geliri	Faiz gideri	Net faiz Ödemesi
1985	298	- 1753	- 1455
1986	341	- 2134	- 1793
1987	382	- 2387	- 2005
1988	374	- 2799	- 2425
1989	638	- 2907	- 2269

Tablo III

**Konsolide bütçenin ve KİT'lerin açıklarının dış borçla ve
T.C. Merkez Bankasından karşılanan oranı (%) 1985 - 89**

Yıl	Dış Borçlanması (%)		TC Merkez Bankası (%)		Konsolide bütçe açığı GSMH
	Konsolide bütçede	KİT'lerde	Konsolide bütçede	KİT'ler	
1985	41.5	80.3	33.7	16.1	2.8
1986	83.7	93.0	18.5	1.0	3.6
1987	69.4	60.0	13.7	31.6	4.4
1988	70	82.5	17.5	15.0	3.6
1989	91.8	172.5	6.5	0	4.1

İTHALATIN EVRİMİ - 1981 - 1990 (8 ay)

Tülay Arın

GİRİŞ

Türkiye İthalatının 1981 ile 1990'in ilk sekiz ayı arasındaki dönemde geçirdiği evrimin anlatıldığı bu bölümde esas olarak ithalatı etkileyen önemli etmenler ele alınacaktır ve ithalat talebi üzerinde durulacaktır. İthal mallarının arz koşulları konusu çok daha ayrıntılı ayrı bir çalışmayı gerektiği için, bu çalışmada sadece çok etkili olduğu durumlarda arz koşullarına atıf yapılacaktır.

İthal talebini belirleyen önemli etmenler ulusal gelir ve talep, gelir dağılımı, iç-dış fiyat farkı (ve kalite farkı), harekete geçirilecek boş üretim kapasitesi oranı, döviz kuru, üretimin ve talebin ithal gereği, döviz mevcudu ve döviz kulanma kolaylığı olarak sayılabilir. Bu etmenler de kısaca gelir etkileri, fiyat etkileri, teknolojik katsayılar ve döviz bolluğu başlıklarıyla grublandırılabilir.

Biz bu çalışmada Türkiye'de 1980'lerde ithalatın belirlenmesinde önemli rolü olan fiyat ve gelir etmenleri ile döviz bolluğu ve döviz kullanım kolaylığını belirleyen dış ticaret rejimi üzerinde duracağız. Türkiye'de tüketim malları,ara malları ve yatırım malları talebinin teknolojik katsayılarının zaman içindeki evrimini gösteren input-output tabloları olmadığı için, teknolojik bağımlilik etmeni sadece döviz kullanım oranları yardımıyla incelenebilecektir.

A. DÖVİZ KURU

1. Nominal ve Reel Döviz Kurları

İthalat talebini belirleyen en önemli etmenlerden biri döviz kurudur. Tablo (1) ve Tablo (2)'de nominal ve reel döviz kurlarının 1981-1990 arasındaki seyrini sergilemektedir. Döviz kurlarının 1980'lerdeki gelişimine toplu olarak baktığımızda

Tablo (1)

Nominal ve Reel, Döviz Kuru: 1981 - 1990

	(1) Yıllık Ort. Döviz Kuru Nominal (satış fiyatı)	(2)			(3)		
		Döviz Kuru Endeksi 1981=100		Toptan Eşya Fiyat Endeksi 1981=100	(1) / (3) Reel Kur	(1) / (3) Reel Kur Endeksi	
		\$	DM	\$	DM	\$	DM
Yıl				1981	100.0	100.0	1.000
1981	112.44	49.84	100.0		1.124	49.84	1.000
1982	164.16	67.56	146.0	135.5	127.0	1.293	53.20
1983	228.47	89.25	203.2	179.1	165.7	1.379	53.86
1984	368.66	129.33	327.9	259.5	249.1	1.480	51.91
1985	524.97	180.84	466.9	362.8	356.8	1.471	50.68
1986	680.50	315.94	605.2	633.9	462.3	1.472	68.34
1987	859.97	480.24	764.8	963.6	610.4	1.409	78.68
1988	1.425.87	810.54	1.268.1	1.626.3	1.027.3	1.388	64.99
1989	2.125.02	1.132.41	1.899.9	2.271.5	1.741.9	1.220	64.99
1990*	2.499.66	1.489.15	2.223.1	2.987.9	2.533.3	987	58.78
							0.878
							1.179

* İlk sekiz ay Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Basılıca Ekonomik Göstergeciler, Ağustos 1990,
 Kaynak: S.135, Tablo 73; DPT, Temel Ekonomik Göstergeciler, Ağustos 1990, S. 98
 DTE topstan fiyat artışı endeksi kullanılmıştır.

Tablo (2)
Yıllık Döviz Kurları Artış Oranları

Yıl	\$ Nominal Kur TL	Yıllık Artış %	Toptan Eşya		Reel Döviz Kuru \$ DM
			Nominal Kur	Yıllık Fiyat Artış % I981=100	
1981	112.44				
1982	164.16	46.0	27.0	15.0	6.7
1983	228.47	39.2	30.5	6.7	1.3
1984	368.66	61.4	50.3	7.4	-3.6
1985	524.97	42.4	43.2	-0.6	-2.4
1986	680.50	29.6	29.6	0.0	34.8
1987	859.97	26.4	32.0	-4.2	15.2
1988	1,425.87	65.8	68.3	-1.5	0.3
1989	2,125.02	49.0	69.6	-12.5	-17.6
1990	2,499.66	17.6	65.6	-29.0	-9.6

Kaynak: Tablo (1) ve DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ağustos 1990, s.102.

görülen ilk özellik TL'nin dolar karşısında nominal değerinin sürekli olarak düşmesidir. Fakat TL'nin nominal değerindeki düşüş mutlaka TL'sinin reel değerinin düşmesi anlamına gelmemektedir. Aslında TL'sinin gerçek değerinin sürekli düşürülmesi politikası 1980'lerin ilk yarısında uygulanmış bir politika olarak ortaya çıkmaktadır. Daha sonra bu politikanın terkedildiği anlaşılmaktadır. Döviz kuru politikasının ikinci temel özelliği ise enflasyonun kontrol edilememesinden ve enflasyon hızının son derece istikrarsız olmasından dolayı döviz kurlarının da aşırı dalgalanmaya maruz kalmasıdır. Şimdi bu iki olguya biraz daha yakından bakalım.

Türkiye'nin sabit kur politikası 24 Ocak 1980 kararlarından sonra kısa aralıklarla ayarlanmaya başlamak oldu. Kurlar 1981 Temmuz'undan itibaren de günlük olarak saptanmaya

başladı. Ek olarak, katlı kur sistemi de kaldırıldı. Döviz kurlarının günlük saptanması ile kurların reel değerlerini belirlemek de mümkün olmaktadır. Bu sisteme "crawling-peg" ("denetimli dalgalanma") sistemi adı verilmektedir.

Dolar cinsinden döviz kurlarının 1981'den beri seyri ilgili iki tabloda verilmiştir. Bu tablolardan görüleceği gibi, ortalama nominal döviz kuru 1981'den 1990'un ortalarına kadar nominal olarak 22.23 kat artmıştır. Fakat toptan eşya fiyatları cinsinden ölçülen enflasyon karşısında reel döviz kurlarının seyrinde dalgalanma göstermektedir. Reel kur 1981-1984 yılları arasında sürekli yükselmiş, yani TL reel devalüasyona uğramıştır. Reel kur 1984 yılında maksimum düzeyine ulaşmıştır. 1981-1984 yılı arasında toplam reel devalüasyon oranı %50'ye yakındır (%48).

Aslında bu tablodaki rakamlardan görmediğimiz bir başka gerçek vardır. Yapılan bir araştırmaya göre TL'nin gerçek değerinin düşürülmesi politikası aslında 1982'de ve sonrasında gerçekleştirilebilmiştir. 1980 sonunda liranın değeri ancak 1973 yılına göre bir miktar düşürülebilmiştir. 1982 yılında gerçekleştirilen devalüasyonlarla TL gerçek devalüasyona uğramıştır. Fakat 1982'nin ikinci yarısından itibaren gerçek kurlar sabit kalmış, hatta 1982'nin son çareğinde TL'nin gerçek değeri artmaya başlamıştır. 1983 yılı başında resmi kurlar ile paralel piyasalar arasındaki açık giderek büyümüştür (1). Kisacası dolar cinsinden reel döviz kurlarının devalüasyonu esas olarak 1983-1984 yıllarında gerçekleştirilebilmiştir. 1985-1986 yıllarında reel düşüşün olduğu ve istikrarlı durumdan sonra reel döviz kuru sürekli olarak düşmüştür. Gene de 1985-1988 yılları arasında kur değerleri enflasyon karşısında az çok korunmuştur. Fakat 1989'daki ve özellikle 1990'daki % 12,5 ve % 29 oranında TL revalüasyonu ile beraber, öyle görünmektedir ki daha önce gerçekleştirilen % 48'lik reel devalüasyonun yaklaşık % 75'son iki yılda geri alınmıştır. Ortadoğu krizi başlamadan önce dolar 2,665 TL iken, 1990 Eylül'ünün sonunda 2,736 TL'ye çıkmıştır ve bu daha önceki 12 aya göre kümülatif olarak % 18,3 oranında bir TL revalüasyonuna eşdeğer olmaktadır (2).

Alman markı karşısında TL'nin konumu ise biraz farklıdır. Doların gerçek değerinin yükseldiği 1984 yılında ve 1985-deki reel değer gerilemesi dışında DM'in reel değeri 1988 sonuna kadar yükselmiştir. 1981-1988 arasındaki gerçek değer artışı % 58.3'tür. En yüksek değer artışı 1986'da olmuştur. 1989 ve 1990'da ise bu kez TL % 17.6 ve % 9.6 oranında revalüe olmuştur ve TL'nin DM karşısında reel devalüasyonu % 18 oranına inmiştir. Yani son iki yılda geçmiş yılların reel devalüasyonun % 69'u erozyona uğramıştır.

Üte yandan, TL'nin son zamanlarda ECU'ye karşı kazandığı reel değer daha ılımlı bir % 13 oranında oldu. Bu da azımsanmayacak bir oran kuşkusuz. Aslında TL ECU'ya karşı 1985-1988 ilk çeyreği arasında gerçek devalüasyona uğradı, fakat sonra makas giderek açıldı (3).

Kısacası, Türkiye hükümetlerinin reel devalüasyon politikası, \$ ve DM beraberce düşünüldüğünde sadece 1982-1984 hatta 1982-1983 yılları için geçerlidir. 1986-1987 yıllarında sadece DM revalüe olmuştur. 1988 yılından beri ise TL'sinin revalüasyonu dönemi başlamıştır. Kısacası son 2,5 yıldır TL'nin devalüasyonu değil, revalüasyonu politikası uygulanmaktadır. Kuşkusuz bu rakamlar iç-dış enflasyon farkını gözönüne almamaktadır.

Döviz kuru belirlenmesinin döviz politikaları ile yakın ilişkisi vardır (başka politikalarla beraber). Ağustos 1988 tarihinden bu yana döviz kurları serbest döviz piyasasında belirlenmeye başlamıştır. 1989 yılında içinde Merkez Bankası kendi gişelerinden kişilere döviz alım satımını durdurarak tüm döviz işlemlerinin piyasa koşulları içinde bankalar tarafından yapılması yönünde önemli bir adım atmıştır. 25 Şubat 1990'da döviz muameleleri daha da serbestleştirildi, 10 Mart 1990'da bu bankalar kendi döviz kurlarının saptamada tamamen serbest hale geldiler.

Bu politikalarla beraber son yıllarda serbest piyasa kuru ile Merkez Bankası'ncı uygulanan efektif döviz kuru arasındaki fark çok küçülmüştür. 1988'de bu fark dolarda yüzde

0.33, markta ise yüzde 0.48 idi. 1989'daki kur değişmelerinde iki önemli özellik vardır. Bunlardan biri yukarıda sözünü ettigimiz TL'sindaki reel değer kazanımıdır. İkinci özellik ise, yabancı paraların TL'sine karşı kazandıkları değer artış oranı enflasyon hızının oldukça altında kalmasına rağmen, Merkez Bankası kurları ile serbest piyasa kurları arasındaki bir fark ortaya çıkmaması, hatta varolan margin da azalarak dolarda eksisi yüzde 0.12, markta eksisi yüzde 1.12 olmasıdır (4). Döviz kuru politikalarının evrimi ile diğer politikalara baktığımızda kur politikasının kendini dayatan güçlü sıkıntılar karşısında tavır alma biçiminde ortaya çıktığını görmekteyiz. Şöyledir:

1981 Mayıs'ında hükümet döviz kurlarını günlük olarak belirlemeye başladı. 1984 yılında ihracatın artışında görülen azalmaya paralel olarak hükümet döviz kurlarını TL alehine daha hızlı ayarlamaya başladı. Bu aşırı devalüasyonist tavır 1985 ve 1986'da yerini gerçekçi kur politikasına bırakıdı. 1986'da tekrar ihracatta bir duraklama yaşandı, bunda da özellikle GATT Anlaşmaları çerçevesinde Türkiye'nin ihracatta vergi iadesi uygulamasını bırakmak zorunda kalması etkili oldu.

1986 ve 1987'de enflasyon hızı görece yavaş olmuştu. Fakat 1987'de aynı zamanda kamu açıkları büyümeye başlamış, yıl sonuna doğru mali piyasalardaki dengesizlikler artmış ve TL'den kaçış eğilimi güçlenmiştir. Bu istikrarsızlıklar azaltmak üzere, 1987'de devlet işletmeleri tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları önemli ölçüde arttırılmıştır. Ayrıca mali piyasalardaki istikrarsızlığı gidermek ve TL'den kaçışı durdurmak üzere 1988 Şubat'ında bir dizi önlem alınmıştır. Bu dair işlemleri bilançosunun fazla vermesiyle birlikte devalüasyon oranının düşük tutulmasına yardım etmiştir.

TL'sinin dış değer kaybının yavaşlamasının temel nedenlerinden biri Merkez Bankası'nın döviz kuru ile yurt içi enflasyon arasındaki kısıt döngüyü kırmak istemesidir. 1989 parasal program TL için %5'lik bir reel değer kaybı öngörmüştür. Yurt içi enflasyon ile yurt dışı enflasyon arasındaki farkı da düşünüre, bu hedef için TL'nin dış değer kaybının yaklaşık %70 dolayında olması gere-

kirdi. Fakat bu gerçekleştirilmemiş, bunun yerine son yıllarda görülen ve net döviz rezervlerini arttıran net sermaye girişlerinin getirdiği dövizler kullanılmıştır. Bu uygulama iki temel politikaya dayandırılarak yürütülmektedir. İlkı görece sıkı para politikası, ikincisi değerlenen TL ile beraber uygulanan faiz politikasıdır. Her iki politika da piyasaya bol döviz çıkışmasını sağlamaktadır.

Görece sıkı para politikası nedeniyle, TL'na ihtiyaç duyan bankalar MB'na döviz satarak ihtiyaçlarını karşılamaktalar, yanı döviz varlıklarını çözülerek TL elde etmektedirler. Yanlı uygulanan sıkı para politikası sayesinde bir yandan bankaların yükü alım yapmaları frenlenmekte, bir yandan da TL'na ihtiyaç duyan bankalar döviz kredilerini ve döviz varlıklarını TL'sına çevirmek üzere piyasaya girmekte, Merkez Bankası ise piyasaya alıcı olarak girmektedir. Merkez Bankası döviz piyasasını yalnız TL politikasıyla düzenlemeye çalışmakta, özellikle yükü döviz satışlarında kurların fazla düşmesini engellemek üzere piyasadan döviz satın almaktadır. Döviz tevdiat hesaplarında son zamanlarda getirilen esneklik sayesinde bazı bankalar MB nezdindeki hesaplarında yükümlülüklerinin Üzerinde döviz bulundurarak, bunun karşılığında TL kullanma yoluna gitmektedirler (5).

Enflasyonun seyri döviz kuru politikasını belirleyen en önemli etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Reel devalüasyonların yapıldığı veya daha sonra görece gerçekçi kur politikalarının uygulandığı bir dönem olan Nisan 1984 ile Mart 1988 arasında, aylık verilere dayanarak yapılan bir araştırma döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Aslında döviz kuru enflasyondan etkilenmektedir ama, enflasyon oranında bu dönemde döviz kurundaki değişimeler ve para piyasalarındaki dönem başı dengesizliklerden etkilenmektedir (6). Bu çalışmının bulgularına göre, ulusal enflasyon ile uluslararası enflasyon farkının % 82'si aynı dönemde döviz kuruna yansımış, 3 ay içinde ise bu farkın % 99.4'ü, yansımıstır. Tamamının yansımıası ise 9 ay almıştır (7). Bu arada, yurt içi para

arzındaki genişlemenin % 61'i döviz kuruna ilk 3 dönemde yansımış, bütün artışın yansımıası için ise 7 ay gerekmıştır. Aynı şekilde, yurtçi para arzındaki genişlemenin % 66'sı enflasyon oranına ilk üç ay içinde yansımıştır. Bu gecikmeli yansımıma enflasyon artışı ile döviz kurlarındaki artış yolu ile reel para arzı fazlasını eritmekte, ayrıca uluslararası rezervlerdeki azalma yolu ile nominal para arzı fazlasını eritmektedir (8).

OECD'nin yaptığı bir araştırmaya göre ise ithalat fiyatlarının değişmesinin toplam fiyat artışı Üzerindeki etkisi 1981-1986 arasında ortalama % 58 dolayındadır (9).

Kısacası, enflasyon haddi bu dönemde döviz kurlarının belirlenmesinde çok önemli bir etmen olurken, aynı zamanda enflasyonu da etkilemiş, böylece bir enflasyon-devalüasyon kısır döngüsü oluşmuştur. Aslında Türkiye'nin 8 yıl gibi uzun bir süre bu tür bir kısır döngü içinde kurlarını dalgalandırma ve kaymaya bırakması, diğer gelişmekte olan ülkelerin döviz kuru politikaları ile kıyaslandığında olağanüstü bir politikadır. Nitekim enflasyon hızlandırdıça 1988'den sonra bu politika artık sürdürülemez hale gelmiştir. Merkez Bankası enflasyon-devalüasyon kısır döngüsünü kırmak için döviz birikimlerini kullanmaya başlamıştır. Amaç ithalat yoluyla mal fiyatlarını ucuzlatmak, TL'nin değerini yükselterek ithal malları fiyatını düşük tutmak, bu yolla bir yandan yurtçi üreticilerin fiyat artışlarını rekabet yoluyla denetim altına almak, bir yandan da enflasyonun dış ticaretten kaynaklanan kısmını düşürmektir.

Değerlenmiş döviz kuru politikası ile ithalatı uyarmak ithalatın finansmanı için gereken döviz kaynağının bulunmasını da gerektirir. Aslında belki tersi doğrudur, yani böyle bir fon akımının olması sayesinde bu politika uygulamaya konabilmiştir. Geçen iki yılda değerlenmiş döviz kurlarını mümkün kılan olgu net sermaye girişleri olmuştur. Net sermaye girişleri ise esas olarak değerlendirilmiş döviz kuru politikası ile birlikte uygulanan faiz politikasıdır. Bu politika şöyle işlemiştir: Döviz kuru enflasyonun çok altında yükselsirken ekonomideki döviz kuru

değişme oranı ile mevduat faizi arasında geniş bir açık oluşmuştur, ayrıca yüksek faiz politikası nedeniyle iç faiz haddi ile dış faiz haddi arasında da bir açık ortaya çıkmıştır. Bu ikili açık bir yandan yurt dışından fon akımını uyarırken, bir yan- dan da dışarıdan kredi alma eğilimini yükseltmiştir. Türkiye yüksek maliyet ödeyerek dışarıdan fon çekmeye çalışırken ve borçlanırken, aynı nedenle dışarıya faiz ödeyerek tekrar borçlanmaktadır. Kisacası Türkiye kısa dönemli borçluluğunu katmerli artırarak bu politikayı sürdürmekteydi.

Döviz işlemlerinin serbestleşmesi ve döviz yurt içine ve yurt dışına kolayca götürüp getirebilmenin liberasyon sayesinde mümkün olması, faiz farkı ve kur değer artışı farkının yarattığı primden yararlanmak isteyen kısa vadeli spekülatif meblağların Türkiye'ye gelmesini kolaylaştırmıştır.

Bu mekanizmanın işlemesini sağlayan etmen faiz oranlarındaki gelişmedir. Bu gelişme de gene kısa vadeli sorunlara kısa vadeli kısmi önlem alma politikasının bir parçasıdır. Gelişmeler şöyle olmuştur: 1980'den sonra hükümet politikası vadeli mevduata uygulanan faizi pozitif bir oranda tutmak olmuştur. Fakat enflasyondaki dalgalanmalar reel mevduat faizi oranlarını da dalgalandırmıştır ve faiz politikası bu nedenle büyük istikrarsızlık göstermiştir. Reel mevduat faiz oranlarında 1982-1984'de tedrici bir yükselme, 1985'de sıfıra yakın bir gerileme, 1986'da önemli bir yükselme, 1987-1988'de hızlı bir gerileme yaşanmıştır. Öte yandan kredi faizleri mevduat oranından % 70-77 daha yüksek olmuştur. Bu da yaklaşık % 30'luk bir reel faiz anlamına gelmektedir (10). Hızlanan enflasyonla beraber sanayicilerin kredi faizlerinden şikayetleri 1988 Ağustos'unda çok yoğunlaşmıştır. Hükümet kredi faizlerinin düşüreceği umuduyla mevduat faizlerini düşürmüştür. Fakat bunun sonucunda mevduat azalmış, döviz talebi yoğunlaşmış, ve serbest piyasa döviz kurları yükselmiştir. Hükümet bunun üzerine 15 Ekim 1988'de mevduat faizlerini serbest bırakma kararı almıştır. Bundan sonra mevduat faizleri % 90'a kadar çıkış ve para dövizden mevduata kaymaya başlamıştır.

Faiz haddinin yükselmesi ile beraber kredi faizleri de yükseldi ve 1989'da durgunluk başladı. Bankalar kredi faizlerini indirmeye çalıştı ise de durgunluk hafiflemmedi. Durgunluk döviz talebini azalttı.

Öte yandan hükümet de döviz alımına giderek döviz kurlarını sabit tutmaya çalıştı. Böylece iç faiz oranı ile kur arasındaki makas açılmış oldu. Bu aralığın açılması ile kısa vadeli "sıcak para" döviz mevduatı olarak gelmeye başladı. Çünkü, mevduat faiz oranı negatif olsa bile dövizin TL'na çevirip TL olarak mevduata dönüştürmek kârlı hale geldi. Ayrıca bu yolla dışarıdan döviz çekmek mümkün oldu. Bu sayede spekülatörler ve işçi dövizleri büyük miktarlarda Türkiye'ye geldi. Dövizin TL'na çevirip TL cinsinden faiz alanlar, bir hesaba göre son iki yıldır % 20-30 dolayında sermaye kazancı sağlamıştır (11). Bu yolla Türkiye'de sağlanan getiri Batı ülkelerdekinin çok Üzerine çıkıyor. Bu getiri oranlarının yüksekliği sayesinde döviz tekrar ucuza almak da mümkün olmaktadır. Yüksek getiri kazanıp dövizin düşük fiyatından geri alarak yurtdışına çıkarmak da kazançlı hale gelmiştir.

Kısacası, Türkiye bu dönemde bir yandan cari işlemler fazlası verirken, bir yandan da yüksek getiriden dolayı içeriye akan spekülatif sermaye girişleri nedeniyle döviz bolluğu yaşamıştır. Bu döviz bolluğu üzerine hükümet konvertibiliteye geçiş adımları atmış, sermaye hareketleri iyice serbest bırakmıştır. Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması yukarıda anlatılan döviz-lira çevirmeleri büsbütün kolaylaştırmıştır. Bu süreç, ithal talebi artarken bile döviz kurlarının yükselmesini engellemekte, öte yandan döviz kuru - faiz aralığının korunması baskısını yaratmaktadır. Döviz girişi bu aralığın sürmesine bağlı olmaktadır. Bir ara Haziran ve Temmuz 1990'da markın değer artışı mevduat faizini yakaladığında işçi döviz girişlerinde ve döviz tevdiyat hesaplarında yavaşlama olmuştur (12). Dolayısıyla mevduat faizlerinin enflasyon karşısındada negatif olma oranı artma eğilimi gösterince Kasım 1990'da banka faizleri yükselmeye başlamıştır. Yani Türkiye mevcut politikalarını sürdürmek için değeri yükselen TL, yüksek faiz po-

litikasını sürdürerek borçlanmaktadır.

2. Döviz Kuru - İthalat İlişkisi

Tablo (3) ithalat artış hızı ile reel döviz kuru değişme hızı arasındaki ilişkiyi sergilemektedir.

Tablo (3)
İthalat ve Reel Döviz Kuru - Yıllık Değişme - %

Yıl	İthalat Büyüme Oranı (1)	Reel Döviz Kuru Değişme Oranı (2)		(3)	
		\$	DM	(1)	(2)
1982	- 1.0	15.0	6.7	- 0.066	- 0.149
1983	4.4	6.7	1.3	0.657	3.385
1984	16.5	7.4	- 3.6	2.229	- 4.583
1985	5.5	- 0.6	- 2.4	- 9.167	- 2.292
1986	- 2.1	0.0	34.8	0.000	- 0.060
1987	27.5	- 4.2	15.2	- 6.548	1.809
1988	1.3	- 1.5	0.3	- 0.867	4.333
1989	10.0	-12.5	-17.6	- 8.000	- 0.568
1990	39.3	-29.0	- 9.8	- 1.355	- 4.094
				- 2.9	0.24

Kaynak: Tablo (1), (2) ve DİE verileri.

Tablo (3) ithalatta meydana gelen yıllık değişmenin reel döviz kurlarındaki yıllık değişme ile ilişkisini incelerken kaba bir "ithalatın-kur-esnekliği" soruşturması yapmaktadır. Tablodaki esneklik oranlarının en çarpıcı özelliği son derece düzensiz olmalarıdır. Reel döviz kurunun değişme seyri ile ithalatın değişme seyri arasındaki ilişki özellikle dolar bazında DM'a göre çok daha düzensizdir. Bu düzensizlik 1984-1987 yılları arasında çok daha büyüktür. Bu yıllar dolar cinsinden döviz kurunun gerçek değerini az çok koruduğu yıllardadır. İthalat artış hızının en yüksek olduğu 1984'de esneklik katsayısı ters değerlidir, 1987'de ise olağanüstü büyüktür. 1988-1989'da it-

halatın kur esnekliği 0,8'ler dolayındadır ve 1990'da ise 1,4'e fırlamıştır.

DM temelinde ise esneklikler, esneklik değerleri daha az marjla oynamasına karşın tümüyle düzensizdir. Öte yandan bu temelde de 1990'da esneklikte büyük yükseliş vardır.

Yukarıdaki tablodan ortaya çıkan sonuç, reel döviz kurlarının değişmesinin ithalat üzerindeki etkisinin talebi değiştirmede büyük olmadığı, diğer talep etmenlerinin daha önemli olduğu, fakat ithalatın maliyetinin ne olacağını belirlediğiidir. Reel devalüasyonların yapıldığı yıllarda eslinde 1984 hariç ithalatın artış hızı da görece yavaştır. Buna paralel olarak, reel döviz kurlarının TL lehine döndüğü 1989 ve 1990'da esereklik katsayısı artmıştır. Fakat tablodan çıkan sonuç kur değerlerinin ithalata etkisinin son derece düzensiz olduğunu göstermektedir. Bu düzensiz ilişkiye rağmen rakamların gösterdiği bir olgu vardır. TL'nin \$ ve DM karşısında reel devalüasyona uğradığı 1982-1986 yıllarında ithalatın artış hızı yavaştır. TL'nin hızla değer kazandığı 1989 ve 1990 yıllarında ise ithalat artış hızı çok yükselmiştir. Öte yandan, döviz kuru ile ithalat talebi arasındaki ilişki zayıf olsa bile döviz kuru ithalatın maliyetini etkileyerek genel fiyat düzeyinin artışına önemli katkıda bulunmaktadır.

Reel döviz kurunda 1989'da ve özellikle 1990'da ciddi düşüşler karşısında son zamanlarda en çok tartışılan konu TL'sinin "aşırı değerli" olup olmadığıdır. Bu soruya verilecek cevap kritik bir önem taşımaktadır, çünkü kur eğer aşırı değerlendirilmiş ise önemli bir oranda gerçek devalüasyonu davet ediyor demektir. TL'sinin aşırı değerli olmadığını savunanlar özellikle TL'nin resmi kuru ile paralel piyasa kuru arasındaki farkın son derece küçük olduğunu, zaman içinde bu küçük farkın bile kapandığını, hatta paralel piyasa alehine döndüğünü belirtmektedirler. Onlara göre, net sermaye akışının yarattığı döviz bolluğu, döviz mevcudunun yeterliliği nedeniyle resmi bir devalüasyonu serbest piyasa izlemeyecektir. Bu koşullar daha bir süre devam edecek ve TL düzeyini koruyacaktır. TL'nin aşırı değerli olmadığını savunan bazı görüşler ise 1990'larda

varolan durumun büyük istikrarsızlık potansiyeli taşıyan tuhaf bir denge durumunda kilitlenmiş olduğunu belirtmektedirler.

TL'nin aşırı değerli olduğunu savunan görüşler ise özellikle nominal döviz kurları ile reel kurlar arasındaki büyük açıktan sözetsmektedirler. Enflasyonun bu denli hızlı olduğu bir ortamda, dış ticaretin bu denli libere edildiği koşullarda, döviz kurları bazı politikalarla yapay olarak değerini sürdürmektektir, ama aynı libere dış ticaret ile, büyük borçlanma ile ve büyük ithalat artışı ile, kurları bugünkü düzeyinde tutmak mümkün değildir bu görüşlere göre. TL'nin aşırı değerli olduğunu savunanlar özellikle üretim, kredi kullanma, istihdam üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadırlar ve büyük bir döviz darboğazı tehlikesinin varlığına işaret etmektedirler (13).

Aslında bu tartışmanın argümanları ne olursa olsun, açıktır ki Türkiye ekonomisi TL'nin değerini bu denli yükseltecek ciddi verimlilik artışı, yeniden yapılanma ve teknolojik yenilenme gibi büyük atılımlar yapmamıştır. Döviz kurlarını etkileyen en önemli etmen parasal ve mali politika araçlarının kullanımı, özellikle de faiz politikasıdır. Nitekim son zamanlarda faiz hadleri tekrar yükselme eğilimine girmiştir, çünkü var olan faiz hadleri spekulatif mali akımların eski canlılığını ile sürmesine yetmemiştir. Büyük ithalat artışı ile cari ödemeler dengesi de açık vermeye başlamıştır. Körfez krizinin zararlı etkilerini telafi edecek "dış yardım" henüz gelmemiştir. vs. Bu denli büyük dışa açılmayı spekulatif mali akımlara güvenerek uzun süre finanse etmenin mümkün olmadığı açıktır. Ayrıca açıktır ki, dışa açıklık ve serbestlik derecesi çok yükselmiş dış ticaret rejimleri ve mali piyasaların varlığında döviz kuru değişimlerinin enflasyonun uzun süre bu derece grisinde seyredeceğini beklemek mümkün değildir.

C. Dış Ticaret Hadleri

Dış ticaret hadleri ihracatın birim değeri ile ithalatın birim değeri arasındaki oranı vermektedir. Dış ticaret

hadleri ne denli yükselirse ihracatın ithalatı satın alma gücü o denli yükselir ve ithalatın ucuzlaması sonucunu doğurur.

Tablo (4) Türkiye'nin 1980-88 yılları arasında dış ticaret hadlerinin seyrini göstermektedir. Aslında Türkiye'de iç fiyat endekslerine tekabül eden dış ticaret fiyat endekslerinin ve deflatörlerinin olmaması büyük eksikliktir. Türkiye'nin DİE, DPT, Merkez Bankası gibi kuruluşlarının bir an önce bu konuda endeks geliştirmeye başlamasına şiddetle gerek vardır. Bugün araştırmacıların geliştirdikleri dış ticaret hadleri ile ilgili rakamlar ancak kısmi yol göstericiler olabilir.

Tablo (4)
Dış Ticaret Hadleri

Yıl	DTH
1980	100.0
1981	87.5
1982	85.0
1983	90.0
1984	95.0
1985	99.0
1986	120.0
1987	119.0
1988	115.0

Kaynak: Economist Intelligence Unit, Country Report-Turkey, 1990/4, s.14, Chart; World Bank, World Development Report, 1990, s.204.

Türkiye'nin dış ticaret hadleri eldeki verilerin gösterdiği kadariyla dönem başından 1982'ye kadar kötüleşmiştir. 1983'de ise, 1978 yılından beri süren ciddi kötüleşme durmuş, nihayet 1985'den itibaren lehe dönmüş ve özellikle 1985 ve 1986'da azımsanmayacak oranda iyileşmiştir.

Bu iyileşmede en önemli etmen petrol fiyatlarının 1982 den sonra düşmeye başlaması ve 1986'da varil başına 12 dolara kadar inmesidir. Nitekim 1986 dış ticaret hadlerinin en yüksek olduğu yıldır. Bu yıldan sonra trend gene bir miktar kötüleşmeye doğru gitmiştir. Türkiye'nin önemli ölçüde hammadde ithalatçısı olması ve ithalitin önemli bi kısmının ham petrol ve petrol türevi girdilerden, kimyasal maddelerden vs. oluşması ithal fiyatlarının lehte seyretmesine hizmet etmiştir.

Dış ticaret hadlerinin lehe dönmesinde olmasa bile diğer bazı gelişmekte olan Ülkelerdeki kadar kötüleşmemesinde petrol oynayan bir başka etmen Türkiye'nin sınai mal ihrac etmesidir. Sınai mal ihrac eden gelişmekte olan Ülkelerin genel olarak dış ticaret hadleri 1981-1991 arasında 100'den 95'e düşmüştür ama 1986'dan sonra pek kayıpları olmamıştır (14). Ek olarak, Türkiye'nin mal ithalinde büyük ağırlığı olan OECD Ülkelerinde dış ticaret hadleri de kendi ihrac malları bakımından artan bir seyir izlese bile büyük kazançlar göstermiştir. Bu hadlerin seyri 1980'de 100, 1985'de 94, 1988'de ise 103'dür (15).

Kısacası, Türkiye'nin 1985'e kadar yaptığı reel deva lüasyonların bir kısmı dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinden dolayı erozyona uğrarken, 1986-1988'de tersi olmuş, reel deva lüasyon erozyona uğrarken dış ticaret hadleri lehe dönerek bu etkiyi belli ölçüde telafi etmiştir. Bu son durumda her iki etki de ithalatin nisbi maliyetini düşüren öğelerdir. Nitekim 1987'de görülen büyük ithalat artış oranında bu etkilerin beraberce payı vardır. 1990'da petrol fiyatlarındaki muazzam artışın dış ticaret hadleri Üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle hadlerin düşmüş olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

B. İTHALATIN LIBERALİZASYONU

Son yıllardaki ithalat artışı sadece döviz kurlarının etkisinden kaynaklanmaktadır. Enflasyona göre aşırı değerli döviz kuru bugün ithalatin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği, gümrük vergilerinin indirildiği, enflasyonun

yüksek olduğu ve iç maliyetlerin yükseldiği bir ortamda gerçekleşmiştir. Bundan sonraki bölümde ithalat liberalizasyonunun günümüz'e kadar geçirdiği evrim incelenecektir. Bu inceleme yapmak önemlidir, çünkü aşırı değerlendirilmiş döviz kurları ithalatta korumacılığın uygulandığı bir rejim altında ithalatın bu denli artmasına yol açmazdı. Fakat aşırı değerli kurlarla ithalatın - ve sermaye hareketlerinin - liberalizasyonu, ithalatı çok büyütüp bir süre ekonomiyi rahatlatsa da, iç üretim sistemini ve ödemeler dengesini allak bullak edecek hale getebilir. Nitekim 1970'lerde bazı Latin Amerika Ülkelerinin, bir ölçüde 1980'lerde Reagan döneminde ABD'nin yaşadığı deneyim de budur. Aşırı değerlendirilmiş kurlarla ucuzlatılmış ithalata karşı ancak yüksek gümrük vergileri ile iç pazarı korumak mümkündür. Vergiler aracılığıyla koruma olmaması durumunda ya tarife dışı koruma yolları kullanılır, ya da gerçekten korumacılık yönünde çok büyük bir baskı doğar. Korumacılık yoluna gidilmediği taktirde ise ithalat artışı ancak dış borçlanma veya ihracatta büyük artışlarla finanse edilebilir. Uzun dönemde üretimin yapısının rekabet gücünü artıracığı beklenisi olsa da, kısa ve orta vadede ithalatın finansmanı sorunu ortadan kalkmaz. Ayrıca gelişmekte olan bir Ülkenin kısa ve orta vadeli sorunlara ne kadar dayanıp uzun vadeye çıkacağı ve rekabet gücünü artırarak açık bir ekonomi haline dönüştüğü sorusu da en başta sorulması gereken bir sorudur.

1. İthalat Rejiminin Değişmesi

Türkiye'de ithalatın liberalizasyonu 1980'de ithalat kurallarının basitleştirilmesi ile başladı. Ocak 1981'de kota listeleri kaldırıldı. Asıl önemli değişiklik 1984 yılı İthalat Rejimi Kararı ile geldi. 1984 rejimi ile kotalar ve miktar kısıtlamaları kaldırıldı, döviz kontrolleri lağvedildi. I ve II sayılı liberasyon listeleri kaldırıldı.

1984 rejiminde ithal malları tabi oldukları rejim bakımından üçe ayrıldı: (1) İthaline izin verilmeyen mallar (yasak mallar listesi); (2) İthali müsaadeye tabi mallar; (3) Fona tabi mallar listesi. Bunlar dışında kalan mallar libere

(ithali serbest) mallar sayılmış ve bunlar için bir liste yapılmamıştır. Bunlar izne tabi olmayan ve ithalat finansmanı doğrudan doğruya serbest döviz kaynaklarından yapılan mallardır.

Yeni ithalat rejiminin önemli özelliklerinden biri "fon" ödemek suretiyle ithal edilecek malları rejimidir. Bu listede çoğunlukla tüketim malları yer alır, bunların bir kısmı da "lüks tüketim malı" niteliğindedir. Listedede bulunan bazı mallar ise iç fiyatları ile dış fiyatları arasında denge sağlama gereği duyulan ve fiyatları sık sık değişen malları da kapsar. Nitekim sonradan listeye yatırım malları eklenmiştir, liste giderek genişlemiştir. Aslında fona tabi mallar libere mallardır.

Fona tabi mallar üzerinden Konut Fonu, Geliştirme ve Destekleme Fonu, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu gibi fonlara kesintiler yapılmaktadır.

1984, 1985 ve 1986'da ithalatın artması üzerine müsaadeye bağlı malların listesi genişletildi. 1986 yılı başında var olan ithalat sınırlamaları da kaldırılmıştı. Müsaadeye bağlı mallar listesindeki malların sayısı 625'den 245'e düşmüştü, özellikle tüketim malları listeden çıkarılmıştı. Fakat 1986'nın ikinci yarısında (Temmuz'da) ithalatın büyümesi üzerine müsaadeye bağlı mallar oranı yükseltildi, ve "surcharge" kondu (tek vergi). Ekim 1986'da bu oran daha yükseltilerek %7'ye çıktı ve bütün sektörlerde uygulandı. Gene Ekim 1986'da Konut Fonu'na ödeme yapılarak ithal edilebilecek malların listesi genişletildi ve fon oranları yükseltildi. Gene Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kesintileri %4'e çıkarıldı. Ayrıca kısa bir süre sonra KİT'lerin ve yerel yönetimlerin gümrüksüz ithalat yapabilme olanağı kaldırıldı. Böylece ithalat artış oranı denetim altına alındı. Kısacası liberalizasyon 1985-1986 arasında bir miktar geri çekildi.

Fakat 1987'den itibaren liberalizasyon ilerledi, müsaadeye tabi mallar listesi ile yasak mallar listesi daraltıldı.

Ocak 1990'da yayınlanan İthalat Rejimi Kararı ile ithalat teminatları kaldırıldı, ithali müsaadeye tabi mallar listesi yürürlükten kaldırılarak ithal edilemeyecek mallar tek listede toplandı. Ayrıca Doğu Avrupa ülkelerinden yapılan ithalat-taki kısıtlamalara son verildi. Yeni İthalat Rejimi ile toplam 7545 pozisyonun vergisi indirildi, 333 mal vergiden muaf tutuldu. Böylece vergiden muaf pozisyon sayısı 3504'e çıktı.

Tablo (5) ve (6)'da ithalatın kaynak türlerine göre büyülüğu ve dağılımı görülmektedir. Liberasyon listesi serbest döviz kaynakları ile finanse edilen ithalatı, proje kredileri belirli projeler kapsamında yapılacak ithalatı finanse etmek için verilen kredileri, bedelsiz ithalat yurt dışında çalışan veya görevli olan vatandaşların gümrüksüz olarak yapılan ithalatı v.s. göstermektedir.

Tablolardan görüldüğü gibi, liberasyona tabi ithalat 1981'den 1984'e kadar sürekli yükselmıştır. Aslında 1980'den önce 1979'da da bu oran % 70 dolayında idi. Türkiye'nin en liberal dış ticaret döneminin 1981-1984 dönemi olduğu bu tablolardan da ortaya çıkmaktadır. Liberasyon oranı 1984'de % 90.1'e ulaşmıştır. 1985-86'daki liberalizasyon oranının % 76'ya kadar gerilemesinden sonra liberasyon oranı 1989 sonuna kadar ancak % 86'ya çıkmıştır. Bu arada müsaadeye tabi ithalatın payı 1984'de yüzde 0.4'e düşmüşken 1985-1987'de ithalat denetimi araçlarıyla % 10-12'ye çıkmıştır. 1990 yılı liberalizasyon bakımından gerçekten dönemin rekoruna ulaşmış ve liberasyonun payı % 94.2'ye çıkarken, müsaadeye tabi mal- ların ithalat oranı hemen hemen sıfırlanmıştır.

Bu arada yabancı sermaye yoluyla ithalatın ne derece önemsiz olduğu, ithalatın serbestliğinin azaldığı dönemde biraz artma göstererek binde 6'ya kadar çıktıktan sonra 1980'lerin ikinci yarısında binde bire düşüğü tabloda dikkati çeken bir özelliklektir. Bu arada proje kredilerinin de payı 1986'da % 11.7'ye kadar çıktıktan sonra % 8 dolayında istikrar kazanmış, 1990'da ithalatın patlaması ile payı yarı yarıya düşmüştür.

Tablo (5)

Kaynak Türlerine Göre İthalat Değer: 000\$

Kaynak Türleri	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990 O-Ağ	1990 O-Ağ
Liberasyon	7.125.717	7.623.007	8.270.483	9.753.673	8.858.881	8.434.507	11.475.513	12.159.292	13.689.100	8.418.300	12.367.400
Fuar tâhsisi	831.443	272.102	163.171	16.961	18.480	8.625	352	-	300	000	.100
Müsaađeye tabi	159.622	87.085	106.423	66.988	1.386.470	1.181.642	1.387.622	810.659	654.500	416.000	55.600
Nato-Empastruktur	15.966	14.088	59.320	32.290	35.999	43.836	91.014	141.843	107.300	74.100	92.600
Yabancı Sermaye	42.403	40.872	72.025	59.353	51.734	56.554	37.875	14.147	9.900	8.400	8.700
Proje Kredisî	641.617	754.093	507.753	733.354	923.160	1.295.008	1.100.446	1.140.241	1.193.700	792.300	518.600
Bedelsiz İthalat	69.015	49.107	55.826	94.303	68.651	84.546	64.983	68.506	107.800	72.000	95.800
Diger	47.582	2.310	-	-	-	52	-	708	-	-	-
Genel Toplam	8.933.365	8.842.664	9.235.001	10.756.922	11.343.375	11.104.770	14.157.805	14.335.396	15.762.570	9.781.400	13.138.400

Kaynak= DİE, Aylık Dış Ticaret Özeti, Mayıs 1990, Tablo 15, S.19;

DPT, 1991 Yılı Programı, Tablo: 43, S.35.

Tablo (6)
Kaynak Türlerine Göre İthalat: Yüzde Dağılım

Kaynak Türleri	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990 O-Ağ	1990 O-Ağ
Liberasyon	79.7	86.2	89.6	90.1	78.1	76.0	81.1	84.8	86.8	86.1	94.2
Fuar Tahsilii	9.3	3.1	1.8	0.2	0.2	0.1	-	-	-	-	-
Müsaadeye Tabi	1.8	0.9	1.2	0.6	12.2	10.6	9.8	5.7	4.2	4.3	0.4
Nato-İnfrastruktur	0.2	0.2	0.6	0.3	0.3	0.4	0.6	1.0	0.7	0.8	0.7
Yabancı Sermaye	0.5	0.5	0.8	0.6	0.5	0.6	0.3	0.1	0.1	0.1	0.1
Proje Kredisi	7.2	8.5	5.5	6.8	8.2	11.7	7.8	8.0	7.8	8.1	3.9
Bedelsiz	0.8	0.6	0.6	0.9	0.6	0.8	0.5	0.5	0.7	0.7	0.7
Diger	0.3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.	100.0	100.0	100.0	100.0	100	100

Kaynak= Tablo (5)

Kıracası 1989 ve 1990'da TL yabancı paralar karşısında reel değer artışı yaşarken ve ithalat böylece çok ucuzlarken, dış ticaret hadleri lehte iken, ekonomi de hemen tümüyle dışa açılmıştır. Bu durumda ekonominin dış ticaret rejimi ile dış ticaretini bu denli serbestlestirdiği durumda tarifelerin bu serbestleşmeyi ne derece desteklediği sorusunu sormak gerekmektedir. Aşağıda tarifeler ele alınacaktır.

2- Dış Ticaretten Alınan Vergiler ve Fonlar - Nominal ve Efektif Koruma

Türkiye'de ithal malları üzerinden alınan vergiler sunlardır: gümrük vergisi, hukaryakit gümrük vergisi, ithalde alınan katma değer vergisi, damga resmi, rihtım resmi, (sonradan ulaştırma ve altyapı resmi), tek ve maktu vergi (surcharge). Bu vergilere ek olarak Toplu Konut Fonu, Geliştirme ve Destekleme Fonu, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kesintileri fona tabi mallara uygulanmaktadır. Kıracası gümrük vergisi ithalat Üzerine uygulanan vergi ve benzeri yüklerin sadece birisidir.

Nitekim dış ticaretten alınan ve fonlar dışında kalan vergiler içinde gümrük vergisinin payı 1985'de % 29, 1986'da % 28.8, 1987'de % 23.5, 1988'de % 22.4, 1989'da % 17'dir, 1990'da % 15.9 olduğu tahmin edilmekte, 1991'de ise % 10.6 olması öngörülmektedir (I6)

Özetle, gümrük vergisinin ithal vergileri içindeki payı son beş yılda yaklaşık % 45 azalmıştır, ve 1990'da yüklerin % 84'ü diğer yüklerden gelmektedir. Fona tabi mallarda bu oran daha da yüksektir. Bu nedenle, Türkiye'de ithalatın vergiler aracılığıyla korunup korunmadığına sadece gümrük tarifelerine bakarak karar vermek mümkün değildir. İthaldden alınan KDV ve damga resminin önemi çok daha büyüktür.

Tablo (7)

Dış Ticaret Vergilerinin İthalat Değerine Oranı

<u>Yıl</u>	<u>Dış Ticaretten Alınan Vergiler Milyar ₺</u>	<u>Dış Ticaret Vergileri/ İthalat</u>
1981	-	11.37
1982	-	12.05
1985	746.1	12.45
1986	933.2	13.13
1987	1,777.7	14.39
1988	2,672.1	13.05
1989	4,246.1	12.58
1990 (8 ay)	2,802.0	9.93

Kaynak: 1981 ve 1982 yılları Çiller 1983, s. 79; 1985-90 yılları için 1991 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi, s.I9, s.5I; Meticindeki tabloolar. 1990 yılı tahmininin 8 aylık kısmı hesaplandı.

Tablo (7) den görüldüğü gibi, 1981-1987 yılları arasında ithalat üzerindeki vergi yükünde bir artma vardır ve en yüksek düzeyine 1987 yılında çıkmaktadır. 1988-1990 arasında ise düşme eğilimi görülmektedir

Öte yandan, bütün 1980'lerde genel olarak ithalatın vergi yükü ciddi biçimde azalmıştır. 1979'da ithalat vergilerinin ithalat değerine oranı % 41.6 gibi yüksek bir rakam iken 1980'de % 15'e inmiştir (17). Dış ticaretin en serbestleştiği 1981-1984 yıllarında % 12 dolayına inmişken, 1987'de tekrar % 14-15 dolayına çıkmıştır. 1988-90 döneminde Türkiye tekrar giderek artan bir dışa açılma süreci yaşarken bunun etkisi ithalatın vergi yükü üzerinde de görülmektedir. Öte yandan, 1989 daki oran hala 1981-82 dönemindekinin üstündedir, ama azalma eğilimini de görmek gerekmektedir. Özellikle 1990 yılı bütün dönemlerin dışa en açık yılı olarak vergilerde de kendini göstermektedir.

Bu vergilere dış ticaretten alınan fonlar dahil değil-
dir ve bunlarla ilgili verilere hemen ulaşabilme olanağı da
yoktur. 1984, 1985 ve 1986 yılları için yapılan bir araştır-
maya göre dış ticaretten alınan fonlar toplam ithalat vergi-
lerinin 1985'de % 23'üne, 1986'da % 22.7'sine, yanı yaklaşık
% 23'üne eşdeğer büyülüklere ulaşıyordu (18). Bu rakamlara
göre toplam vergi yükü 1985'de % 12.45'den % 15.28'e, 1986'da
ise % 13.13'den % 16.90'a çıkmaktadır.

1984 yılında Türkiye dış ticaret ve döviz kontrolleri-
ni kaldırırken bir yandan da gümrük vergileri hadleri değiş-
tirildi ve Konut Fonu kesintisi getirildi. Bu fon kesintisinin
amacının başta yurt dışından ithal edilen malların neden oldu-
ğu haksız rekabet ve damping tehlikesine karşı iç üretimin ko-
runmasında ek bir araç getirmek olduğu ifade edildi.

1984'de gümrük vergileri ve ek yükümlülük oranlarının
düşürülmesi ekonomideki nominal koruma oranını ortalama %76.3'
den % 48.9'a düşürdü, aynı zamanda, ağırlıklı efektif koruma
oranını % 228.3'den, % 65'e düşürdü. Bu rakamlardan 1984'deki
tarife değişikliklerinin esas olarak sanayi malları üzerinde-
ki korumayı azaltma amacı taşıdığı anlaşılmaktadır (19). Orta-
lama nominal ve efektif koruma oranları miktar kısıtlamaları-
nın kaldırılmasıyla beraber düşürülerek dış ticaret liberali-
zasyonunda önemli bir adım atılmış oldu. Ek olarak, tarifele-
rin yapısı da sektörler arasındaki farklılıklarını azalttı.

Togan, Olgun, Akder'in 1984'deki değişikliklerle yap-
tıkları sektör bazında ayrıntılı analizler ve hesaplamalar
göstermektedir ki, tarife değişiklikleri esas olarak 16 en-
düstri dalını etkiledi. Tarife korumasının arttığı dallar ka-
uçuk, metal dışı toprak ürünleri, tarım makinaları ve kara
taşit araçları oldu. 12 dalda ise tarife koruma oranı düştü.
Büyük düşüşlerin gerçekleştiği dallar şunlar: işlenmiş tütün,
dokuma ipliği, tekstil, plastik ürünler, çimento, kağıt ve
kağıt ürünleri (20).

Efektif koruma oranlarının hala çok yüksek olan dalları
ise et kesimi ve et ürünleri ile şeker. En az korunan dallar

ise demir çıkarımı, diğer metaller çıkarımı, diğer kimyasal ürünler, demir-çelik, demir-dışı metaller ve çimento, kısacası toprağa ve metale dayalı dallar (21).

Türkiye 1987 yılı ortalarına geldiğinde gümrük vergilerini % 68 oranında indirmiştir (22). 1989'da en yüksek gümrük vergisi oranı % 40'a düştü ve yeni oranlar % 5 ile % 40 arasında saptandı, genel olarak oran ise % 20 dolayında belirlendi.

Türkiye'de bu kanuni vergi oranları yanında malın ithal edildiği Ülke veya Ülke gruplarına göre değişen vergi oranları mevcuttur. Kanuni vergilerden indirim yapılarak uygulanan tercihli vergi oranları, yani "sözleşmeli tarifeler", esas olarak Türkiye'nin yaptığı ikili veya çok taraflı anlaşmalara göre uygulanmaktadır. Bu oranlar GATT Üyesi Ülkelere ve "en çok kayırlan Ülke" lere uygulanmaktadır. Son zamanlarda bu anlaşmalar çerçevesinde de vergiler indirilmektedir.

Bu uluslararası anlaşmalar yanında yasal vergi oranlarından yapılan indirimlerle ilgili son yıllarda önemli bir gelişme Avrupa Topluluğu ile imzalanan Katma Protokol'ün tekrar işlemeye başlamasıdır. Bu anlaşmaya göre Türkiye gümrük vergilerini zaman içinde indirme ve sıfırlama yükümlülüğü altına girmiştir. Fakat Türkiye bu yükümlülüklerini esas olarak hiç yerine getirmemiştir (23). Bu katma protokol çerçevesinde gümrük indirimleri 1 Ocak 1989'da tekrar işlemeye başlatıldı. 1988 yılı sonlarında Türkiye Katma Protokol'den doğan yükümlülüklerini yürürlüğe koymayı kabul etmiş ve Aralık 1988'de yeni bir takvim vermiştir. Bu takvime göre 1992 yılının sonuna kadar her yıl % 10 gümrük indirimi yapılacaktır. Bu indirimler uygulanmaktadır ve AT'na karşı gümrük vergilerinde konsolidde edilen indirim oranı 12 yıllık listede % 50'ye; 22 yıllık listede % 40'a çıkarılmıştır. 1992'de bu oranlar % 70 ve % 60'a ulaşacaktır (24). Uygulamada, AT sanayi ürünlerinin yaklaşık % 65'i çeşitli düzenlemeler sonucu olarak Türkiye'ye gümrüksüz girmektedir.

Kısacası Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerinden doğan ve yerine getirilmesi gereken vergi indirimleri mevcuttur. Bu durumda korumacılık için Türkiye'nin elinde kalan araçlar fark giderici vergi gibi tarife dışı vergiler ve tarife dışı önlemlerdir. Örneğin Avrupa Topluluğu prelevman, asgari ithal fiyatı, fark girerici vergi, miktar kısıtlamaları, ithalat takvimleri gibi araçları kullanacak korumacılığı sürdürmekteyidir. Türkiye ise esas olarak fon kesintisi gibi bir araç uygulamaktadır. Fon kesintisi uygulanan malların listesinden ise 1989'un sonunda bir takım mallar da çıkarılmıştır. Fakat fon kesintileri de artmaktadır. Özellikle de yatırım mallarına uygulanan fonların seyri buna çarpıcı bir örnektir. Yatırım malları ithalatında 1988'de yüzde 5'ler civarında olan fonlar 1989'da bazı gümrük ilaveleriyle % 25'lere kadar arttırılmıştır. 11 Nisan 1990'da çıkan bir kararname ile fonlar % 15'lere, % 30'lara çıkarılmış ve yeniden % 10-20-30 lara varan gümrük oranları uygulamasına başlanmıştır. Sanayicilere göre, yatırım mallarındaki % 5-10 oranındaki gümrüğün yatırımcıya getirdiği yük, ek yükümlülüklerle beraber % 40-50 dolayına tırmanmaktadır.

Bu kısıtlamalara rağmen, 1990'da Cumhuriyet tarihinin en büyük dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalan Türkiye (% milyar dolar olarak tahmin ediliyor, ithalatın da 21 milyara çıkması bekleniyor, bu durumda açığın ithalata oranı yaklaşık % 40) tekrar dış ticaret vergilerini artırma yoluna gitmek zorunda kaldı. 1990'un Eylül ve Ekim aylarında vergi oranları yükseldi. Ama gümrük vergileri artırılmadı, yerine katma değer vergisi oranları yükseltildi ve böylece ithalde uygulanan KDV oranları da artmış oldu. Standart KDV oranı 1 Ekim ve 1 Aralık 1990'da birer puan artırılarak % 11 ve % 12 ye çıktı. Diğer oranlar % 15'den % 20'ye ve % 3'den % 5'e çıktı. Anayasa Mahkemesi'nin % 10 oranındaki Damga Resmi uygulamasına son veren kararı Üzerine İthalat Rejimi'nde yapılan değişiklikle gümrük vergileri oranları uluslararası anlaşmalarдан doğan yükümlülükler saklı kalmak koşuluyla 15 puan artırıldı.

Öte yandan, 1990 Temmuz'unda 18,000 halen mal toplamının 4041'i damga vergisinden muaf tutuldu. Bu da çok sayıdaki dış ticaret vergi yükümlülüğünün sayısını azaltmada önemli bir adım sayılmaktadır.

Özet olarak, ithalatı sınırlamak günümüz dünyasında artık eskisi kadar kolay değil. Bir yandan uluslararası anlaşmalar hareket alanını sınırlıyor. Diğer yandan ise önemli bir etmen uluslararası diğer gelişmeler. ABD ve AT'daki yeni ticaret kuralları ithalatı sınırlandırmayı cezalandırmayı ve misilleme yapmayı mümkün kılıyor. Bu konuda özellikle önemli iki yasal belge ABD'de Ticaretin genişlemesi ve Rekabetçilik Yasası ve Avrupa Tek Senedi. Her ikisi de karşılıklı pazarlığı ve gerekirse ithalatı kısıtlamayı mümkün kılıyor.

Bu arada Türkiye ithalat bakımından yeni bir uygulama olarak haksız rekabete karşı 1.7.1989'da bir kanun çıkarmıştır. Gümrük duvarları indirilirken ülkeler daha çok ihracat yapabilmek için çeşitli destekler vererek iç piyasalarında kinden daha düşük fiyatla ihracat yapma çabasına girmiştir. Bu durum öteki ülkeleri karşı önlemler almaya itmiştir. Türkiye de haksız rekabetten dolayı ucuzlayan ithal mallarına karşı Ülke sanayiini korumak üzere bu kanunu çıkarmıştır. Kanun aşırı ucuz mallardan zarar görenlerin şikayetini üzerine veya resen telafi edici vergilerin konulması olağanlığını getirmiştir. Bu yolda bir şikayet olduğunda, şikayetle ilgili soruşturma bittinceye ve telafi edici vergi konuluncaya kadar, ithalatı yapan mükelleften geçici teminat alınmaktadır. Bu yasa çıktıktan sonra ve özellikle ithalat iyice serbestleşince haksız rekabet şikayetleri yoğunlaşmış, bazı şikayetler de incelenerek sonuclandırmıştır (iplik, çam eşya, kimyasal maddeler vs).

C. MİLLİ GELİR, BÜYÜME, YATIRIM ve İTHALAT

1. Ana Mal Gruplarına Göre İthalat

İthalatın ana mal gruplarına göre bileşimi Tablo (8)'de görülmektedir. Türkiye ithalatının en büyük kısmı petrol de

Tablo (8)
Ana Mal Gruplarına Göre İthalat Değerleri
1981-1990 Değer: 000\$

Ana Mal Grupları	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1989 Ocak Ağustos	1990 Ocak Ağustos
Genel Toplam	8.933.365	8.842.664	9.235.001	10.756.922	11.343.375	11.104.770	14.157.805	14.335.396	15.762.570	9.781.400	13.138.400
Yanınım Malları	2.207.166	2.323.605	2.317.256	2.659.077	2.602.939	3.474.095	3.816.604	3.988.859	3.849.842	2.502.900	3.377.900
-İnşaat Malzemesi	167.305	2.113.335	200.747	247.728	279.411	481.834	695.034	670.917	690.316		
-Makina Teçhizat	2.039.861	210.270	2.116.509	2.411.349	2.320.059	2.981.256	3.040.738	3.286.871	3.139.161		
-Hayvancılık	-	-	-	-	3.469	11.005	80.832	31.071	20.365		
Hammaddeler	6.546.857	6.337.539	6.675.420	7.624.169	7.835.538	6.674.588	9.179.957	9.236.640	10.528.672	6.504.600	8.198.600
Tüketim Malları	179.342	181.520	242.325	473.676	904.898	956.087	1.161.244	1.109.897	1.384.056	773.900	1.562.300
Yüzde Paylar											
İnşaat Malzemesi	1.9	2.4	2.3	2.2	3.8	5.0	5.2	4.4		3.8	
Makina-Teçhizat	22.9	23.5	23.8	22.5	16.6	25.3	21.5	20.5	21.4	21.6	
Yanınım Mallar Top.	24.8	25.9	26.1	24.7	18.9	29.1	26.4	25.6	25.8	25.4	
Tüketim Mallar	1.9	2.1	2.3	4.5	7.2	8.5	8.5	7.6	7.4	10.4	
Hammaddeler	73.2	72.0	71.6	70.8	73.9	62.4	65.1	66.8	66.7		64.2

dahil hammadde ve üretim girdilerinden oluşmaktadır. 1981-1985 yılları arasında ithalatın % 73'ler civarındaki kısmı bu kaleme giderken, son yıllarda bu oran % 65-66'ya düşmüştür. Yatırım malları ithalatı ise % 25 dolayında oynamaktadır. Fakat son yıllarda görülen bir eğilim inşaat malzemelerinin yatırım malları içinde büyümektedir. Tüketim mallarının ithalatındaki payı ise 1981'de % 1.9 iken en hızlı artışı gösteren kalem olarak 1990'da % 10'a çıkmıştır, böylece payını 5 kat arttırmıştır.

2. Büyüme ve İthalat Artışı

Tablo (9) büyümeye hızı ile ithalat artış hızı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu tabloya göre:

Tablo (9)
Büyüme ve İthalat Artış Hızı - %

Yıl	(1) Büyüme Hızı GSYİH	(2) Büyüme Hızı GSMH	(3) İthalat Artış Hızı	Esneklik (3)/(1)	Esneklik (3)/(2)
1981	3.6	4.1	-	-	-
1982	4.5	4.5	- 1.0	- 0.22	- 0.22
1983	3.5	3.3	4.4	1.26	1.33
1984	6.0	5.9	16.5	2.75	2.80
1985	4.2	5.1	5.5	1.31	1.08
1986	7.3	8.1	- 2.1	- 0.29	- 0.26
1987	6.5	7.5	27.5	4.23	3.67
1988	4.7	3.6	1.3	0.28	0.36
1989	0.4	1.6	10.0	25.00	6.25
1990	9.4	9.0	39.3	4.18	4.37

				3.46	

1982-90 arasında bu ilişki yıllara göre büyük istikrarlılığı göstermiştir. Ortalama esneklik 1982-89'da % 1.44, 1982-90 döneminde ise 2.0 dolayındadır. 1990'daki ithalat artışı ortalamayı üçte birden fazla yükseltmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde ithalat artış hızı ile büyümeye hızı arasındaki ilişki, yani esneklik ilişkisi (~~AM/M~~/~~AY/Y~~) 1987'de 2.5, 1988'de 4.2, 1989'da 1.79 olmuştur. Bu oranlar Türkiye'de 3.67, 0.36 ve 6.25 olmuştu. Bu ortalama A.G.Ü'lerde 2.86 iken Türkiye'de 3.06. Yani Türkiye'de ithalat esnekliği bu dönemde daha yüksektir. 1980-89 arasında gelişmekte olan ülkelerde yıllık ortalama büyümeye hızı % 4.3 iken ithalat artış oranı yıllık ortalama % 3.4 olmuştur: Yani, 0.79 esneklik. Bu oran Türkiye'de 1982-89 arasında 1.44 idi. Kisacası Türkiye'nin ithalat esnekliği AGÜ için ortalamalardan çok daha yüksek çıkmaktadır. Özellikle 1980-85'de AGÜ'lerin ithalatı yıllık ortalama %0.4 gibi son derece küçük bir oranla artarken Türkiye'de daha yüksek bir ithalat artış hızı tutturulabilmiş tir (25).

Fakat Türkiye'nin 1989 ve 1990 yıllarındaki ithalat esneklikleri söz konusu ortalamaların üstüne olağanüstü ve olağanüstü bir şekilde çıkmıştır. Diğer AGÜ'ler 1988'de önemli bir ithalat artışı yaşamıştır. Türkiye'de bu ithalat patlaması 1989'un dördüncü çeyreğinde başlamış ve 1990'da devam etmiştir.

İthalatın en hızlı arttığı yıllar büyümeyenin de en hızlı olduğu yıllardır: 1984, 1987, 1990. (1986 yılı istisnai- dir, büyümeye hızı 1980-1989 döneminin en yüksek olduğu yıl olmasına rağmen ithalat düşmüştür. Bunun en önemli nedeni de petrol fiyatlarındaki büyük düşüştür). Bu yıllar aynı zamanda esnekliğin en yüksek olduğu yıllardır. Kisacası büyümeye hızı yükseldikçe ithalat talebi artış hızı da yükselmektedir.

3. Üretimin ve Talebin İthalat Bağımlılığı

Ekonominin ithalat bağımlılığı analizi ancak ayrıntılı bir model çerçevesinde geliştirilebilir. Bunun olmadığı durumda biz 1980'lerde toplam ithalatın ve ham madde kullanımının GSMH içindeki payı ile yatırım malları ithalatının sabit sermaye yatırımları içindeki paylarının evrimini incelemeye çalıştık. (Tablo (10)'daki göstergeler ekonominin ithalata ba-

Table (10)

İthalat Bağmliliği (Cari fiyatlarla milyar TL ve %)

Yıl	Toplam İthalat	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(2)/(4)	(3)/(5)	(1)/(5)
		Yatırım Mali İthalat	Hammade İthalatı	Sabit Sermaye Yatırımı	GSMH (tl.)	İth./Yat.	Hammade İth./GSMH.	İth./GSMH	
1981	1.002.356	248.584	734.607	1.241.4	6.553.6	20.02	11.21	15.29	
1982	1.461.425	378.509	1.052.226	1.646.9	8.735.0	22.98	12.05	16.73	
1983	2.127.081	555.168	1.522.990	2.310.9	11.551.9	24.02	13.18	18.41	
1984	4.034.897	996.620	2.856.707	3.287.4	18.374.6	30.32	15.55	21.96	
1985	5.994.853	1.133.027	4.430.196	5.561.7	27.796.8	20.37	15.94	21.57	
1986	7.561.157	2.200.297	4.718.162	9.088.8	39.365.5	24.21	11.99	19.21	
1987	12.353.041	3.261.203	8.041.830	14.093.9	58.564.8	23.14	13.73	21.09	
1988	20.476.720	5.242.043	13.678.448	24.165.8	100.582.2	21.69	14.00	20.36	
1989	33.759.564	8.642.448	22.517.629	38.202.0	170.679.9	22.62	13.19	19.78	
1990*	27.826.465	6.010.516	17.864.590	40.212.5	188.961.8	23.26	13.43	19.38	

* Sekiz ay

Kaynak: Table (8), T.C. Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1989, S.147; DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ağustos 1990, S. 15; DPT, 1991 Yılı Programı, S.14, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 1989, S.24

ğımlılık derecesini ve bundaki değişimeleri incelemeye olanak vermektedir.

Tablo (10)'dan görüldüğü gibi, toplam üretimin göstergesi olan GSMH temelinde toplam üretimin yaklaşık beşte biri, yatırımların yaklaşık dörtte biri, Üretim girdileri bakımından GSMH'nın yaklaşık yedide biri ithalata bağımlıdır. Ortalamalar oranlar GSMH'da % 19.38, GSMH'nın ham madde içeriğinde % 13.43, yatırımlarda % 23.26'dır.

Tablonun işaret ettiği ikinci önemli olgu, genel olarak ithalat bağımlılığının dönem başına göre dönem sonunda yükseliş olmasıdır. 1990'daki oranlar 1981'e göre yatırımlarda 3.2 puan, hammaddelerde 2.2 puan GSMH'da ise 4.5 puan daha yüksektir. Bu puanlar dönem başına göre ithalat bağımlılık oranlarında yatırımlarda % 16, hammaddelerde % 19 ve GSMH'da % 27'lik artışlara tekabül etmektedir. Artış özellikle GSMH için daha büyütür, bunun en önemli nedeni de tüketim malları ithalatının büyük ölçüde artmış olmasıdır.

Aslında dönem başından dönem sonuna kadar ithalattaki bağımlılık oranındaki birkaç puan artışın, ithalat liberalizasyonunun boyutları düşünülünce bir patlamayı temsil etmediğine işaret etmek gerekmektedir. Öte yandan sanayileşmenin derinleştirilmesi ve ithalat bağımlılığını azaltmak bakımından ilerleme yerine gerileme kaydedildiği de ortaya çıkmaktadır. Özellikle reel devalüasyonların güçlü olduğu dönemlerde ithalat pahalılanırken ithalat bağımlılık oranlarının yükselmesi olması ancak liberalizasyon ve döviz girişlerindeki (ihracat veya borçlanma aracılığıyla) artışla açıklanabilir.

Reel devalüasyonun yapıldığı ve ithal mallarının nisbi fiyatlarının çok daha hızlı yükseldiği 1981-1984 döneminde ithalat bağımlılığı oranlarının yükselmesi önemli bir durumda işaret etmektedir ki, bu da Türkiye'nin ithalatının fiyat esnekliğinin düşük olmasıdır. Yatırım bağımlılığının en yüksek olduğu yıllar olan 1984, 1986 ve 1990'da büyümeye hızları da en yüksek olmuştur (Bakınız Tablo (9), (10)). Benzer durum

GSMH ithalat bağımlılığı için de söz konusudur. Hammadde ithalatı - GSMH oranı da gene en yüksek değerine 1984 yılında ulaşmıştır.

1989 dönem içinde büyümeye hızının en düşük olduğu yıl iken ithalat hızının arttığı bir yıl olmuştur. Bu dönemde kuraklıkta dolayı tüketim malları ithalatı artmış, yılın sonuna doğru talep canlanmaya ve ekonomik canlanmaya başlamıştır. Ayrıca cari işlemler dengesi de fazla vermeye başlamıştır. 1990'da ise ithalat, artış hızı, bağımlılık oranı vs. bakımından patlama yılı olmuştur.

D. SONUÇ YERİNE : İTHALATI BELİRLEYEN ETMENLER İLE GENEL POLİTİKA UYGULAMALARININ KARŞILIKLI İLİŞKİSİ

İthalatla ilgili incelemenin bu bölümünde daha önceki bölümlerde incelediğimiz etmenler ve genel politika ortamının ithalatla ilişkisi üzerine kuşbakışı bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Bu değerlendirmenin 1981-1990 yıllarını kapsayan dönemin alt dönemlere ayıracak yapılabileceği ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu dönemde genişleme - istikrarsızlıkların artışı - daralma döngülerine rastlanmaktadır.

Türkiye'de 1981-1983; 1984-1987, 1988-1989 (kısamen) kısmen 1989-1990 (8 ay) yıllarını kapsayan dalgalanmalar olduğu ortaya çıkmaktadır. İlk iki dönem 3'er yıllık iken son üç yılda iki alt dalganınma dönemi yaşanmıştır. Bu dönemler düşük büyümeye, daha hızlı büyümeye, durgunluk, sonra daralma, büyümeye gibi dalganınma dönemleridir. Benzer dalgalanmalar ithalat artış hızları bakımından da gözlemlenebilmektedir.

1990'a gelinceye kadar ekonomide büyümeye ve yatırım artışı yaşandıkça ithalat artış hızı da yükselmektedir. İthalatın artmasını belirleyen en önemli etmen büyümeye olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat ithalatın artış hızının ne olacağını döviz kuru, liberasyon, döviz pozisyonunun rahatlığı, dış ticaret hadleri belirlemektedir. Farklı dönemlerde sözkonusu etmenle-

rin etkisi ve ağırlığı farklı olmaktadır. Fakat sözü edilen etmenlerin bir arada varlığı ithalatı çok hızlı düzeylere çıkarmaktadır.

Alt dönemlere baktığımızda farklı etkilerin bileşimi ile ilgili şöyledir tablo ortaya çıkmaktadır: 1981-1983'de ithalat bağımlılık oranlarını yükseltten temel etmenler liberalizyon ve reel devalüasyonların getirdiği maliyet artışlarıdır. 1984-1987 döneminde ise esas olarak büyümeye hızı belirleyicidir, fakat dolara göre reel kurda düşme olması, dış ticaret hadlerinin yükselmesi, liberalizyon eğilimlerinin duraklaması veya gerilemesine ve DM'a göre revalüasyonun en yüksek düzeylere çıkmasına rağmen, ithalatı genişletmiştir. Ama bütün etmenlerin bileskesi olarak ithalata bağımlılık oranlarında bir miktar azalma görülmüştür. İthalat artış hızının ve bağımlılık oranlarının çok yükselmesini engelleyen etmenler doldarda reel devalüasyon hızının gerilemesi, ithalatın liberalizasyonun bir miktar gerilemesi ve dış ticaret hadleridir.

1988 yılı büyümeye etmeninin zayıfladığı, reel kurların gerilediği bir yıldır ve hem ithalat artış hızı yavaşlamış, hem de ithalat bağımlılık oranları düşmüştür. 1989'da ise bütün dönemlerin en düşük büyümeye hızı % 1.6'nın yaşanmasına rağmen ithalat artış hızının yüksek olmasında en önemli etmenler reel değeri düşen döviz kurunun, liberalizasyonun ve cari işlem dengesindeki fazlalık nedeniyle döviz bolluguştur. 1990 ithalatı artıran bütün etmenlerin bir arada var olduğu yılıdır. Büyüme hızı çok yüksektir. Ama bu büyümeye hızına göre ithalat esnekliğinin çok yükselmesinde reel kurlardaki düşüş ve döviz girdilerinin kısa dönemli net sermaye girişleriyle artması, liberalizasyon hızlanmasıının etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

ihracatın ithalatı karşılama oranının seyri şöyledir: 1981- % 52.4; 1982-65.0; 1983-62.3; 1984-66.3; 1985-70.2; 1986-67.1; 1987-72.0; 1988 81.3; 1989-73.8, 1990-59.0. Görülüdür gibi, 1990 yılı hariç ihracat gelirlerinin ithalatı karşılama oranı yükselmiştir. Yani döviz mevcudu bakımından

racatın ithalatı arttırma eğilimi bütün dönem için süreklidir. Dolayısıyla kendi başına ihracat gelirlerinin artması ithalat-taki büyük iniş çıkışları açıklamamaktadır. Ama döviz bolluğu bakımından kısa veya uzun vadeli borçlanma ihracattan sonra en önemli etmendir.

İktisadi büyümeye ithalat bakımından bu denli etkili olunca, büyümeye politikaları ve genel iktisat politikası ortamı ithalatın seyrini etkileyen en önemli etmenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. İktisat politikaları 1980'lerde canlandırmada-darboğazlara çarptırma - daraltma döngüleri şeklinde seyretti, iktisadi duruma göre en acil sorumlara geçici önlemlere başvurma üslubu içinde gelişti. Bu politikanın seyri şöyle oldu (26):

1981-1983 döneminde ticari ve mali liberalizasyonla beraber ihracat büyük ölçüde teşvik edildi ve emek karşıtı politikalar uygulandı. Deflasyonist politikalar, faiz hadlerinde ve döviz kurlarında sıkırama, petrol fiyatlarında 1982'den itibaren meydana gelen düşüşler sayesinde enflasyon bir miktar yavaşladı, ihracat arttı, görece ılımlı bir büyümeye hızı sağlanabildi, yatırımlar oldukça düşük seyretti ve ithalat artış hızı son derece düşük düzeyde kaldı.

1984'de özellikle olumlu dünya konjonktürü Türkiye'ye de yansındı. 1986'da ithal petrol fiyatlarının düşmesinden faydalananarak hükümet büyümeyi hızlandırma politikası uygulamaya başladı. Talep artışı esas olarak devlet harcamalarından kaynaklandı. 1986 ile 1988'in ilk çeyreği arasındaki dönem ekonominin uzun dönemi büyümeye trendinin çok üzerine çıktığı bir dönem oldu. Fakat uygulanan politikaların sonucunda 1987'de bütçe açıkları hızla büyümeye başladı, enflasyon hızlandı. 1987 yılında dış ticaret açığı % 9 artış gösterdi, 1981'den beri görülen en yüksek dış ticaret açığı gerçekleşti. Özellikle 1987 yılının son iki ayında ithalatın artış hızı % 60 dolayına çıktı. Bu büyümeye doların diğer ülkelerin paraları karşısında düşüşü önemli rol oynadı. 1987 yılı ithalatın en hızlı büyündüğü yıl oldu (1990 dışında). Enflasyonla beraber TL'ndan kaçış başladı.

Dış ticaret açıkları, bütçe açıkları ve enflasyon 1988'in ikinci yarısından itibaren hükümeti daraltıcı politikalar uygulamayaitti. 1988'de ithal fiyatlarının düşmesi, büyümeye hızının yavaşlaması, sanayi üretiminin gerilemesi ve spekülatif ithalat talebini kontrol etmeye yönelik 1987 sonunda kamu fiyatlarının yükseltilmesi, Şubat 1988'de TL cinsinden tasarrufların çekiciliğini artırmak üzere faizleri yükseltmek, ithalatı frenleyici önlemler, kamu yatırımlarının kısılması gibi önlemlerin alınması ile beraber ithalat talebi de zayıfladı ve 1986'daki özel durum hariç 1982'den beri yaşanan en düşük ithalat artış oranı gerçekleşti: % 1.3. Resesyonun sonucunda ithalat talebi düşünce döviz bolluğu oldu ve TL'nin değerini revalüe etme fırsatı çıktı. Yani revalüasyon esas olafak durguluktan, sanayi üretimindeki daralmadan kaynaklandı. Faizlerin yükseltilmesi ve daraltıcı politikalar beraberce durgunluğu dalgaya dönüştürdü. İthalat nominal olarak pek düşmese bile, reel olarak düştü, ihracat arttı, cari işlemler bilançosu iyileşti. Öte yandan faiz haddinin yükselmesi ile beraber arbitraj ile görünmeyen kalemlerde artış oldu. Yani kısılan iç talep ile ortaya çıkan tasarruf bir bakıma cari işlemler fazlalığına dönüştü. Ama bu sırada özellikle kamunun ürettiği mallardaki büyük artışın uyardığı ivme ile fiyat artışı da hızlandı.

Enflasyonun 1988 sonbaharında hızlanması döviz talebinde tekrar artışlara yol açtı, TL'si baskı altına girdi. Mali piyasalardaki bu dengesizliği giderebilmek için faiz halleri serbest bırakıldı. Bu ise durgunluğun derinleşmesine ve 1989 yılında bütün 1980'lerin en düşük büyümeye hızı olan % 1.6'nın yaşanmasına yol açtı. Kuraklık da ek bir olumsuz etmen oldu. Faiz oranı ile revalue olan TL'sinin yarattığı makas açıldı, bu da spekülatif döviz girişlerini artırdı.

Mart 1989'da yerel seçimlerde gelir bölüşümü adaletsizliğinin seçimin en önemli konularından biri olması ve iktidar partisinin büyük oy kaybına uğraması durgunlukla birleşince, öte yandan cari işlemler dengesindeki olumlu gelişmeler destek olunca, hükümet Temmuz 1989'da ücret ve maaşlarda önemli artış-

lar getirdi ve bunun gerektirdiği finansman yatırımlarını kısaltarak sağlamaya çalıştı (Devlet memurlarının brüt maaşları 1987'de 100 iken 1988'de 50 inmişti). Bu artış piyasadaki bellişleri olumlu etkiledi. Bir yandan da tüketici kredileri genişletildi. Ek olarak ithalatı kolaylaştırıcı ve ucuzlatıcı önlemler alındı. Bir yandan da TL değer kazanıyordu.

Bu etkiler ithalatın özellikle 1989'un Üçüncü çeyreğinde büyük bir oranda arttırmış, özellikle hammadde ve aramallar ithalatı % 40 gibi çok büyük bir hızla yükselmiştir.

1990'da sanayi ürünleri ithalatı ilk yedi ayda % 35 artmıştır. 1989'un son aylarıyla 1990'ın ilk yarısında iç talebi ithalatla karşılamak gibi bir politika benimsenmiştir! Ekonomiyi canlandırmak için seçilen yol iç talebi canlandırmak, bunu enflasyonu azdırmadan yapabilmek için ithalatı uyarmak, ithalatın yaratacağı enflasyon baskısını hafifletmek üzere döviz kurlarının değerini TL lehine arttırmak, bunu sağlamak üzere döviz bolluğu getirecek şekilde faiz hadlerini yüksek tutmak ve dış sermayeyi ve veya döviz pozisyonlarını çözerek TL'ye yöneltmek, dış kredi kullanımını özendirerek faizlerin yükselmesini engellemek, sıkı para politikası ile para ve kredi genişlemesini kontrol altında tutmak, kısacası kısa vadeli borçlanmayı arttırarak canlanmayı enflasyonu azdırmanın sağlaması. Bu politikanın kritik araçları enflasyon hızına göre aşırı değerli döviz kuru ve yüksek faiz haddi olmuştur. Öte yandan enflasyon karşısında eriyen reel faiz haddi ile bu politikayı ancak aşırı değerleme oranını yükselterek sürdürmek mümkün olmuştur. Fakat bu aşırı değerlenmenin sınırlı olduğu için Kasım 1990'da faiz hadleri yükselmeye başlamıştır. Ortadoğu krizinin neden olduğu petrol fiyatları artışı, Eylül'de fiyat artışlarının aylık % 9'a çıkması, ihracatın duraklaması, dış ticaret açığının rekor düzeye çıkması ve bütçenin rekor düzeye açık vermesi ile beraber gene denetim önlemleri gelmeye başladı. Sanayicilerin ithalat sırasında tepkileri ve şikayetleri çok yoğunlaştı. Ekim ve Kasım'da talebi kontrol ve ithalatı pahalılaştmak amacıyla dolaylı vergiler, yani KDV arttırlındı.

Yukarıdaki tablo Türkiye'de uygulanan politikaların ne denli kısa vadeli, istikrarsız, dışı açık bir ekonominin karşılaştığı ciddi sorunlar karşısında parça bölük, günü kurtarmak için uygulamaya konmuş politikalar olduğunu sergilemektedir. O nedenle de politikalar canlanma, enflasyon, dış açık bütçe açığı, mali istikrarsızlık, sonra daraltma, yani "dur-git" döngüleri ile uygulanmakta ve bu dur-git döngüleri gideerek kısalmaktadır. Bugün Türkiye aşırı değerli döviz kuru - aşırı yüksek faiz - aşırı borçlanma kiskacı içine girmiştir.

Dipnotlar

- (1) Tansu Çiller, Dünyada ve Türkiye'de Kur Politikaları ve Sorunları, İSO Yayın No. 13, İstanbul, 1983, s. 76, 77.
- (2) Economist Intelligence Unit, Country Report-Turkey, 1990/4, s.20.
- (3) I.b.i.d., s.14, s.20.
- (4) Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1989, s.58-59.
- (5) Erdoğan Pekcan, "Dövizde Kritik Günler Gelebilir mi?", Uluslararası Ticaret Bülteni, Eylül 1990, s.1.
- (6) Melike Altinkemer, "Crawling-Peg Rejimi, 1980'lerdeki Türkiye Deneyimi", T.C. Merkez Bankası, Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1(1), 1989, s.1-16.
- (7) I.b.i.d., s.8.
- (8) I.b.i.d., s.10.
- (9) OECD, Economic Surveys, 1986/87, s.14'den hesaplandı.
- (10) Erdoğan Alkin, "Ekonomik Yorumlar," Banka ve Ekonomik Yorumlar, 27(3), Mart 1990, s.38-39.
- (11) Kemal Çakman, "Türkiye Konvertibiliteyi İdame Ettirebilecek mi?" Banka ve Ekonomik Yorumlar, 27(10), Ekim 1990, s.38.
- (12) I.b.i.d., s.15, 16.
- (13) Bu konudaki tartışmalar için Örneğin Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi ve İstanbul Sanayi Odası Dergisi'nin 1989 ve 1990 yıllarındaki sayılara bakılabilir.

- (I4) UNCTAD, Trade and Development Report 1990,
- (I5) World Bank World Development Report, 1990, s.205.
- (16) 1991 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi, s.19 ve s.52'den hesaplandı.
- (17) Çiller, a.g.e., s.79.
- (18) Oğuz Oyan ve A.R.Aydın, İstikrar Programından Fon Ekonomisine, Verso Teori Yayınları, Ankara, 1987, s.115, 118 ve 140'daki tablolardaki rakamlara dayanılarak hesaplandı.
- (19) S.Togon, H.Olgun, H.Akter, External Economic Relations of Turkey, Türkiye Dış Ticaret Derneği, September 1988, s.39.
- (20) İ.b.i.d., s.42.
- (21) İ.b.i.d., s.43.
- (22) Odalar Birliği, 1987 Yılı Raporu, s.90.
- (23) Türkiye'nin bu çerçevedeki konumunun ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Uğur Kılınç, Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri - Ekonomik, Sosyal, Siyasi, Hukuki ve İdari Yönden - 1983 - 1988, Odalar Birliği Yayınları, Ankara, 1990.
- (24) DPT, 1991 Yılı Programı, s.40.
- (25) Uluslararası İstatistikler için bkz UNCTAD, Trade and Development Report, 1990, s.32; World Bank, World Development Report, s.16, s.181.
- (26) Bkz. Merih Celasun, "Income Distribution and Employment Aspects of Turkey's Post-1980 Adjustment", ODTÜ Gelişme Dergisi, 16(3-4, 1989; T.C.Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1989, s.9 vd.

EK TABLOLAR

TABLO (I) DÖNEMELER DENESESI
BALANCE OF PAYMENTS

(MILYON DOLAR) (IN MILLIONS OF DOLLARS)

	YILLIK ANNUAL		EKIM OCTOBER		OCAK - EKİM JANUARY - OCTOBER		A. CURRENT ACCOUNTS 1. MERCHANDISE EXPORTS (FOB) EXPORTS FOR TRADE RETURNS TRANSIT TRADE	1. MERCHANDISE IMPORTS (FOB) IMPORTS CIF IN TRADE RETURNS IMPORTS OF NONMONETARY GOLD TRANSIT TRADE FREIGHT AND INSURANCE ON IMPORTS
	1986	1987	1988	1989	1988	1989		
A. CARI ISLEMLER								
1. MAL İHRACATI (FOB)	7583	10322	11846	967	1107	9261	9184	
İHRACAT	7457	10190	11662	962	1102	9082	9054	
TRANSIT TİCARET	126	132	184	5	5	179	130	
2. MAL İTHALATI (FOB)	-10684	-13551	-13646	-996	-1547	-11072	-12774	
İTHALAT (CIF)	-11105	-14158	-14340	-1089	-1546	-11613	-12663	
ALTIN (CIF)	-34	-121	-32	-1	-97	-29	-801	
TRANSIT TİCARET	-105	-88	-96	-2	-2	-92	-63	
İTHALAT SİGORTASI VE NAV'LUNU	640	816	822	76	98	662	753	
TİCARET DENSESI:	-301	-3229	-1800	-29	-40	-1811	-3590	TRADE BALANCE
DİGER MAL VE HİZMET GELİRLERİ	3220	4111	5945	551	717	5034	5979	OTHER GOODS, SERVICES AND INCOME (CREDIT)
TURİZM	950	1476	2355	275	313	2135	2268	TRAVEL
DİĞERLERİ	2500	2655	5590	276	404	2899	5711	OTHER
DİGER MAL VE HİZMET GİDERLERİ	-3646	-4282	-4812	-327	-481	-4079	-529	OTHER GOODS, SERVICES AND INCOME (DEBIT)
TURİZM	-315	-446	-358	-24	-40	-324	-497	TRAVEL
FAİZ	-2134	-2507	-2799	-165	-254	-2399	-2395	INTEREST
DİĞERLERİ	-1199	-1327	-1655	-138	-187	-1356	-1637	OTHER
TOPLAM MAL VE HİZMET DENSESİ:	-3477	-3400	-667	195	-204	-856	-2140	TOTAL GOODS, SERVICES AND INCOME
ÜZEL KARŞILIKSIZ TRANSF. (GELİRLER)	1718	2088	1825	164	275	1449	2588	PRIVATE UNREQUITED TRANSFERS (CREDIT)
GÖREN TRANSFERLERİ	0	0	0	0	1	0	23	MIGRANTS' TRANSFERS
İŞÇİ GELİRLERİ	1634	2021	1755	160	265	1393	2476	WORKERS' REMITTANCES
DİĞERLERİ	84	67	70	4	9	56	89	OTHER
ÜZEL KARŞILIKSIZ TRANSF. (GİDERLER)	-15	-22	-19	-2	-1	-13	-32	PRIVATE UNREQUITED TRANSFERS (DEBIT)
KARŞILIKSIZ RESMI TRANSFERLER	246	352	364	39	52	284	331	OFFICIAL UNREQUITED TRANSFERS
İŞÇİ GELİRLERİ	62	81	89	8	14	57	64	WORKERS' REMITTANCES
DİĞERLERİ	184	271	275	31	18	227	267	OTHER
CARI ISLEMLER DENESESI:	-1528	-982	1605	396	102	864	747	CURRENT ACCOUNT BALANCE
B. SERMAYE HAREKETLERİ (Reserv Haric)	2126	2010	-701	1	471	-229	497	B. CAPITAL, EXCLUDING RESERVES
DİREK YATIRIMLAR	125	110	352	9	107	269	442	DIRECT INVESTMENT
PORTFOLIO YATIRIMLARI	0	-29	-4	-4	0	-4	0	PORTFOLIO INVESTMENT
DİĞER LİZİN VADELİ SER. HAREKETLERİ	910	1573	930	87	97	442	107	OTHER LONG-TERM CAPITAL
KREDİ KULLANIMI	26	5662	4508	704	508	3185	3407	DRAWDOWNS
ANAPARA GERİ ÖDEMESİ	-2145	-2657	-3927	-241	-236	-3177	-3568	REPAYMENT
DİRESNER	335	568	549	24	25	434	268	DRESNER
KISA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİ	1035	356	-1979	-91	267	-876	-52	SHORT-TERM CAPITAL
VARLYKLAR	-313	-945	-1428	34	80	-697	723	ASSETS
YUKULÜKLER	1406	1501	-551	-125	187	-179	-775	LIABILITIES
C. NET HATA VE İDKSAN	-65	-459	347	-269	-15	290	975	C. NET ERRORS AND OMISSIONS
D. DÖNEMELER DENESESI FINANSMANI	0	0	0	0	0	0	0	D. EXCEPTIONAL FINANCING
E. DENGİ KALEMLERİ	251	424	-261	75	25	-92	-59	E. COUNTERPARTIE TS
F. TOPLAM İ. GENEL DENESE	786	993	888	203	581	835	2160	F. TOTAL: OVERALL BALANCE
İMF	-786	-993	-888	-203	-581	-835	-2160	F. TOTAL CHANGE IN RESERVES
RESİT REZERVLER	-241	-344	-467	-12	0	-419	-230	IMF
RESİT REZERVLER	-545	-649	-421	-191	-581	-414	-1930	OFFICIAL RESERVES

KAYNAK : MERKEZ BANKASI
(1) GEÇİCİ

SOURCE: CENTRAL BANK
(1) PROVISIONAL

TABLO: 3

İ T H A L A T
AYLIK VE YILLIK GERÇEKLEŞMELER (1981-1990)

	AYLAR	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1000 DOLAR
I	781.934	607.965	739.713	664.352	822.174	1.012.101	860.362	1.046.502	1.063.211	1.501.059		
II	843.742	667.539	749.974	694.453	685.255	857.809	998.784	1.128.709	1.045.438	1.514.987		
III	677.547	684.847	859.564	821.389	928.317	941.788	981.232	1.318.501	1.209.190	1.714.192		
IV	652.461	759.560	665.214	924.619	866.527	855.693	1.082.581	1.331.596	1.274.831	1.317.735		
V	759.883	768.685	711.359	876.817	914.753	971.224	1.187.408	1.178.093	1.990.686			
VI	669.113	734.666	724.526	845.970	801.589	832.997	983.788	1.262.472	1.354.226	1.566.714		
VII	777.099	678.237	629.599	893.660	940.758	893.753	1.221.953	981.607	1.266.564	1.523.372		
VIII	663.039	654.002	764.450	830.677	893.249	809.610	998.967	1.136.614	1.388.450	2.009.994		
IX	689.036	672.285	682.994	942.090	1.038.961	943.653	1.295.814	1.146.835	1.339.393			
X	657.244	747.517	792.058	917.352	1.044.505	901.734	1.393.701	1.068.873	1.546.164			
XI	800.120	782.683	825.466	978.630	1.321.040	1.023.067	1.591.917	1.223.783	1.542.476			
XII	962.147	1.084.678	1.090.084	1.366.913	1.086.247	1.081.315	1.777.481	1.502.496	1.554.537			
	YILLIK	8.933.365	8.842.664	9.235.001	10.756.922	11.343.375	11.104.770	14.157.804	14.335.396	15.762.573		
	KÜMÜLATİF											
I	781.934	607.965	739.713	664.352	822.174	1.012.101	860.362	1.046.502	1.063.211	1.501.059		
II	1.625.676	1.275.504	1.489.687	1.358.805	1.507.429	1.869.910	1.859.146	2.175.211	2.108.649	3.016.046		
III	2.303.223	1.960.351	2.349.251	2.180.194	2.435.746	2.811.698	2.840.378	3.493.712	3.317.839	4.730.238		
IV	2.955.684	2.719.911	3.014.465	3.104.813	3.302.273	3.667.391	3.922.959	4.825.308	4.592.670	6.047.973		
V	3.715.567	3.488.596	3.725.824	3.981.630	4.217.026	4.618.641	4.894.183	6.012.716	5.770.763	8.038.659		
VI	4.384.680	4.223.262	4.450.350	4.827.600	5.018.615	5.451.638	5.877.971	7.275.188	7.124.989	9.605.373		
VII	5.161.779	4.901.499	5.079.949	5.721.260	5.959.373	6.345.391	7.099.924	8.256.795	8.391.553	11.128.745		
VIII	5.824.818	5.555.501	5.844.399	6.551.937	6.852.622	7.155.001	8.098.891	9.393.409	9.780.003	13.138.739		
IX	6.513.854	6.227.786	6.527.393	7.494.027	7.891.583	8.098.654	9.394.705	10.540.244	11.119.396			
X	7.171.098	6.975.303	7.319.451	8.411.379	8.936.088	9.000.388	10.788.406	11.609.117	12.665.560			
XI	7.971.218	7.757.986	8.144.917	9.390.009	10.257.128	10.023.455	12.380.323	12.832.900	14.208.036			
XII	8.933.365	8.842.664	9.235.001	10.756.922	11.343.375	11.104.770	14.157.804	14.335.396	15.762.573			
PROGRAM	9.000.000	10.000.000	9.150.000	10.250.000	10.950.000	12.100.000	12.125.000	16.210.000	16.170.000	17.785.000		
GERÇEKLEŞME %	99,3	88,4	100,9	104,9	103,6	91,8	116,8	88,4	97,5			

TABLO: 4 - İTHALATIN SEKTÖREL DAGILIMI (ISIC) (*)
TABLE: 4 - IMPORTS BY SECTORS (ISIC) (*)

		(YILLIK (ANNUAL)		(EKIM (OCTOBER))		(OCAK-EKIM (JANUARY-OCTOBER))		YÜZDE DEĞİŞİM PERCENTAGE CHANGE	
		1987	1988	1988	1989	1988	1989	89/88	89/88
I. TARIM URUNLERİ									
1. BITKSEL URUNLER	483,8	404,9	18,6	134,7	253,5	600,6	624,2	69,9	1. AGRİCULTURE AND LIVESTOCK
2. HAYVANCLIK	126,0	87,7	3,2	113,7	81,0	413,6	3453,1	410,6	1.CROPS
3. ORMANCLIK	180,3	6,4	8,7	143,2	84,9	35,9	-25,0	2.LIVESTOCK PRODUCTS	
4. SU URUNLERİ	174,9	184,3	8,5	11,8	158,0	100,5	42,2	-36,4	3.FORESTRY LOGGING
	2,6	1,5	0,7	0,5	1,3	1,6	-28,6	23,1	4.FISHERY PRODUCTS
II. MADENCİLİK VE TASODAÇTILIGI									
5. Kömür	194,0	260,9	26,7	26,1	208,4	218,9	-2,2	5,0	5.COAL
6. HAM PETROL VE TABII SAZ	2720,9	2521,7	158,4	196,9	2098,9	2103,6	24,5	0,2	6.GRUIE PETROLEUM AND NATURAL GAS
7. DEMIR ÇEVHERI	57,1	54,9	17,6	10,7	44,6	65,2	-39,2	46,2	7.IRON ORE
8. DEMİR DISİ METAL ÇEVHERİ	8,9	12,2	0,8	0,9	9,8	7,3	12,5	-25,5	8.NON-FERROUS ORES
9. METAL OLUMYAN MADENLER	58,8	78,1	5,7	5,6	56,0	62,1	-1,8	10,9	9.MINING NOT ELSEWHERE CLASSIFIED
10. TAS OCAKÇILIGI	8,0	11,2	1,1	2,4	8,8	15,6	118,2	77,3	10.STONE QUARRYING
III. İMALAT SANAYİ									
11. İMALAT SANAYİ	10622,5	10991,4	840,0	1168,9	9788,1	9590,1	39,2	9,1	III. MANUFACTURING INDUSTRY
A. TARIMA DAYALI SANAYİLER	890,3	636,7	61,1	88,8	531,8	735,9	45,3	38,4	A. PROCESSED AGRICULTURAL PRODUCTS
11. MEZBABA URUNLERİ	290,9	117,8	10,5	12,6	97,8	117,4	20,0	20,0	11. SLAUGHTERING PRODUCTS
12. SEBZE MEYVE İSLIME SANAYİ	9,1	2,7	0,1	0,1	2,5	1,1	42,9	-55,8	12. CANNED & PRESERVED FRUITS & VEGET.
13. BITKSEL VE HAYVANSAL YAGLAR	142,4	217,8	18,0	33,4	181,6	261,1	85,6	43,7	13. VEGETABLE & ANIMAL OILS & FATS
14. İN VE DİGER DEĞİREN URUNLERİ	38,2	30,7	1,9	3,2	29,5	67,5	68,4	128,1	14. GRAIN MILL PRODUCTS
15. SEKER SANAYİ URUNLERİ	46,8	50,5	0,1	0,1	0,5	0,0	-90,0	-96,0	15. SUGAR
16. DİGER BEŞİN MADDELERİ	55,7	29,2	1,9	3,3	24,2	21,8	73,7	-9,9	16. OTHER FOOD PRODUCTS
17. ALKOLLU İCKİLER	7,7	14,3	2,6	0,5	10,7	5,0	-80,8	-72,0	17. ALCOHOLIC BEVERAGES
18. ALKOLSIZ İCKİLER	1,2	1,3	0,2	0,1	1,2	0,9	-50,0	-25,0	18. SOFT DRINKS & CARBONATED WATER
19. TUTUN SANAYİ	178,1	173,3	19,1	34,0	137,8	177,9	78,0	24,7	19. TOBACCO & CIGARETS
20. GİRLİMLİMA	170,3	49,2	6,8	1,6	45,9	91,4	-76,5	99,1	20. GINNED COTTON

(*) 1974 Uluslararası Standard Sanayi Sınıflandırması.

(**) 1974 International Standard Industrial Classification.

(Devam)

TABLE: 1 - İTHALATIN SECTOREL DAGILIMI (ISIC) (*)
TABLE: 2 - İMPORTS BY SECTORS (ISIC) (**)

(Continued)

İTHALATIN SECTOREL DAGILIMI (ISIC) (*)
IMPORTS BY SECTORS (ISIC) (**)

(IN MILLIONS OF DOLLARS)

	YÜZDE DEĞİŞME PERCENTAGE CHANGE									
	(OCAK-EKIM) (JANUARY-OCTOBER)					(OCAK-EKIM) (JANUARY-OCTOBER)				
	(YILLIK) (ANNUAL)		(EKIM) (OCTOBER)		(OCAK-EKIM) (JANUARY-OCTOBER)		(OCAK-EKIM) (JANUARY-OCTOBER)		8. OTHER INDUSTRIES	
	1987	1988	1988	1989	1988	1989	1989	1988	1988	1988
8.DİGER SANAYİLER	9802,2	10354,7	778,9	1080,1	8256,3	8854,2	38,7	7,2		
21.DOKUMA SANAVİ	110,2	111,8	7,7	19,4	93,8	118,6	151,9	26,4		
22.HAZIR GIYİM SANAVİ	1,7	2,3	0,2	0,5	1,9	2,3	350,0	21,1		
23.DERİ KURK İSLIME SANAVİ	75,4	51,1	3,1	7,2	42,1	57,2	152,5	26,4		
24.AYAKÇABI SANAVİ	5,4	3,5	0,5	0,8	3,0	6,2	166,7	106,7		
25.AĞAC VE MANTAR URUNLERİ	55,5	26,7	0,8	1,3	23,9	12,9	44,4	-46,0		
26.AĞAC MOBİLE VE MEFREŞAT SANAVİ	2,9	3,6	0,8	0,5	1,3	1,9	-6,5	-42,4		
27.KAĞIT VE KAĞIT URUNLERİ	174,5	269,8	22,3	26,9	207,7	229,8	20,6	10,6		
28.BASIM, YAYIM VE GİLTÇİLİK	16,8	19,2	1,4	3,8	14,9	19,8	171,4	32,9		
29.KİMYEVİ GİREB SANAVİ	460,6	447,3	59,0	41,6	355,8	275,9	-28,5	-17,8		
30.İLAC SANAVİ	159,7	165,3	13,4	20,9	122,3	168,7	150,6	37,9		
31.PETRO-KİMYA SANAVİ	698,2	762,7	47,5	76,9	641,8	632,4	61,9	-1,5		
32.KİMYA SANAVİ	1145,0	1235,4	89,9	130,3	101,9	110,8	44,9	8,9		
33.PETROL ARİTİMİ SANAVİ	233,1	255,1	29,9	25,9	209,2	244,4	-13,4	16,8		
34.DİGER PETROL VE KİMDİR URUNLERİ	20,3	15,7	1,2	1,4	13,3	10,6	16,7	-20,3		
35.KAÐUK VE LASTİK URUNLERİ	65,9	64,8	4,7	8,7	54,6	61,0	85,1	11,7		
36.PLASTİK URUNLERİ	32,6	41,4	3,3	4,2	36,1	27,8	27,3	-23,0		
37.CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA	33,9	2,6	3,4	26,9	24,6	24,6	30,8	-8,6		
38.CİMENTO SANAVİ	49,6	49,6	1,1	0,9	48,6	8,4	-18,2	-82,7		
39.D-TAS VE TORABA DAYALI SAN.	107,2	124,6	12,8	15,7	99,4	98,9	-0,5			
40.DEMİR ÇELİK ANA SANAVİ	1401,9	1500,6	101,6	190,5	1215,6	1775,6	87,5	46,1		
41.DİGER METAL ANA SANAVİ	398,6	394,4	27,5	49,2	346,9	309,8	78,9	-10,7		
42.METAL EŞYA SANAVİ	294,6	408,5	22,4	25,9	237,1	299,6	15,6	0,8		
43.ELETTRİKSEL MAKİNALAR SANAVİ	2204,9	2046,0	159,8	197,1	1559,6	1465,3	23,5	-6,6		
44.TARİH MAKİNA VE TEHZİZATI	43,5	38,1	1,6	10,0	53,7	56,8	525,0	68,5		
45.ELETTRİKSEL MAKİNALAR SANAVİ	1013,5	1119,6	80,3	117,7	811,2	865,8	46,6	6,7		
46.DENİZ ULASIM ARAÇLARI	60,9	52,1	1,9	2,1	45,1	121,4	10,5	169,2		
47.DEMİRCİLÜ ULASIM ARAÇLARI	19,5	18,5	1,2	1,0	12,5	31,5	74,1	156,1		
48.KARAYOLU ULASIM ARAÇLARI	537,3	507,1	45,6	44,8	429,9	309,8	-71,8	-27,9		
49.UÇAK SANAVİ	76,5	281,7	6,7	2,4	265,9	248,6	-64,2	5,8		
50.DİGER İMLAT SANAVİ	306,6	307,0	28,2	31,8	240,5	270,8	12,9	12,6		
TOPLAM	14157,8	14355,4	1068,9	1546,2	11568,1	12663,4	44,7	9,5	TOTAL	

(*) 1974 Uluslararası Standard Sanayi Standartları
(**) 1974 İstatistiklerin Standard İstatistiklerdir.

(*) 1974 International Standard Industrial Classification.

TABLO: 5

MADDE GRUPLARINA GÖRE İTHALAT
(OCAK - AĞUSTOS)

YATIRIM MADDELERİ

İNŞAAT MALZEMESİ

GENEL TOPLAM

YIL	Değer 1000\$	Genel Zinc. İnd.%	Değer 1000\$	Genel Zinc. İnd.%	YATIRIM MADDELERİ TOP.		TUKETİM MADDELERİ		HAM MADDELER		GENEL TOPLAM	
					1000\$	İci %	1000\$	İci %	1000\$	İci %	1000\$	İci %
1960	23.773	7,4	100,0	145.553	45,1	100,0	169.326	52,5	100,0	31.162	9,7	100,0
1961	21.039	7,0	88,5	126.826	42,0	87,1	147.865	49,0	87,3	29.501	9,8	94,7
1962	14.784	4,0	70,3	145.604	39,6	114,8	160.388	43,6	108,5	28.121	7,6	95,3
1963	27.369	6,5	185,1	172.965	41,0	118,8	200.334	47,5	124,9	24.106	5,7	85,7
1964	18.960	5,1	69,3	169.699	45,7	98,1	188.659	50,8	94,2	17.958	4,8	74,5
1965	16.896	4,5	89,1	142.026	37,6	83,7	158.922	42,1	84,2	15.758	4,2	87,7
1966	27.567	5,8	163,2	197.591	41,5	139,1	225.158	47,2	141,7	23.230	4,9	147,4
1967	20.907	4,7	75,8	182.344	41,2	92,3	203.251	45,9	90,3	21.367	4,8	92,0
1968	17.248	3,4	82,5	225.485	44,1	123,7	242.733	47,5	119,4	24.126	4,7	112,9
1969	27.593	5,0	160,0	212.956	38,6	94,4	240.549	43,6	99,1	36.495	6,6	151,3
60										275.243	49,8	112,6
1970	40.849	6,0	148,0	288.723	42,4	135,6	329.572	48,4	137,0	32.571	4,8	89,2
1971	43.199	5,4	105,8	311.188	38,6	107,8	354.387	43,9	107,5	38.882	4,8	119,4
1972	50.721	5,3	117,4	410.110	42,6	131,8	460.831	47,9	130,0	44.688	4,6	114,9
1973	64.432	5,0	127,0	595.060	46,6	145,1	659.492	51,6	143,1	45.934	3,6	125,8
1974	111.884	5,0	173,6	710.244	32,0	119,4	822.108	37,0	124,7	100.734	4,5	219,3
										1.296.920	58,4	226,8
1975	183.968	5,8	164,5	1.083.029	33,9	152,5	1.266.997	39,6	154,1	149.275	4,7	148,2
1976	185.604	5,6	100,9	1.340.178	40,4	123,7	1.525.782	46,0	120,4	106.400	3,2	71,7
1977	127.660	3,2	68,8	1.488.214	37,0	111,0	1.615.874	40,2	105,9	107.946	2,7	100,9
1978	73.518	2,6	57,6	895.147	32,2	60,1	968.665	34,9	59,9	52.862	1,9	49,0
1979	94.467	3,1	128,5	919.021	30,5	102,7	1.013.488	33,7	104,6	67.775	2,3	128,2
										1.928.623	64,1	109,9
1980	96.113	2,3	101,7	889.457	21,0	96,8	985.570	23,3	97,2	72.504	1,7	107,0
1981	98.873	1,7	102,9	1.311.562	22,5	147,5	1.410.435	24,2	143,1	121.516	2,1	167,6
1982	131.569	2,4	133,1	1.268.517	22,8	96,7	1.490.086	25,2	99,3	115.917	2,1	95,4
1983	130.813	2,2	99,4	1.368.221	23,4	107,9	1.499.034	25,6	107,1	125.758	2,2	108,5
1984	138.071	2,1	105,5	1.421.147	21,7	103,9	1.559.218	23,8	104,0	294.462	4,5	234,1
										4.698.257	71,7	111,3
1985	165.892	2,4	120,1	1.175.108	17,1	82,7	1.341.000	19,6	86,0	523.895	7,6	177,9
1986	301.840	3,8	110,4	2.873.337	21,9	140,4	3.377.907	25,7	135,0	1.562.273	11,9	202,0
1987	418.763	5,2	138,7	1.703.404	21,0	91,6	2.122.167	26,2	98,1	685.759	8,5	113,2
1988	482.900	5,1	115,3	1.988.357	21,2	116,7	2.471.257	26,3	116,4	709.964	7,6	103,5
1989	456.965	4,7	94,6	2.046.036	20,9	102,9	2.503.001	25,6	101,3	773.584	7,9	109,0
1990	504.570	3,8	110,4	2.873.337	21,9	140,4	3.377.907	25,7	135,0	1.562.273	11,9	202,0
										8.198.635	62,4	126,0
										13.138.815	100,0	134,3

TABLO : 6
1990 (OCAK-AGUSTOS) DÖNEMİNDE İTHAL DEĞERİ YÜKSEK MADDELER

MADDELER	1989			1990		
	TON	1000 \$	Gn.İç.%	TON	1000 \$	Gn.İç.%
Makinalar, Cihazlar	161.219	1.965.948	20.10	257.217	3.106.438	23.64
Ham Petrol	12.374.226	1.605.250	16.41	13.004.540	1.812.212	13.79
Demir-Celik ve Mamulleri	5.121.026	1.496.075	15.30	4.128.757	1.278.270	9.73
Kimyasal Ürünler, Kimyasal Bileşikler	1.754.253	778.092	7.96	1.677.692	836.775	6.37
Ulaşım Araçları	26.121	540.471	5.53	86.827	788.377	6.00
Sını Plastik Maddeler, Kaçuk ve Mamul.	153.097	285.011	2.91	267.429	493.632	3.76
Buğday Dokumaya Elverişli Sentetik-suni	747.090	134.321	1.37	2.116.810	380.755	2.90
Lifler Mam.	70.799	210.558	2.15	116.515	316.331	2.41
Optik Alet ve Cihaz., Tıbbi Alet ve Cih.	4.489	170.471	1.74	8.860	310.823	2.37
Akaryakıt, Petrol Güzleri (L.P.G.)	1.255.828	231.406	2.37	1.334.724	254.717	1.94
Boyalar, Boyacılıkta Kullanılan Mad.	28.709	145.428	1.49	39.791	222.900	1.70
Maden Kömürü, Kok Kömürü	3.036.976	180.879	1.85	3.369.466	203.259	1.55
Hayvansal-Biyotiksel Yağlar	410.193	198.014	2.02	415.238	192.976	1.47
Alüminyum ve Mamulleri	21.895	63.269	0.65	77.123	155.643	1.18
Deri-Kösele	34.740	103.725	1.06	37.843	150.764	1.15
Kükürt, Tabii Fosfat, Prit, Amhart vb. Top.	931.264	65.483	0.67	1.595.785	98.996	0.75
Kimyasal Gübreler	726.704	90.392	0.92	834.119	93.267	0.71
Musiki, Hayal-Ses Kayıt Cihazları	1.650	42.212	0.43	2.983	65.976	0.50
Maden Cevherleri	1.588.042	53.787	0.55	1.304.900	54.605	0.42
Süt ve Mamulleri	2.634	3.878	0.04	8.985	10.327	0.08
LISTE TOPLAMI :	28.450.956	8.364.668	85.54	30.685.603	10.827.041	82.41
GENEL TOPLAM :	29.804.974	9.780.003	100.00	34.096.324	13.138.739	100.00

TABLO: 7

HAM PETROL İTHALATI

AYLAR	1988			1989			1990						
	TON	1000\$	\$/TON	% (*)	TON	1000\$	\$/TON	% (*)	TON	1000\$	\$/TON	% (*)	
I	1.956.599	254.653	130,2	24,3	28,1	1.833.099	223.237	121,8	21,0	28,9	1.682.626	257.182	
II	1.527.584	195.572	128,0	20,7	1.662.512	204.712	123,1	19,6	21,6	1.555.535	231.244	148,7	
III	1.483.984	170.442	114,9	12,9	1.537.205	209.859	135,9	17,3	19,3	2.184.088	305.791	140,0	
IV	1.895.123	237.834	125,5	17,9	23,6	1.245.492	178.489	143,3	14,0	18,3	1.588.357	207.754	130,8
V	1.985.382	236.955	119,3	20,0	28,7	1.311.186	186.544	141,6	15,8	26,6	1.402.116	166.881	119,0
VI	1.669.125	195.667	117,2	15,5	21,9	1.452.186	186.701	128,6	13,8	20,8	1.151.792	132.315	114,9
VII	1.871.423	199.458	106,6	20,3	25,8	1.785.597	227.628	127,5	18,0	30,4	1.773.233	209.348	118,1
VIII	2.120.365	239.934	113,2	21,1	29,5	1.540.949	189.080	122,7	13,6	23,0	1.666.793	301.697	15,0
IX	1.770.182	176.499	99,7	15,4	17,5	1.924.540	245.259	127,4	18,3	24,6	1.666.793	301.697	15,0
X	1.559.952	136.316	87,4	12,8	14,2	1.428.385	196.871	137,8	12,7	17,9	1.428.385	196.871	137,8
XI	1.557.274	148.101	95,1	12,1	13,7	1.285.331	181.023	140,8	11,7	15,1	1.285.331	181.023	140,8
XII	2.239.813	238.535	106,5	15,9	15,9	1.571.350	227.169	144,6	14,6	16,5	1.571.350	227.169	144,6

KÜMÜLATİF

I	1.956.599	254.653	130,2	24,3	28,1	1.833.099	223.237	121,8	21,0	28,9	1.682.626	257.182
II	3.084.183	450.225	129,2	20,7	24,3	3.495.611	427.969	122,4	20,3	24,9	3.238.161	488.426
III	4.968.167	620.667	124,9	17,8	22,1	5.032.816	636.808	126,5	19,2	22,7	5.422.249	794.217
IV	6.863.290	858.501	125,1	17,8	22,5	6.278.308	815.297	129,9	17,8	21,6	7.010.606	1.001.971
V	8.848.672	1.095.456	123,8	18,2	23,6	7.595.494	1.001.641	131,9	17,4	22,4	8.412.722	1.168.852
VI	10.517.797	1.291.123	122,8	17,7	23,4	9.047.680	1.188.542	131,4	16,7	22,1	9.564.514	1.301.167
VII	12.389.220	1.490.581	120,3	18,1	23,7	10.833.277	1.416.170	130,7	16,9	23,1	11.337.747	1.510.515
VIII	14.509.585	1.730.515	119,3	18,4	24,3	12.374.226	1.605.250	129,7	16,4	23,1	13.004.540	1.612.212
IX	16.279.767	1.907.014	117,1	18,1	23,5	14.298.766	1.850.509	129,4	16,6	23,3	13.94	139,4
X	17.839.719	2.043.330	114,5	17,6	22,5	15.727.151	2.047.380	130,2	16,2	22,6	17.012.482	2.228.403
XI	19.396.993	2.191.734	113,0	17,1	21,6	17.012.482	2.228.403	131,0	15,7	21,7	21.636.806	2.455.572
XII	21.636.806	2.429.966	112,3	17,0	20,8	18.583.832	2.455.572	132,1	15,6	21,1	21.636.806	2.455.572

* Ham petrol ithalatının genel ithalata oranı (%)

** Ham petrol ithalatının genel ithracata oranı (%)

TABLO: 8 İTHALATIN ULKELERE GORE DAGILIMI
TABLE: - IMPORTS BY COUNTRIES

(MİLYON DOLAR)
(IN MILLIONS OF DOLLARS)

	(YILLIK) (ANNUAL)			(EKIM) (OCTOBER)			(OCAK-EKIM) (JANUARY-OCTOBER)		
	1987 PAY SHARE	1988 PERCENT.	1988 PAY SHARE		1988 PAY PERCENT.	1989 SHARE		1988 PAY PERCENT.	1989 PERCENT.
1. OECD ULKELERİ	9030.9	63.8	9237.2	64.4	682.4	63.8	1006.4	65.1	7432.3
A. AETT ULKELERİ:	5667.8	40.0	5894.2	41.1	456.3	42.7	637.1	41.2	4819.5
-BATT ALMANYA	2108.8	14.9	2054.3	14.3	172.8	16.2	242.2	15.7	1641.8
-BELCİKA-LÜKS.	402.7	2.8	477.4	3.5	36.9	3.5	44.3	2.9	379.8
-DANIMARKA	48.8	0.3	48.5	0.3	3.8	0.4	3.0	0.2	36.1
-FRansa	609.3	0.3	828.8	5.8	52.7	4.9	102.8	6.6	718.4
-HOLLANDA	366.8	2.6	384.9	2.7	32.2	3.0	42.7	2.8	317.3
-INGILTERRE	697.4	4.9	739.1	6.2	62.7	5.9	58.5	5.8	612.9
-İRLANDA	177.7	0.1	176.6	0.1	1.2	0.1	2.0	0.1	14.9
-İTALYA	1076.2	7.6	1005.7	7.0	67.4	6.3	107.0	6.9	802.3
-YUNANİSTAN	126.5	0.9	82.8	0.6	8.0	0.7	7.4	0.5	72.9
-İSPANYA	195.2	1.4	242.5	1.7	17.7	1.7	25.9	1.7	212.0
-PORTKİZ	14.4	0.1	12.8	0.1	0.9	0.1	1.3	0.1	11.1
B. D. OECD ULKELERİ	3367.1	23.8	3345.0	23.3	226.1	21.2	369.3	23.9	2612.8
-A. B. D.	1365.4	9.6	1519.5	10.6	114.1	10.7	206.7	13.4	1226.5
-JAPONİA	855.9	6.1	554.8	5.9	40.6	5.8	48.1	5.1	451.2
-İSVİCRE	365.1	2.6	543.6	2.4	21.9	2.0	47.4	3.1	249.5
-AVUSTURYA	192.5	1.4	214.9	1.5	11.3	1.1	14.0	0.9	168.7
-DİGERLERİ	580.2	4.1	710.2	5.0	58.2	5.6	53.1	5.4	517.1
II. İSLAM ULKELERİ	22.3	235.2	205.5	196.4	18.4	252.6	16.3	246.1	21.1
-IRAN	947.6	6.7	659.8	4.6	27.6	2.6	277.7	2.4	594.8
-İRAK	1154.0	8.2	1440.8	10.1	67.7	6.3	116.7	7.5	1211.8
-SUUDİ ARABİSTAN	168.1	1.2	228.6	1.6	36.1	3.4	16.5	1.1	190.7
-KUVAYT	74.5	0.5	89.0	0.6	16.4	1.5	4.9	0.3	65.9
-K. K. T. C.	10.9	0.1	10.3	0.1	1.2	0.1	0.5	0.0	8.5
-LIBYA	304.7	2.2	78.9	0.6	0.5	0.0	28.6	1.8	41.1
-İMİRZ	12.6	0.1	12.3	0.1	0.4	0.0	2.1	0.1	11.7
-CEZAYIR	131.9	0.9	104.6	0.7	0.3	0.0	12.2	0.8	74.1
-TUNUS	52.2	0.4	59.1	0.3	5.5	0.5	3.1	0.2	32.7
-DİGERLERİ	295.6	2.1	271.8	1.9	40.9	3.8	20.5	2.0	214.8
III. AVRUPA ULKELERİ	968.6	6.8	1102.2	7.7	91.3	8.5	100.4	9.1	879.3
-S. S. C. B.	307.0	2.2	442.6	3.1	52.0	4.9	44.0	2.8	354.7
-DOĞU ALMANYA	54.0	0.4	12.0	0.1	0.8	0.1	2.7	0.2	10.8
-BULGARİSTAN	9.4	0.1	15.7	0.1	0.4	0.0	0.2	0.0	6.4
-ÇEKOSLOVAKYA	45.9	0.3	27.8	0.2	1.0	0.1	8.7	0.6	21.2
-MACARİSTAN	70.6	0.5	92.9	0.6	3.6	0.3	11.2	0.7	81.2
-POLÇVA	62.5	0.4	78.6	0.5	2.7	0.3	8.8	0.6	38.6
-ROManya	229.4	1.6	197.9	1.4	19.2	1.8	21.6	1.4	159.3
-YUGOSLAVYA	188.7	1.3	232.7	1.6	11.6	1.1	43.2	2.8	206.1
IV. DİGER ULKELERİ	1006.2	7.1	1060.8	7.4	98.8	9.2	146.8	9.5	851.4
-HINDİSTAN	38.3	0.3	29.5	0.2	3.2	0.3	3.4	0.2	25.5
-ÇİN HALK CİM.	173.1	1.2	114.9	0.8	16.9	1.6	4.1	0.3	97.5
-GÜNEY KORE	70.6	0.5	91.6	0.6	7.6	0.7	21.5	1.4	75.1
-HONG-KONG	31.6	0.2	22.5	0.2	1.5	0.1	3.3	0.2	18.6
-DİGERLERİ	692.6	4.9	802.3	5.6	69.6	6.5	114.5	7.4	634.7
TOP LAM	1457.8	100.0	14335.4	100.0	1068.9	100.0	1546.2	100.0	11609.1

KAYNAK: DIE, DPT

SOURCES : SIS, SPÖ

TABLO: 2

DİŞ TİCARET KİYMETLERİ

1000 DOLAR

AYLAR	1988			1989			1990			
	İTHALAT	İHRACAT	FARK %{(*)}	İTHALAT	İHRACAT	FARK %{(*)}	İTHALAT	İHRACAT	FARK %{(*)}	
I 1.046.502	905.458	(141.044)	86,5	1.063.211	771.557	(291.654)	72,6	1.501.059	997.805	
II 1.128.709	944.930	(183.779)	83,7	1.045.438	946.924	(98.514)	90,6	1.514.987	503.254	
III 1.318.501	952.505	(365.996)	72,2	1.209.190	1.084.793	(124.397)	89,7	1.714.192	987.674	
IV 1.331.596	1.008.025	(323.571)	75,7	1.274.831	977.343	(297.488)	76,7	1.317.735	985.340	
V 1.187.408	825.143	(362.265)	69,5	1.178.093	700.518	(477.575)	59,5	1.990.686	875.539	
VI 1.262.472	891.800	(370.672)	70,6	1.354.226	896.003	(458.223)	66,2	1.566.714	921.626	
VII 981.607	773.100	(208.507)	78,8	1.266.564	749.000	(517.564)	59,1	1.523.372	954.661	
VIII 1.136.614	812.845	(323.769)	71,5	1.388.450	822.815	(565.635)	59,3	1.741.466	781.906	
IX 1.146.835	1.006.041	(140.794)	87,7	1.339.393	996.307	(343.086)	74,4	2.009.994	985.200	
X 1.068.873	962.128	(106.745)	90,0	1.546.164	1.101.459	(444.705)	71,2	1.542.476	(341.169)	
XI 1.223.783	1.080.046	(143.737)	88,3	1.201.307	1.378.933	(175.604)	77,9	1.554.537	88,7	
XII 1.502.496	1.500.001	(2.495)	99,8							
YILLIK	14.335.396	11.662.022	(2.673.374)	81,4	15.762.573	11.626.259	(4.135.614)	73,8		
<hr/>										
6 KÜMÜLATİF										
I 1.046.502	905.458	(141.044)	86,5	1.063.211	771.557	(291.654)	72,6	1.501.059	997.805	
II 2.175.211	1.850.388	(324.823)	85,1	2.108.649	1.718.481	(390.168)	81,5	3.016.046	1.985.479	
III 3.493.712	2.802.893	(690.819)	80,2	3.317.839	2.803.274	(514.565)	84,5	4.730.238	(1.030.567)	
IV 4.825.308	3.810.918	(1.014.390)	79,0	4.592.670	3.780.617	(812.053)	82,3	6.047.973	2.970.819	
V 6.012.716	4.636.061	(1.376.655)	77,1	5.770.763	4.481.135	(1.289.628)	77,7	8.038.659	3.846.358	
VI 7.275.188	5.527.861	(1.747.327)	76,0	7.124.989	5.377.138	(1.747.851)	75,5	9.605.373	4.767.984	
VII 8.256.795	6.300.961	(1.955.834)	76,3	8.391.553	6.126.138	(2.255.415)	73,0	11.128.745	5.722.645	
VIII 9.393.409	7.113.806	(2.279.603)	75,7	9.780.003	6.948.953	(2.831.050)	71,1	13.138.739	6.504.551	
IX 10.540.244	8.119.847	(2.420.397)	77,0	11.119.396	7.945.260	(3.174.136)	71,5		(4.624.194)	
X 11.609.117	9.081.975	(2.527.142)	78,2	12.665.560	9.046.719	(3.618.841)	71,4		58,4	
XI 12.832.900	10.162.021	(2.670.879)	79,2	14.208.036	10.248.026	(3.960.010)	72,1		57,0	
XII 14.335.396	11.662.022	(2.673.374)	81,4	15.762.573	11.626.259	(4.135.614)	88,7		57,0	
PROGRAM	16.210.000	12.325.000	(3.885.000)	76,0	16.170.000	12.485.000	(3.685.000)	77,2	17.785.000	
									12.863.000	
									(4.922.000) 72,3	

* İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)

** Parantez içindeki değerler eksî değerleri göstermektedir.

ULKELER	1000 Dolar					
	1989	%	1990	%	FARK	FARK %
Bati Almanya	1.340.580	13.7	2.178.701	16.6	838.121	62.5
A.B.D.	1.336.181	13.7	1.372.506	10.4	36.325	2.7
Italya	654.291	6.7	1.060.140	8.1	405.849	62.0
Irak	1.139.505	11.7	1.044.275	8.0	-95.230	-8.3
Fransa	423.469	4.3	848.355	6.5	424.886	100.3
Ingiltere	441.069	4.5	632.317	4.8	191.248	43.4
Japonya	321.640	3.3	625.819	4.8	304.179	94.6
Rusya	364.936	3.7	427.871	3.3	62.935	17.2
Iran	63.752	0.7	398.745	3.0	334.993	525.5
Hollanda	273.073	2.8	348.755	2.7	75.682	27.7
Belçika-Lüksemburg	304.925	3.1	312.266	2.4	7.341	2.4
Tsviçre	246.492	2.5	311.275	2.4	64.783	26.3
Libya Arap Cumhuriyeti	143.845	1.5	263.266	2.0	119.421	83.0
İspanya	144.251	1.5	228.663	1.7	84.412	58.5
Güney Afrika Cumhuriyeti	298.696	3.1	197.162	1.5	-101.534	-33.9
Yugoslavya	217.773	2.2	183.668	1.4	-34.105	-15.6
Arjantin	62.485	0.6	166.894	1.3	104.409	167.1
Güney Kore Cumhuriyeti	77.327	0.8	163.057	1.2	85.730	110.9
Avusturya	102.814	1.1	147.488	1.1	44.674	43.5
Tsveç	102.328	1.0	141.050	1.1	38.722	37.8
LISTE TOPLAMI :	8.059.432	82.4	11.052.273	84.1	2.992.841	37.1
GENEL TOPLAM :	9.780.003	100.0	13.138.739	100.0	3.358.736	34.3

NOT: 1989-1990 Ocak-Ağustos döneminde 128 ülkeye ithalat yapılmıştır.

1980 SONRASINDA TÜRKİYE'NİN İMALAT SANAYİ İHRACATI

Türkiye uzun yıllar dünyanın dışa en kapalı ekonomilerinden biri olarak yaşadıktan sonra, dışa açılma politikasının bir sonucu olarak dış ticaret hacminde büyük bir genişleme yaşamıştır. Dışa açılmanın odak noktası ihracat, özel olarak da imalat sanayii ihracatındaki artışıtır. Bu bölümde imalat sanayii ihracatındaki değişimlerin nedenleri ve etkileri incelenecektir.

I. Genel Gözlemler

A) Ihracatın Seyri ve Bileşimi

1977-1989 arasındaki 13 yıllık sürede ihracat 1.8 milyar dolardan 11.6 milyar dolara yükselmiş, dışa açılma sürecinin yaşandığı 1980'li yıllarda yaklaşık dört kat büyümüştür. Bu dikkat çekici gelişmenin temelinde, imalat sanayiinin toplam ihracat içinde %30'tardan %78'e yükselen payı yatkınlıkta.

Tablo 1
Ihracatın Sektörel Dağılımı (Milyon \$)

TARİH	TARİH	İMALAT SANAYİ	TOPLAM	YILLIK DEĞİŞİM ORANI	
				toplamda	imalat san.
1977	1041.1	125.8	1752.9	-	-
1978	1542.7	124.2	2288.2	0.3054	0.0601
1979	1343.6	132.3	2261.2	-0.0118	0.2642
1980	1671.9	191.0	2910.2	0.2870	0.3335
1981	2219.4	193.4	4702.9	0.6160	1.1869
1982	2141.3	175.4	3429.3	0.2218	0.4974
1983	1880.8	188.8	3658.2	-0.0032	0.0667
1984	1749.3	239.6	5144.7	0.2454	0.4063
1985	1719.4	243.8	7133.7	0.1156	0.1652
1986	1885.6	246.9	7958.0	-0.0630	-0.1118
1987	1852.5	272.3	5324.3	0.3666	0.5148
1988	2341.4	377.2	8065.2	0.1444	0.1089
1989	2126.5	413.2	9087.7	-0.0029	0.0161

Kaynak:TCMB Üç Aylık Bültén, 1990 II, s.103.

Türkiye'de ihracatın sektörlerine göre dağılımı ile toplam seyri Tablo 1'de, ihracatın sektörel bileşimi ise Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2
İhracatın Sektörel Bileşimi (%) olarak)

	Tarım ve hayvancılık	madencilik taşocakçılığı	İmalat sanayii
1977	0.5939	0.0718	0.3343
1978	0.6742	0.0543	0.2715
1979	0.5942	0.0585	0.3473
1980	0.5745	0.0656	0.3598
1981	0.4719	0.0411	0.4870
1982	0.3727	0.0305	0.5968
1983	0.3284	0.0330	0.6387
1984	0.2452	0.0336	0.7212
1985	0.2161	0.0306	0.7533
1986	0.2529	0.0331	0.7140
1987	0.1818	0.0267	0.7915
1988	0.2008	0.0323	0.7669
1989	0.1829	0.0355	0.7816

Kaynak: Tablo 1

Tablo 3, ihracatın ithalatı karşılama oranını ve ihracatın GSİH'ya oranını vermektedir. Sözkonusu sürede ihracatın GSİH içindeki payı %3'den %16'ya yükselmiştir. Ancak 1989'la birlikte gelen politika değişikliği bu oran düşürmüştür. Hernekadar dışa açılma sürecinde ihracat ve ithalatı birlikte arttırmış olsa da, ihracatın ithalatı karşılama oranı 1989 yılına kadar artmıştır.

**Tablo 3
İhracatın gelir ve
ithalata oranı**

	ihracat/ ithalat	ihracat/ gsih
1977	0.3024	0.0359
1978	0.4975	0.0429
1979	0.4460	0.0344
1980	0.3679	0.0499
1981	0.5265	0.0810
1982	0.6498	0.1073
1983	0.6202	0.1124
1984	0.6632	0.1482
1985	0.7016	0.1613
1986	0.6715	0.1280
1987	0.7197	0.1515
1988	0.8135	0.1641
1989	0.7377	0.1455

B) İhracatı Arttırma Yöneler Politikalar

Yukarıda değinilen ihracat artışı ekonominin kendi ivmesiyle değil, izlenen politikaların ve yapılan bir seçim sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar aşırı değerli döviz kuru ve korumacı politikalarla iç pazarın karlılığı ihracata göre yüksek tutulduktan sonra, 1980'li yıllarda sürekli değer kaybeden yerli para ve çok çeşitli teşvik önlemleri ihracat artışına katkıda bulunmuştur.

I.Kur politikası

Dışa açılma sürecinin başlangıcında TL'nin geçirdiği büyük çaplı devalüasyon, en dikkat çeken gelişmelerden biri olmuştur. Bundan sonra da TL'nin sürekli devalüasyonu dış ticaret politikasının değişmez bir

parçası olmuştur. Tablo 4 nominal ve reel \$ kurunu ve tartılı efektif reel kurun (TERK)¹ seyrini göstermektedir.

Reel kur, TL/\$ paritesinin Türkiye'deki toptan eşya fiyatlarına bölünmesi ve 1981 yılının baz alınmasıyla elde edilmiştir. Reel kur, 1979-86 yılları arasında, 1985 hariç, sürekli yükselmiştir. 1989 ve 1990'da aynı ölçüye göre Türk Lirası reel olarak değer kazanmıştır.

Benzer şekilde, TERK ölçüsüne göre de Türk Lirası 1979'dan 1988 sonlarına kadar sürekli değer yitirmiştir. Türk Lirası bu tarihten sonra reel anlamda değer kazanmaya başlamıştır. 1990 yılının ortasında TL'nin reel değeri 1985 yılı düzeyindedir.

Tablo 4
Nominal ve reel döviz kurları

nominal döviz kuru (TL/\$)	toptan eşya fiyat end.	nominal kur (1981=100)	fiyat endeksi (1981=100)	Reel kur (1981=100)	TERK**
1978	25.00	24.50	19.30	22.56	0.8554
1979	35.00	44.40	27.02	40.88	0.6608
1980	88.90	86.50	68.62	79.65	0.8615
1981	129.55	108.60	100.00	100.00	1.0000
1982	185.10	136.20	142.88	125.41	1.1393
1983	273.97	190.80	211.48	175.69	1.2037
1984	432.49	292.90	333.84	269.71	1.2378
1985	567.91	404.90	438.37	372.84	1.1758
1986	755.15	504.30	582.90	464.36	1.2553
1987	991.18	751.00	765.09	691.53	1.1064
1988	1794.83	1274.20	1385.43	1173.30	1.1808
1989	2309.66	2140.80	1782.83	1971.27	0.9044
1990*	2626.44	2720.30	2027.36	2504.88	0.8094
					76.90

*6 aylık

**tartılı efektif reel kur

Döviz kuru, dış pazarlarda satış yapmanın iç pazara göre nisbi karlılığını belirleyen başlıca etken olduğundan, bu politika aracının ihracatı etkilemesi çok doğaldır. Nitekim, sınai ürünler ihracatını ve toplam ihracatı belirleyen etkenleri saptamaya yönelik bir çalışma², bu ilişkinin ihracat-reel kur ilişkisinin anlamlılığını sayısal olarak ortaya

¹ TERK, \$/TL ve DM/TL paritelerinin sırasıyla 0.75 ve 0.25 oranında ağırlıklandırılarak ve Türkiye, ABD ve Almanya'daki fiyat hareketlerinin gözönüne alınmasıyla hesaplanan bir endeks. Bazı Mayıs 1981 olan bu endeksin yükselmesi TL'nin değer kazanması, düşmesi değer kaybetmesi anlamına gelir. Daha fazla bilgi için bkz. TCMB Aylıkstatistik Bülteni, Haziran 1990, s.2.

² Z. Öniş, Türkiye'de Dış Ticaret politikaları ve Dış Borç Sorunu, ITO, 1989, s. 37

koymaktadır. Bu çalışmada toplam ve sınai ürünler ihracatını reel kur, vergi iade oranı ve 1980-85 yıllarının özel teşvik önlemlerini yansıtan kukla değişken ile açıklayan regresyon denklemi, reel kurdaki değişimlerin ihracatı açıklayan önemli bir değişken olduğu sonucunu vermektedir.

Bununla birlikte, iç ve dış dengeyi aynı anda etkileyen döviz kurunun iki tarafı keskin bir kılıç gibi çalıştığını gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Değer kaybeden Türk Lirası bir yanda dış dengeyi sağlanırken, diğer yanda, yurtçi fiyat düzeyini yükselerek hem döviz kuru ile sağlanan rekabet gücünü eritmekte, hem de ülkelere içindeki refah düzeyini düşürmektedir. Döviz kurunun fiyat düzeyi üzerindeki etkisi ileride ele alınacaktır.

2. İhracat teşvikleri

İhracat teşvikleri, ihracatın görelî karlılığını belirleyen diğer etkendir. Ancak, ihracat teşvikleri çok çeşitli ve yaygın olduğundan, bu önlemlerin bütüncül bir değerlendirmesinin yapılması kolay değildir. İhracat teşviklerinin dökümü aşağıdaki gibidir:

- 1.T.C.Merkez Bankası, ticari bankalar ve Eximbank tarafından verilen, kısa orta,uzun vadeli ve düşük faizli ihracat kredileri
- 2.Kaynak kullanımı destekleme primi ödemesi
- 3.İhracatta Katma Değer Vergisi istisnası
- 4.İhracatta Kurumlar Vergisi istisnası
- 5.İhracatçıya döviz tahsisı
- 6.İhracat karşılığı gümrük muafiyetli mal ithalatı
- 7.Geçici kabul rejimi ile mal ithalatı
- 8.Vergi, resim ve harç istisnası
- 9.Konut fonu istisnası
- 10.İhracatı destekleme fonundan ödeme (ihraç edilen ton başına prim uygulaması)
- 11.İhracatta vergi iadesi (1989'da uygulaması sona erdi)
- 12.Dış ticaret sermaye şirketlerine ek prim ödemesi

1987 yılına ilişkin bir çalışmada³, 100 \$'lik ihracatta, sayılan bu teşviklerin 37.54\$ ile 29.54\$ arasında değişen bir miktar tuttuğu hesaplanmıştır. Başka bir çalışmada⁴ ise, bir birim ihracattaki sübvansiyon oranının 1980-83 arasında %8.96'dan %20.56'ya yükseldiği, ancak 1986 yılına doğru %15.47'ye indiği ortaya konmuştur. Ancak, bu süreçte yurtiçi sanayiinin tarifelerle korunması da hafiflediği için, ihracatın görelî karlılığı sürekli olarak yükselmiştir. Bununla birlikte, uygulanan politikalar, ihracatın görelî karlılığını arttırsa bile, yerli piyasa karşısında ihracatın karlılığını mutlak olarak artırmamıştır.

Yukarıda sıralanan teşvikler içinde en popüler ve etkin olanı, ihracatta vergi iadesidir. Dışa açılma politikasından çok önce yürürlükte olan bu politika özellikle 1985 yılına kadar sınai ürün ihracatını sürükleyen önemli bir etken olmuştur. Vergi iadesi uygulaması kanunen 1988'de, filen de 1989'un ilk çeyreğinde sona ermiştir. Tablo 5, bu uygulamaya ilişkin bilgiler vermektedir. İmalat sanayii alt-sektörlerine ilişkin vergi iade oranları ileride, Tablo 15 içinde gösterilmiştir.

1985 yılından sonra sözkonusu çerçevede verilen sübvansiyon oranları düşmüştür ve ortaya çıkan boşluk bir dereceye kadar Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan verilen primlerle doldurulmuştur. Ancak, 1988 yılında sözkonusu fondan verilen primlerin tutarı vergi iadesi kapsamında verilen sübvansiyonların yarısı kadardır.

³E.Karakoçunlu, Türkiye'de Yatırım ve İhracat Teşvikleri, YASED, 1987'den nakleden, T.Biçer, Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi (1980-1987) yayınlanmamış y lisans tezi, 1988.

⁴S.Togan, H.Olgun, H.Akder, Report on Developments in External Economic Relations of Turkey, Türktrade, 1987.

Tablo 5
**1964-1988 YILLARI ARASINDA İHRACATTA
 VERGİ İADESİ UYGULAMASI**

Yıllar	Vergi iadesine tabi ihracat (Milyon TL)	Vergi iadesi tutarı (Milyon TL)	Ortalama Oran
1964	104	12	0.12
1965	303	29	0.10
1966	220	28	0.13
1967	250	25	0.10
1968	248	58	0.23
1969	1427	208	0.15
1970	1733	290	0.17
1971	1957	413	0.21
1972	3210	719	0.22
1973	7380	1053	0.14
1974	6479	920	0.14
1975	7402	1386	0.19
1976	14434	3118	0.22
1977	16563	3449	0.21
1978	19727	2949	0.15
1979	24579	3290	0.13
1980	55031	4905	0.09
1981	174220	24653	0.14
1982	412612	86816	0.21
1983	667931	148990	0.22
1984	1583506	329059	0.21
1985	2268406	287238	0.13
1986	2761356	281960	0.10
1987	5183997	438475	0.08
1988	7902033	674802	0.09

Kaynak: DPT-1988 yılı Faaliyet Raporu, Mart 1989
 Tablo 169'dan alınmış, son sutun tarafımızdan
 eklenmiştir.

Vergi iadesinin yürürlükten kalkmasıyla birlikte, ihracatın dış pazar organizasyonunu geliştirmek için tasarlanmış dış ticaret sermaye şirketleri de değişime uğramıştır. Bu kuruluşların varlığı, gerçekleştirdikleri ihracat düzeyine göre artan oranda vergi iadesi almaya dayanıyordu. Vergi iadesi uygulamasının ortadan kalkmasıyla birlikte, dış ticaret sermaye şirketleri ancak üretim yapan kuruluşlarla organik bağlantı olduğunda faaliyetlerini sürdürmektelardır.

Vergi iade oranlarının düşürülmesinden sonra, Destekleme ve Fiyat

Istikrar Fonu'ndan ihracat edilen mala göre ödenen prim uygulaması, önemli bir teşvik aracı haline gelmişti. Teşviklerdeki genel düşüş çerçevesi içinde, bu fonda yapılan prim ödemelerinin kapsam ve miktarının düşürüleceği bildirilmektedir.⁵

Sözkonusu edilen değişikliklerden sonra, ihracat kredileri teşvik sisteminde belli başlı teşvik aracı olarak belirlenmişmektedir. Üretim silreci tamamlanmış bir malın dış fiyatını etkileyen vergi iadesi ve prim uygulamasına karşı, ihracat kredileri maliyeti daha dolaysız yonden etkileyen bir teşvik unsurudur. İhracatla ilgili krediler Merkez Bankası, ticari bankalar ve diğer mali kuruluşların (Eximbank) sağladığı krediler olmak üzere üç kategoridir. Ancak bu kaynaklar birbirleriyle ilişkili olarak kredi sağlamaktadır. Şöyle ki, Merkez Bankası kaynaklı reeskont kredileri Eximbank tarafından kullanılmaktadır, ayrıca Eximbank'ın sağladığı bazı özel koşullu krediler de mevduat bankaları kanalıyla ihracatçuya iletilmektedir. İhracat kredilerin seyri tablo 6'da verilmektedir. Bu tablo, ihracat kredilerinin esas kaynağının ticari bankacılık sistemi olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6
İhracat Kredileri
(Milyar TL)

Merkez Bank.	Mevd. Bank.	Diğer Mali K.
1979	24.3	16.3
1980	48.1	43.2
1981	113.3	93.7
1982	100.6	379.2
1983	181.5	547.2
1984	33.6	560.9
1985	7.0	717.9
1986	3.9	1690.7
1987	54.6	2142.1
1988	342.7	3016.2
1989	589.5	5667.5
1990*	254.5	7252.4
		63.2

Kaynak:TCMB

Mevduat bankaları kredi stoku içinde, ihracat için verilen kredilerin payı dışa açılma sürecinin ilk yıllarda hızla artmış, daha sonra

⁵"Küçük ihracatçılara yeni pazarlara girmesi için tanıtım yardımı yapılacak," İstanbul Ticaret, 30 Kasım 1990.

azalmıştır. İhracatta vergi iadesi uygulamasının yürürlükten kaldırıldığı 1989 yılından itibaren bu oran biraz yükselmıştır. Toplam ihracat içinde ihracat kredileri stoğu dalgah bir seyir izlemiştir. Bu oran Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 10'dan izleneceği gibi, mevduat bankalarının açtığı ihracat kredi faizleriyle genel faiz oranı arasında 5 puanlık bir fark vardır. Bu bankaların Eximbank tarafından sağlanan kredileri ihracatçıya iletirken uyguladıkları faiz oranı ise, gerçek bir teşvik niteliğindedir.

Tablo 7

	Mevduat Bankaları Kredileri		Toplam İhracat (Milyon TL)	(1)/Toplam İhracat
	(1)İhracat (Milyar TL)	(2)Toplam (1)/(2)		
1979	16.3	446.1	0.0365	75744
1980	43.2	789.5	0.0547	221498
1981	93.7	1318.7	0.0711	530716
1982	379.2	1805.6	0.2100	937311
1983	547.2	2417.5	0.2263	1298945
1984	560.9	3149.2	0.1781	2608332
1985	717.9	5567.9	0.1289	4252949
1986	1690.7	10052.7	0.1682	5012346
1987	2142.1	16033.6	0.1336	12357658
1988	3016.2	22771.1	0.1325	16789459
1989	5667.5	37049.5	0.1530	24825559
1990*	7252.4	46263.9	0.1568	14136000

*: İlk 6 ay

Merkez Bankası kaynaklı ihracat kredileri diğer kredilerden daha düşük faizli olmakla birlikte, hacim olarak küçüktür. Tablo 8 bu kredilerin toplam ihracat içindeki payının düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 8

Merkez Bankası Kredileri (Milyar TL)			Toplam İhracat	kredi/ ihracat
İhracat	TOPLAM	(%) Pay		
1979 24.3	382.1	0.0636	75744	0.3208
1980 48.1	655.1	0.0734	221498	0.2172
1981 113.3	925.5	0.1224	530716	0.2135
1982 100.6	910.5	0.1105	937311	0.1073
1983 181.5	1234.1	0.1471	1298945	0.1397
1984 33.6	879.9	0.0382	2608332	0.0129
1985 7.0	1299.6	0.0054	4252949	0.0016
1986 3.9	1828.0	0.0021	5012346	0.0008
1987 54.6	3438.7	0.0159	12357658	0.0044
1988 342.7	5142.3	0.0666	16789459	0.0204
1989 589.5	6699.1	0.0880	24825559	0.0237

Kaynak:TCMB

İhracatta vergi iadesi sisteminin bir teşvik aracı olarak uzun dönemde kullanılamayacağı ortaya çıktıktan sonra, ortaya çıkan boşluğun 1987 yılında kurulan Türkiye İhracat Kredi Bankası (Eximbank) tarafından, kredi, garanti ve sigorta hizmetleriyle doldurulması düşünülmüştür.

Merkez Bankası kaynaklı ihracat kredileri içindeki en önemli kalemler Eximbank tarafından kullandırılan özel ihracat reeskont kredisidir. Özel ihracat reeskont kredisi ihracat performansına göre açılan bir kredidir. Tablo 10, bu kredinin faizinin genel oranlara göre çok düşük olduğunu göstermektedir.

Ancak, Merkez Bankasının para polikasına uygun olarak, ihracatın bu yolla finansmanının uzun dönemde sürmeyeceği anlaşılmaktadır. 1989 ve 1990 yıllarına ilişkin aylık veriler özellikle 1990 başından bu yana ihracata verilen her türlü kredinin azaldığını göstermektedir. Bu durum Tablo 9'da sergilenmektedir.

Tablo 9
MERKEZ BANKASI KAYNAKLı İHRACAT KREDİLERİ
(Milyar TL)

Kısa vadeli senet reeskontu	Dış ticaret sermaye şirketleri	Belgesiz	Vesikalı senetler	Özel ihracat reeskont kr.	TOPLAM
1989.01	-	86.3	6.2	249.4	341.9
1989.02	-	124.0	2.1	265.8	391.9
1989.03	-	291.8	1.3	336.8	629.9
1989.04	-	291.6	1.1	334.9	627.6
1989.05	-	353.6	1.1	343.4	698.1
1989.06	-	282.2	0.9	396.8	679.9
1989.07	-	308.9	0.3	372.5	681.7
1989.08	-	337.2	2.4	381.6	721.2
1989.09	-	403.5	4.6	405.2	813.3
1989.10	-	452.2	5.8	407.4	865.4
1989.11	-	446.2	9.1	400.3	855.6
1989.12	-	334.1	0.8	254.6	589.5
1990.01	-	26.4	230.0	0.1	227.1
1990.02	14.4	60.8	157.9	0.0	222.2
1990.03	25.7	45.2	81.9	0.0	194.9
1990.04	59.8	21.5	0.8	0.0	178.7
1990.05	77.0	51.3	0.0	0.0	169.0
1990.06	60.8	44.0	0.0	0.0	149.7
					254.5

Kaynak:TCMB

Ihracat kredileri, kısa vadeli ve düşük faizli olmaları nedeniyle diğer kredilere göre daha uygun koşulludur. Ihracat kredilerinin faiz yapısı Tablo 10'da verilmektedir. Bu oranlar çiplak oranlar olup, 2 puanlık banka komisyonu, faiz üzerinden de %6 oranında kaynak kullanımını destekleme fonu primi ve %5 banka ve sigorta şirketleri muamele vergisi alınmaktadır.

Tablo 10
ihracat Kredileri Faiz Oranları

Kısa Süreli Kredi Yıllık Faiz Oranı		
	Ticari Banka Kaynaklı*	TCMB Kaynaklı
geçer olarak	880	856
ihracat kredileri	875	835
1/3/1989'dan itibaren		
Vade	Ticari banka kaynaklı ihracat kredisi	
30 gün	840	
60 gün	854	
90 gün	862	
120 gün	866	
180 gün	872	
360 gün	875	
Eximbank sevk öncesi ihracat kredi faizi		
Vade (gün)	bankaya uygulanan	müşteriye uygulanan
0-30	832	835
31-60	833	836
61-90	835	838
91-120	837	840
121-150	840	843
151-180	842	845

* : özel bir bankanın uyguladığı oranlar, pazarlığa tabi

Ihracat kredileri sektörlerle ve mallara göre farklılık göstermediğinden, görelî dış rekabet gücünü değiştiren bir araç olarak kullanılmamaktadır. Bu durumda, dış pazarlarda zaten rekabet şansı olan bir mala gereksiz yere ucuz kredi verilmesi mümkündür. İhraç konusu malın dış rekabet gücü düşük olduğunda ise, kredinin çok dolaylı bir teşvik aracı olarak işlemesinden dolayı dış rekabet şansını artırması düşük bir olasılıktır. Ihracat kredilerinde ticari bankacılık sisteminin giderek artan bir önem kazanması ise, diğer kredilerde olduğu gibi bankaların büyük ve hatırlı müşterilerinin bu kaynaktan yararlanabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu nokta, bu teşvik aracının etkinliğini zedelemektedir.

II. İhracatın Ekonomideki Etkileri

İhracat bir yandan bir talep unsuru olarak, kullanılmayan kapasiteyi harekete geçirirken, diğer taraftan ekonomide enflasyonist baskılar yaratmaktadır. Bu bölümde 1980 sonrasında ihracat artışının bu iki yönü irdelenecektir.

A) İhracatın Üretim Üzerindeki Etkisi

1981-88 döneminde sanayi malları ihracatı, GSYİH ile birlikte sınai üretimi belirleyen iki etken olmuştur. Aşağıdaki regresyon denklemi, imalat sanayii üretiminin, başka faktörlerle birlikte, imalat sanayii ihracatından ne kadar etkilendiğini hesaplamaktadır:

$$\ln Q = -0.466 + 0.087 \ln kr_{-1} + 0.579 \ln gsyih_{-1} + 0.191 \ln Xman_{-1} + 0.075 \ln R$$

(0.608) (1.334) (6.654) (4.812) (0.589)

R²: 0.938

DW: 2.784

Üç aylık verilerle hesaplanan bu denklemde⁶, Q imalat sanayii üretim indeksi, kr₋₁ bir dönem gecikmeli kredi stoku, gsyih₋₁ ve Xman₋₁ bir dönem gecikmeli gayri safi yurt içi hasıla ve imalat sanayii ihracatı, R ise TL/\$ olarak ifade edilen döviz kurudur.

Denkleme göre, ihracattaki %10luk bir artış sınai üretimi %1.91 oranında arttırmaktadır. İhracatın üretimde yarattığı artış gsyih'nın yarattığı artışın yaklaşık üçte birine eşittir.

B) İhracatın Fiyatlar Üzerindeki Etkisi

İhracatın fiyatlar üzerindeki etkisi aşağıdaki regresyon denklemi hesaplamasında görülmektedir:

$$\ln P = 1.182 + 0.195 \ln w_{-1} + 0.303 \ln R_{-1} + 0.042 \ln MI - 0.056 \ln Y + 0.019 \ln X$$

(3.433) (3.896) (4.272) (1.093) (-0.951) (0.565)

$$+ 0.477 \ln P_{-1}$$

(4.397)

⁶ Ç. Çelik, Stabilizasyon Politikaları hazırlanmakta olan doktora tezi.

R²:0.999

DW:2.009

Burada P toptan eşya fiyatları, w_{t-1} ve R_{t-1} birer dönem gecikmeli olarak ücret haddi ve döviz kuru, M_t dar para arzı tanımı, Y reel gsyih, X ihracat, P_{t-1} ise fiyat beklentilerini modele dahil eden bir dönem öncesinin fiyat düzeyidir. Fiyat düzeyindeki artışı üç aylık verilerle açıklayan ve 1981-88 dönemlerini kapsayan bu model konumuzla ilgili olarak sonuçları vermektedir:

i.İhracatın ülke içindeki mal arzını daraltmak, kapasite sınırlına gelmek gibi nedenlerle kendi başına toptan eşya fiyatlarını arttıracı önemli bir etkisi yoktur; regresyon katsayısı küçük ve istatistikî bakımından anlamsızdır.

ii.Ancak döviz kurunun fiyatlar üzerindeki etkisinin de gözönüne alınması gerekdir. Bu katsayının (0.303) istatistikî açıdan anlamlı oluşu, ihracatı dolaylı veya dolaysız yoldan artıran kur politikasının fiyatlar üzerinde önemli bir baskı yarattığının bir göstergesidir.

III.Ihracatı Belirleyen Etkenler

A)Genel olarak sanayi ürünleri ihracatı

Ihracat, üretim düzeyi, döviz kuru, dış ve iç fiyat düzeyleri, teşvikler, dış talep koşulları ve yerli arzin fiyatlara duyarlılığı gibi birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatı, geleneksel olarak bir trende oturduğu ve büyük bir değişme potansiyeli taşımadığı için, ihracat politikalarıyla asıl etkilenen sanayi ürünleri ihracatıdır. Bu yüzden bu bölümde sanayi ürünleri ihracatını belirleyen etkenler üzerinde duracağız.

Konuya yerli üretim açısından bakılırsa, sanayi malları ihracatını açıklayan değişkenler reel üretim artışı ve nisbi fiyatlar olarak seçilebilir. Bu takdirde, üretimle ilgili değişken, üretim artışının yalnızca ihracat için yapılip yapılmadığının, başka bir deyişle, iç talebin üretim için ihracatla rekabet edip etmediğinin bir göstergesidir. Nisbi fiyatlara ilişkin değişken, iç ve dış pazarların göreli karlılıklarının, ihracatı etkileyen bir

faktör olup olmadığını belirtir.

Bu çerçeve içinde, 1973-1989 yılları arasında sanayi malları ihracatını açıklayan değişkenler olarak imalat sanayii üretimi ve nisbi fiyatlar alındığında, aşağıdaki regresyon denklemi elde edilmektedir:

$$\ln X = -5.541 + 4.421 \ln Q + 0.526 \ln [Px(1+t)R/Pd]$$

(-4.947) (16.913) (1.524)

R²:0.949

DW:0.699

Burada X dolar cinsinden imalat sanayii ihracatını, Q, TCMB kaynaklı imalat sanayii üretim endeksini, Px ihracat fiyat endeksini, t sanayi ürünlerine yapılmış vergi iade oranını, R nominal TL/\$ paritesini, Pd yurtiçi toptan eşya fiyatları endeksini göstermektedir.

Hesaplama sonucunda, imalat sanayii ihracatını açıklayan başlıca değişkenin üretim artışı olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani, ihracat yapabilmek için üretim artışı gerçekleşmiş, ihracat kapasite kullanımını yükselten işlev görmüştür.

İç ve dış pazarlarda satmanın nisbi karlılığının göstergesi olan nisbi fiyat değişkeninin, imalat sanayii ihracatını yeterince açıklama gücü bulunmadığı görülmektedir. Ancak, aşağıda imalat sanayii alt-sektörlere ayırtılarak incelendiğinde, bu genellemenin her zaman geçerli olmadığı görülecektir.

Dış talep koşullarına gelince, Öniş(1989)'da, 1960-85 dönemi için yapılan hesaplamalarda⁷, sınai malları ihracatına olan talebin gelir (OECD geliri) esnekliğinin 4.7 gibi yüksek bir rakkam olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da ihracatın dünya konjonktürüne çok bağımlı olduğunu göstermektedir.

Sınai malları ihracatına olan dış talebin fiyat esnekliği ise -0.819'dur. Başka bir deyişle Türk ihraç ürünlerinin dolar cinsinden fiyatlarının dünya fiyatlarına göre daha düşük olması ihracatı arttırmada çok etkili olamamaktadır.

Aynı çalışmada, ihracat arzının fiyatlara çok duyarlı olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

⁷ Öniş,a.g.e.

B)İmalat sanayii alt-sektörleri ihracatı

İmalat sanayii, birbirinden farklı özellikler gösteren değişik alt-sektörlerdenoluştuğu için, bu farklılıkların da gözönüne alınması gerekmektedir.

1.Alt-sektörlerin ihracatını etkileyen koşullar

İmalat sanayii alt-sektörleri ihracatını irdelerken iki çalışmanın bulgularından yararlanacağız. Birinci çalışma, 1973-88 dönemini kapsayan yıllık verilere dayanılarak sektörel ihracatı, katma değer, iç ve dış görelî fiyatlar ve ihracata yapılan vergi iadesi değişkenleriyle açıklamaya çalışmaktadır⁸. İkinci çalışma⁹, işgücü verimlilik artışı, reel ücret değişimleri ve döviz kuru-dış fiyat değişimleri çerçevesinde, imalat sanayii alt-sektörlerinin rekabet gücü hakkında bazı saptamalar yapmaktadır.

Değinilen ilk çalışmaya ilişkin regresyon katsayıları Tablo 11'de gösterilmiştir. İhracattaki payları açısından imalat sanayii alt-sektörlerini üç grup içinde toplamak mümkündür. Birinci gruba giren beş sektör imalat sanayii ihracatının 1988 yılında yaklaşık %80'ni oluşturmaktadır. İkinci grubun toplamındaki payı %15 civarındadır. Üçüncü grup içindeki alt-sektörlerin payları çok düşüktür. Aşağıda, ele alınan sektörler bu gruplandırma içinde sunulacaktır. Sözkonusu sektörlerin ve ihracatlarının ayrıntılı bir sınıflandırması Kazgan et.al. (1990)'da bulunabilir.

⁸ G.Kazgan,N.Tuncer, H.Kirmanoğlu, Vergi İadesi Uygulamasının Türk İmalat Sanayii İhracatı özerindeki Etkisi: (1970-1988) . TÜSES Vakfı İçin yapılmış çalışma, 1990.

⁹ N.Tuncer,"Türk İmalat Sanayiinin Dış Rekabet Gücü üzerine bazı Gözlemler," İktisat ve Toplum, 1990.

Tablo 11

	katma değer	nisbi fiyat	vergi iadesi
Grup I			
gıda	duyarsız	1.369	duyarsız
dokuma	4.051	duyarsız	0.522
deri	duyarsız	1.984	duyarsız
kimya	0.805	0.960	duyarsız
demirçelik	2.197	duyarsız	0.796
Grup II			
cam	1.461	duyarsız	0.634
lastik-plastik	1.983	duyarsız	1.045
elektriksiz mak	duyarsız	duyarsız	0.884
elektrikli mak	1.800	-0.999	0.766
taşıt araçları	duyarsız	-0.738	1.235
Grup III			
İçki	1.571	-0.854	duyarsız
kağıt	duyarsız	duyarsız	0.759
taşa toprağa dayalı	4.277	duyarsız	duyarsız
metal eşya	3.200	duyarsız	0.785

Kaynak: Kazgan,Tuncer, Kirmanoğlu (1990)'dan derlenmiştir.

Tablo 11'de sonuçları gösterilen çalışmada, imalat sanayii alt-sektörleri ihracatını belirleyen etkenler olarak, sektörel katma değer, nisbi fiyatlar ve vergi iadesi seçilmiştir.

Katma değer artışlarına duyarlılık

Yukarıda da belirtildiği gibi, ihracatın katma değer artışına duyarlı olması, üretim artışının ihracat artışı için yapılmış olması, başka bir deyişle iç ve dış pazarların rekabetinin yüksek olmaması anlamına gelir.

Nisbi fiyatlara duyarlılık

Çalışmada kullanılan nisbi fiyat değişkeni $(Px)(R)/Pd$ dir. Burada Px ihracat fiyat endeksi, R TL/\$ olarak ifade edilen döviz kuru, Pd ise yurtdışı fiyat düzeyidir. Nisbi fiyat değişkeni, ihracatçının iç ve dış pazarlardaki görelî karlılığını gösterir.

Vergi iadesine duyarlılık

Ihracatta vergi iadesi, iç ve dış pazarlardaki görelî karlılığı belirleyen etkenlerden olmasına karşın, ayrı bir değişken olarak ele alınmıştır. Bu değişken ilgili sektörde yapılan ihracatta vergi iadesi ödemesinin TL karşılığının Pd ile deflate edilmiş halidir. Vergi iadesinin ayrı bir değişken olarak alınmasının bir nedeni, oran olarak ifade edilen vergi

iadesinden bir alt-sektörün ihracatının bütünüyle yararlanmamasıdır. Ayrıca, vergi iadesi, döviz kuru ve fiyatlar gibi geleceğe ilişkin belirsizlikler taşımayıp, önceden saptandığı için, nisbi fiyatları oluşturan diğer ögelerden farklıdır.

Öniş(1989)'da¹⁰, vergi iadesinin toplam ihracatı açıklamada önemli, ancak sinai ürün ihracatını açıklamakta yetersiz bir değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak imalat sanayii alt-sektörlerde ayrıstırıldığında, bu alt-sektörlerde farklı oranlarda uygulanan vergi iadesinin ihracatı açıklayan anlamlı bir değişken olduğu göze çarpar.

Bir ihracatı teşvik yöntemi ve sübvansiyon aracı olarak vergi iadesi üç işlev görebilir:

- i.Dış fiyatlarda meydana gelebilecek ve ihracatçının kendi iradesi dışında olan fiyat düşüplerini telafi etmek,
- ii.Verim düşüklüğünden veya ücret artışlarından doğan maliyet artışlarını telafi etmek ve
- iii.Ithal girdilerin maliyet yükseltici etkilerini bertaraf etmek.

Tablo 12 ve 13, 1980-85 ve 1980-87 döneminin ortalamaları olarak imalat sanayiinin bütünü ve seçilmiş alt-sektörlerinde, işgücü verimliliğindeki ve reel ücretlerdeki değişimleri vermektedir.¹¹ Tablo 14, 1985 input-output tablosuna göre sözkonusu alt-sektörlerin toplam çıktıları içindeki ithal girdi paylarını ve bir maliyet kalemi olarak bu payın maaş ve ücret payları ile karşılaştırmasını vermektedir. Alt-sektörlerin ihracatının bir teşvik unsuru olarak vergi iadesine duyarlılıklarının değerlendirimesi bu verilerin işliğinde yapılacaktır.

¹⁰ Öniş,a.g.e.

¹¹ Tablo 12,13 ve 14'deki verilerin hesaplanmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi, 9 numaralı dipnotaki Tuncer(1990)'da bulunabilir.

Tablo 12
Ortalama İşgücü Verimliliği Artışı

	<u>1980-85</u>	<u>1980-87</u>
İmalat sanayii geneli	0.046	0.075
gıda	0.074	0.074
İçki	0.163	0.148
dokuma	-0.019	0.047
deri	0.283	0.138
kağıt	0.096	0.091
ağaç,mantar,mobilya	0.019	0.054
cam ve cam ürünleri	0.050	0.109
taşa ve toprağa dayalı sanayi	0.066	0.115
kimya	-0.041	0.063
lastik-plastik	0.022	0.041
demir-çelik ve demir-dışı	0.011	0.060
metal eşya	0.022	0.048
elektriksiz makineler	0.029	0.046
elektrikli makineler	0.063	0.092
taşıt araçları	0.025	0.058

Kaynak:DIE verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 13

Yıllık Ortalama Reel Ücret Değişmeleri

	<u>1980-85</u>	<u>1980-87</u>
imalat sanayii geneli	-0.041	- 0.028
gıda	-0.046	-0.034
içki	-0.038	-0.021
dokuma	-0.029	0.011
deri	-0.002	0.000
kağıt	-0.088	-0.064
ağaç,mantar,mobilya	-0.085	-0.062
cam ve cam ürünleri	-0.014	0.008
taşa ve toprağa dayalı sanayi	-0.015	-0.031
kimya	-0.065	-0.033
lastik-plastik	-0.068	-0.027
demir-çelik ve demir-dışı	-0.011	-0.003
metal eşya	-0.009	-0.016
elektriksiz makineler	-0.042	-0.030
elektrikli makineler	-0.044	-0.031
taşıt araçları	-0.037	-0.011

Kaynak: DİE verilerinden düzenlenmiştir.

Tablo 14

İthal Girdi ve Maaş - Ücretlerin Sektörel Çıktı İçindeki Payları
(1985)

	İthal girdi/ sektörel çıktı	maaş ve ücretler/ sektörel çıktı
gıda	0.026	0.053
icke	0.019	0.075
dokuma	0.075	0.091
deri	0.090	0.058
kağıt	0.086	0.080
ağaç,mantar,mobilya	0.105	0.055
cam ve cam ürünleri	0.048	0.094
taşa ve toprağa dayalı sanayi	0.072	0.121
kimya	0.101	0.060
lastik-plastik	0.146	0.066
demir-çelik ve demir-dışı	0.144	0.074
metal eşya	0.153	0.087
elektriksiz makineler	0.121	0.103
elektrikli makineler	0.085	0.075
<u>taşıt araçları</u>	<u>0.138</u>	<u>0.093</u>

Kaynak: DİE verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 15, 1980-88 döneminde imalat sanayiinin çeşitli alt-sektörleri için gerçekleşmiş vergi iade oranlarını vermektedir.

TABLO 15
VERGİ İADE ORANLARI

	gıda	içki	dokuma	deri	kağıt	kimya	lastik-plastik
1980	0.0751	0.0552	0.1003	0.0548	0.0488	0.0747	0.0479
1981	0.1377	0.0670	0.1258	0.1524	0.1000	0.1154	0.1315
1982	0.1996	0.1235	0.2120	0.2368	0.1578	0.1611	0.1928
1983	0.1732	0.1747	0.2404	0.2664	0.1438	0.1791	0.2118
1984	0.1646	0.1791	0.2226	0.2434	0.1586	0.1735	0.1971
1985	0.1114	0.0713	0.1244	0.0602	0.1153	0.1187	0.0489
1986	0.1086	0.0935	0.0891	0.0885	0.0984	0.1160	0.1201
1987	0.1024	0.1000	0.0526	0.0975	0.1100	0.1083	0.6716
1988	0.0825	0.1038	0.0522	0.0854	0.1097	0.1080	0.1087
	cam	toprağa dayalı	metal ana san.	metal eşya	elektrikli mak.	elektriksiz mak.	taşıt araçları
1980	0.0650	0.0612	0.0803	0.0531	0.0748	0.1018	0.1856
1981	0.1178	0.1727	0.1378	0.1137	0.1318	0.1933	0.2369
1982	0.2176	0.2015	0.2251	0.2246	0.2074	0.2318	0.2581
1983	0.1997	0.1926	0.2495	0.2418	0.2047	0.2171	0.2641
1984	0.2054	0.1800	0.2380	0.2288	0.2347	0.1009	0.2359
1985	0.1341	0.1264	0.1574	0.1395	0.1511	0.1594	0.1545
1986	0.1198	0.1240	0.1424	0.1239	0.1345	0.1329	0.1379
1987	0.1087	0.0955	0.1264	0.1026	0.1287	0.1178	0.1124
1988	0.1041	0.0926	0.1309	0.1009	0.0996	0.1197	0.1193

2. Alt-sektörlerin ihracatının değerlendirimesi

a. Birinci grup

İmalat sanayii ihracatı içindeki payı açısından aşağıdaki beş sektör öne çıkmaktadır. Gıda, dokuma ve giyim eşyası, deri, kimya ve demirçelik ve demirçelik dışı metaller olan bu sektörlerin ihracatı 1988 yılında imalat sanayii ihracatının %80'ni oluşturmaktadır.

Gıda

Gıda sektörü ihracatının katma değere duyarsız oluşu, üretim artışının hem iç pazar, hem de ihracat artışı için gerçekleştirildiği anlamına gelmektedir. Sektör ihracatının nisbi fiyatlara duyarlılığı da bu savı desteklemektedir. Yani görelî iç/dış pazar karlılığı, üretimin iç pazara ya da ihracata yönelmesini sağlamaktadır.

Buna karşılık vergi iadesinin sektör ihracatını açıklama gücü yoktur. Vergi iadesine duyarsızlığın gerisinde ortalama işgücü verimliliği artışının yüksekliği (her dönemde Türkiye ortalamasının üzerinde) ve reel ücret düşüşlerinden yararlanma yatkınlıkta. Ayrıca gıda sektörü, %2.6'lık

oranla, ithal girdi/sektörel çıktı oranının en düşük olduğu ikinci sektördür.

Dokuma ve giyim eşiği

Katma değer duyarlılığı yüksek olan dokuma ve giyim eşiği sektörü ihracatı, aynı zamanda nisbi fiyatlara duyarsızdır. Sektör ihracatının vergi iadesine duyarlılığı bulunmakla birlikte ilgili regresyon katsayıları düşüktür.

1980-87 arası ortalama işgücü verimliliği artışı (%4.7) Türkiye ortalamasının altındadır ve sektörün aynı dönemdeki reel ücret düşüşlerinden yararlanamadığı görülmektedir. İthal girdi/sektörel çıktı oranı %7.5'tur ve maaş ve ücretlerin payından daha düşüktür.

Deri

Deri sektörü ihracatı üzerinde etki yapan en önemli değişken nisbi fiyatlardır. Dış fiyatların yükselişi ve ortalama işgücü verimlilik artışının çok yüksek oluşu (1980-85'de %28.3, 1980-87'de %13.8), reel ücret düşüşü fazla olmasa da sektörün vergi iadesine ihtiyaç kalmadan ihracatı artırmayı sağlamıştır. İthal girdinin sektörle çıktı içindeki payının (%9) maaş ve ücretlerin payından yüksek oluşu dahi, yükselen dış fiyatlar ve verimlilik artıları dolayısıyla, vergi iadesinin ihracat üzerinde belirleyici olmasını engellemiştir.

Kimya

Sektör ihracatının katma değere duyarlılığının düşük oluşu, nisbi fiyatlarla iç piyasadan dış pazara üretimin kaydırıldığını göstermektedir. Kimya sektörü ihracatının vergi iadesine duyarlılığı bulunmamaktadır. Halbuki sektör %10.1 gibi yüksek sayılabilecek ithal girdi/sektörel çıktı oranı ile çalışmaktadır ve ortalama işgücü verimlilik artışı Türkiye ortalamsının altında kalmıştır. Bu koşullar altında, sektörde rekabet gücü kazandıran tek etken, reel ücret düşüşlerinden yararlanmış olmasıdır.

Demirçelik ve demir dışı metaller

Bu sektör ihracatının katma değer duyarlılığının yüksek, nisbi fiyat duyarlılığının düşük oluşu, üretim artışının ihracat için gerçekleştiğini ve

İç ve dış talebin kapasite kullanımında birbirine rakip olmadığını göstermektedir.

1980-87 arası ortalama işgücü verimliliği artışı %6.0 olmakla birlikte, 1980-85 döneminde bu oran %1.1 gibi çok düşük bir düzeydedir. Reel ücret düşüşleri de imalat sanayii ortalamasının altındadır. Ayrıca sektör %14.4 gibi yüksek bir ithal girdi /sektörel çıktı oranı ile çalışmaktadır. Bütün bu faktörler, sektörün dış rekabet gücü sağlamak için neden vergi iadesine bağımlı olduğunu açıklamaktadır.

b. İkinci grup

İkinci gruba giren beş sektörün 1988 yılı imalat sanayii ihracatı içindeki toplam payları %15'in aşağısındaadır. 1980-88 dönemi içinde bu sektörlerin bireysel payları %1-5 arasında değişmiştir. Bu sektörler arasında lastik-plastik, elektriksiz makinalar ve elektrikli makinaların paylarında artış görülmüş, cam ve taşıt araçları sektörlerinin paylarında ise düşüş ortaya çıkmıştır.

Cam

Cam sektöründe kapasite artışları sıçramalarla gerçekleşip, iç talep zaman içinde tedrici olarak arattığından, ihracat katma değer artışlarına duyarlıdır. Ihracatın nisbi fiyatlarla duyarsızlığının gerisinde kısmen bu neden, kısmen de monopol fiyatlandırması yatomaktadır. Şöyled ki, yurt içindeki fiyat belirleme gücü dolayısıyla iç piyasaya yüksek fiyatla mal sürülmesi, dış pazarlara daha düşük fiyatla girilmesini mümkün kılmaktadır.

Sektördeki reel ücret düşüşü 1980-85 döneminde Türkiye ortalamasının aşağısındaadır. Hatta dönem 1987'ye uzatıldığında, reel ücret artışı bile söz konusudur. Ortalama işgücü verimliliği artışı ise Türkiye ortalamasından yüksektir. Ayrıca, ithal girdi oranı %4.8'dir. Bütün bu olumlu koşullara karşın ihracatın vergi iadesine duyarlılık göstermesi, sektörün gerçek anlamda dış rekabet gücüne sahip olmadığını düşündürmektedir.

Lastik-plastik

Sektörün ihracatı katma değer artışına orta derecede duyarlı, nisbi

fiyatlara duyarsızdır. Dolayısıyla ihracatın iç talebin dolduramadığı kapasitenin kullanımıyla arttırdığı anlaşılmaktadır. İhracatın vergi iadesine çok duyarlı oluşu, ortalama işgücü verimlilik artışının düşük, ithal girdi / çıktı oranının (%14.6) yüksek oluşuyla açıklanabilir. Lastik-plastik sektörü, 1980-87 döneminde reel ücret düşüşlerinden yararlanmış bir sektördür.

Elektriksiz makinalar

Katma değere ilişkin katsayının istatistikî açıdan anlamsızlığı, üretim artışının özellikle ihracat için gerçekleşmediğini, dolayısıyla iç talep ile ihracatın birbirine rakip alanlar oluşturduğunu göstermektedir. İhracatın nisbi fiyat göstergesine olan duyarsızlığı, vergi iadesinin ihracatı belirleyen en önemli etken olduğu sonucunu vermektedir. Sektördeki ortalama işgücü verimliliği artışları düşük olduğu halde, reel ücret düşüşleri Türkiye ortalamasının biraz üzerindedir. İthal girdi oranı %12.1 gibi yüksek sayılabilcek bir orandır.

Elektrikli makinalar

Bu sektörde ihracat artışının katma değer artışına duyarlı, anlamlılık alt sınırlıdır. Nisbi fiyat katsayı negatiftir ve vergi iadesi duyarlılığı bulunmaktadır. Bu verilere göre, katma değer artışı ihracat için gerçekleştirildiği, fiyat kırılarak dış pazarlara satışın arttırdığı, vergi iadesinin de telafi edici bir unsuru olarak çalıştığını düşünmek mümkündür. Ortalama işgücü verimlilik artışının yüksekliği ve reel üvert düşüşlerinin fazlalığı ve ithal girdi oranının fazla yüksek olmayışı, dış rekabet gücünü pekiştiren etkenler olarak ortaya çıkmaktadır.

Taşıt araçları

Taşıt araçları sektöründe kapasite artışları ancak büyük sıçramalarla gerçekleşebildiğinden, ihracat iç talepten arta kalan kapasitenin kullanılması işlevini görmektedir. Ayrıca, yıldan yıla büyük oynamalar gösteren iç tüketim, sektörün üretim artışlarını belirleyen temel etkendir. Bu nedenle ihracatın üretim düzeyine duyarlılığı düşüktür.

İhracatın fiyata duyarlığının negatif (-0.738) ve vergi iadesine duyarlığının çok yüksek oluşu, fiyat kırarak ihracat yapıldığını ve vergi iadesinin bunu desteklediğini göstermektedir.

Vergi iadesine duyarlılığın diğer açıklaması, yüksek ithal girdi/sektörel çıktı oranı ve düşük işgücü verimlilik artışıdır. Ayrıca taşıt araçları sektörü reel ücret düşüslерinden de diğer sektörler kadar yararlanamamıştır.

c.Üçüncü grup

Üçüncü gruba giren sektörlerin imalat sanayii ihracatı içindeki payları %1 veya daha azdır. Bu sektörlerden içki,taş'a ve toprağa dayalı ürünler ve metal eşyanın ihracatının katma değer artışlarına duyarlı olması, ihracatın üretim artışını sürükleyen bir etken olduğunu göstermektedir. Kağıt sektöründe ise bu durum geçerli değildir.

Vergi iadesi uygulaması, içki ve taşa-toprağa dayalı ürünlerin ihracatında, ithal girdi oranının düşüklüğü ve işgücü verimlilik artışının yüksekliği nedeniyle etkin olmamıştır. Kağıt ve metal eşya sektörlerinde ise yüksek ithal girdi kullanımı, ihracatın vergi iadesine duyarlılığını açıklayan etkendir.

d.Genel değerlendirme

Toplu halde ele alınacak olursa, 1973-1988 yılları arasında imalat sanayii alt-sektörlerinden dokuma, demircilik ve demir-dışı metaller, cam, lastik-plastik, elektriksiz makinalar, elektrikli makinalar, taşıt araçları, kağıt ve metal eşya alt dallarında ihracat vergi iadesine duyarlılık göstermiştir. Bu sektörler imalat sanayii katma değeri ve ihracatının çok büyük bir kısmını kapsamaktadır. Vergi iadesi uygulamasının yürürlükten kalkmasının uzun dönemde sektör ihracatını olumsuz yönde etkileyeceği endişesini güçlendirmektedir.

Yine aynı dönemde, dokuma, demircilik ve demir-dışı metaller, cam, lastik-plastik, taşa-toprağa dayalı ürünler ve metal eşya sektörlerinde ihracat iç taleple rekabet etmeden, varolan kapasitenin daha yüksek oranda kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. Gıda ve deri sektörlerinde ise ihracat artışı, dış pazarların daha karlı hale gelmesiyle üretimin iç tüketimden dışarıya yönelmesiyle artmıştır. İmalat sanayii alt-sektörleri ihracatının katma değer artısına duyarlılık göstermesi, ihracatın kullanılmayan kapasiteyi harekete geçirdiğinin bir göstergesidir. Ancak, kapasite sınırına gelindiğe ve iç talep artışları ortaya çıktııkça, alt-sektörlerin bu konumlarını koruyamayacakları açıktır.

SONUÇ

1980'li yıllarda Türkiye'nin ihracatı büyük bir değişim göstermiş, bu da imalat sanayii ihracatındaki artıştan kaynaklanmıştır. Bu artış, dışa açılma politikası çerçevesinde uygulanan iç talep kısıtlaması, Türk Lirasının reel devalüasyonları ve çok çeşitli teşvik araçlarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu politikalar imalat sanayii üretimini arttırmış, ancak döviz kurunun yükselmesi nedeniyle fiyat artışlarına yol açmıştır.

1990'lı yıllar başlarken, geçmiş on yıllık dönemin kapandığının sinyalleri alınmaya başlanmıştır. Türk Lirasının reel anlamda değer yitirişi yavaşlamış, reel ücretlerdeki gerileme sona ermiş, teşviklerin kapsamı daraltılmıştır.

Bu değişimeler, imalat sanayii ihracatının 1980'li yıllarda geçerli olan koşul ve politikalarla artırlamayacağını göstermektedir. İmalat sanayii ihracatındaki artışın geçmiş dönemdeki düzeyini sürdürmesi, bir yanda sektörün verim artıları yaratılmasına, diğer yanda dış rekabet gücünü gözönüne alan ayrıntılı çalışmalara dayanan ve maliyet düşüşleri yaratabilecek bir teşvik sisteminin yerleştirilmesine bağlıdır.

TÜRKİYE'NİN DİŞ BORÇ SORUNU.

GİRİŞ : Bir Ülkenin toplam dış kaynak gereksinimi, siyasi düzeyde saptanan/hedeflenen iktisadi büyümeye oranlarının bir fonksiyonudur. İktisadi büyümeye ise, sermaye hasıla kat sayısı veri olarak alındığında, mevcut kullanılabilir kaynakların- iç ve dış tasarrufların- bir sonucudur.

En genel çizgileriyle, sosyal demokrat dünya görüşüne sahip siyasi partiler, iktidara geldiklerinde toplumdaki en büyük eşitsizlik kaynağı olan işsizliğin azaltılmasını/sıfırlandırmasını temel siyasi/iktisadi hedef olarak saptarlar. İşsizliğin azaltılması/sıfırlanması süreci ise, teknolojik gelişmenin gerisinde kalmadan, istihdam yaratan iktisadi büyümeye bağlıdır.

İktisadi büyümeye ile, istihdam aramasında pozitif bir korelasyonun varlığı kuşku götürmemekle birlikte, bu ilişkinin niceliksel yönü çok farklı bir çalışmanın konusunu oluşturduğundan, bu çalışmada ele alınmayacağıdır. Özellikle sanayi kesiminde, negatif istihdam yaratan büyümeye süreçlerinin, batı toplumlarında hizmetler kesiminin genişlemesiyle, bir anlamda global istihdam üzerindeki etkileri nötralize edilmiş olmaktadır.

Türkiye'nin de dış kaynak gereksinimi, ekonomisinin büyümeye oranlarına göre değişmektedir.

Dış kaynak, gereksinimini tahminleri açısından "iki açık yaklaşımı" adı verilen yöntem, konuya ilgili çalışmalarında iktisatçılar tarafından en sık kullanılan yöntemdir.

Yeterli büyümeye için gerekli, ama iç kaynaklarla(tasarruflar) sağlanamayan kaynak gereksinimi, hem iç tasarruf açığı, hem de cari işlemler dengesi açığından kaynaklanıyorsa, dış borçlanma yöntemi ile söz konusu açıklar kapatılmaya çalışılacaktır.

Ancak bu açıklardan birisi hakim durumda olabilir. Eğer iç tasarruf açığı hakimse, büyümeye tasarruf ile sınırlıdır. Söz konusu durumda iç ve dış kaynaklarla tasarruf oranını artırmak ya da sermaye/hasıla katsayısunı küçültmek gerekecektir.

Döviz açığı, tasarruf-yatırım açığından daha büyükse, büyümeye dış ticaretle sırlıdır.

Türkiye'nin karşı karşıya olduğu dış borç sorununa, bu çalışmada yaklaşım yöntemi de, bu yukarıda belirtilen doğrultuda olacaktır.

I .BÖLÜM

I no'lu tablo,Türkiye'nin dış borç durumuna özet bir biçimde yaklaşmaktadır.1990 yılı itibariyle,yaklaşık 43 milyar A.B.D. dolarına eşit bir dış borç yükü mevcuttur.Söz konusu dışborç yükünün yüzde 84'ü orta ve uzun vadeli borçlar-dan oluşurken,kısa vadeli borçların,toplam borçlara oranı yüzde 16'dır.Söz konusu bu oran,yaklaşık 7,5 milyar dolarlık bir kısa vadeli borç yüküne tekabül etmektedir.

İktisatçılar için kritik bir gösterge olan bu oranın,son on yıllık seyri yine I no'lu tabloda görülmektedir.1990 yılında ulaşılan söz konusu yüzde 16'lık oran ile,1980'de kısa vadeli borçların toplam borç yüküne oranı aynıdır.

Söz konusu görüntünün olumlu sayılabilecek yanı,1980 yılında,kısa vadeli borçların,ihracat gelirlerine oranı yüzde 85 iken,1990'da bu oran yüzde 60 inmiştir.Ama herşeye karşın,söz konusu yüzde 60'lık oran da,oldukça yüksektir.

Kaynak: Merkez Bankası üç aylık raporları

Tablo I

Dış borçlarımızın son on yıllık durumu (Milyon ABD doları)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Dış borçlar (Toplam)	13.604	15.163	16.861	17.619	18.391	20.659	25.476	32.101	40.228
Orta-Uzun Vadedi dış borçlar	10.048	12.673	14.667	15.455	15.352	17.479	20.717	25.752	32.605
Kısa vadeli dış borçlar	3.556	2.490	2.194	2.164	3.039	3.180	4.759	6.349	7.623
Kısa vadeli borçların toplam borç- lara oranı	26.0	16.0	13.0	12.3	16.5	15.3	18.6	19.7	18.9

Tablo I 'in devamı

Dış borçlarımızın son on yıllık durumu (Milyon ABD doları)

	<u>1988</u>	<u>1989</u>	<u>1990(x)</u>
Dış borçlar (Toplam)	40.228	41.021	42801
96			
Orta-Uzun Vadeli dış borçlar	32605	34.305	35.556
Kısa vadeli dış borçlar	6.417	5.745	7.245
Kısa vadeli borçların toplam borçlara oranı	.15	.14	.16

x Haziran 1990 itibarıyle

Tablo II'de de, toplam dış borç yükünün, GSMH'ya oranı görülmektedir. Tablonun 1. sütununda yer alan GSMH rakamları, söz konusu dönemde Türk lirasının A.B.D. dolarına karşı sürekli değer yitirmesinin bir sonucu olarak 1980'li yıllar boyunca (1980-1988) ancak yüzde 12 artış gösterirken, yine A.B.D doları cinsinden ifade edilen dış borçların artış oranı yüzde 169.5 olmuştur. Bu gelişmenin bir sonucu olarak dış borç-GSMH oranı, bu dönemde yüzde 31'den, yüzde 73'e yükselmiştir.

1989 yılından itibaren ise, gerek döviz rezervlerinin yükselmesinin sonucu, gerek ise, ucuz ithalat yolu ile, anti-enflesyonist politika izleyebilmenin bir gereği olarak, Türk lirası bir ölçüde sun'i olarak değerli tutulunca, dolar cinsinden GSMH 74.1 milyar dolara çıkarken, dış borç yükü de yüzde 55'e inmiştir. Salt parasal politikaların bir sonucu olarak oluşan 1989 yılına ilişkin bu tablo ihtiyatla karşılanmalıdır.

Tablo II

Dış borçlar / Ulusal gelir oranı (Milyon A.B.D. doları)

	<u>GSMH</u>	<u>Dış Borç</u>	<u>Dış Borç /GSMH</u>
1979	49.1	13.6	.28
1980	49.3	14.1	.31
1981	49.2	16.8	.34
1982	48.3	17.6	.36
1983	44.6	18.3	.41
1984	42.3	21.2	.50
1985	47.8	25.3	.53
1986	52.2	31.2	.60
1987	52.8	38.3	.72
1988	55.5	40.7	.73
1989	74.1	41.0	.55
1990			

Kaynak: Maliye Bakanlığı yıllık ekonomik raporları

Tablo I ve Tablo II aracılığıyla, verilmeye çalışılan dış borçlarımıza ilişkin bilgiler, Türkiye ekonomisi kaynaklar-harcamalar dengesi tabloları aracılığıyla aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Tablo III, Türkiye ekonomisinin, 1979-1989 kaynaklar-harcamalar dengesini vermektedir.

1989 yılı itibariyle, Türkiye ekonomisinin dış kaynak gereksinimi 3.2 trilyon T.L. düzeyinde oluşmuştur. Bu büyülük ise, söz konusu yılın GSMH'sının yüzde 1.8'ine eşittir. Bu oran 1980 yılında yaklaşık yüzde 5'dir.

Kaynaklar-harcamalar tablosunun daha yakından incelenmesi, bizi Türkiye'nin dış borçları konusunda daha ayrıntılı açıklamalara götürecektir.

Tablo IV, ve tablo V, yurtiçi tasarruf oranlarının ve bu oranın kamu ve özel kesim tasarrufu olarak ayırtımının 1979-1990 yılları arası gelişimini göstermektedir.

Türkiye'de yurtiçi tasarruf oranı, 1979 yılındaki yüzde 13.4'lük büyülüğünden, 1989'de yüzde 26.0'a yükselmiştir. 1980'li yılların Türkiye ekonomisine ilişkin verilerin en olumlularından biri, tasarruf oranındaki bu çarpıcı sıçramadır.

TABLO III
KAYNAKLAR-HARCAMALAR DENGESİ
(Cari fiyatlarla, milyar TL.)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
GSMH	2359.9	4432.7	6564.3	8585.0	11485.2	18316.8	27715.2	39177.2	58387.2	103222.7	175239.4
Diş Açık (Açık Tasarruf)-179.4	-231.7	-230.6	-150.0	-475.6	-513.3	-525.1	-1023.0	-844.0	-802.0	-3229.5	
Toplam Kaynaklar	2539.3	4664.4	6494.9	8735.0	11960.8	18830.1	28240.3	40200.5	53231.2	104024.7	172008.2
Toplam Yatırımlar	495.8	1156.1	1572.6	1792.0	2375.8	3640.8	5681.7	9654.8	14850.3	26454.3	42403.7
Kamu	285.5	702.0	977.9	1062.0	1288.2	2022.7	3059.9	5342.6	7790.0	11308.0	17942.7
Özel	210.3	454.1	594.7	730.0	1077.3	1618.1	2621.8	4312.1	7060.3	15146.3	23616.0
Toplam Tüketim	2010.3	3508.3	5222.3	7093.0	9585.3	15189.3	22558.6	30545.4	44381.5	77570.4	129604.4
Kamu	292.0	544.1	700.1	939.0	1167.3	1622.8	2331.7	3552.6	5322.6	8724.9	15370.5
Özel	1718.3	2964.2	4522.2	6154.0	8418.0	13566.5	20226.9	26992.8	39058.9	68845.5	114233.8
Toplam Yurtiçi Tas.	316.4	924.4	1342.0	1642.0	1899.9	3127.5	5156.6	8631.8	14005.7	25652.3	45633.3
Kamu	57.0	227.8	564.1	781.0	841.6	1423.6	2562.8	4047.4	4825.9	7296.8	14829.7
Özel	259.4	696.6	777.9	861.0	1058.3	1703.9	2593.8	4584.3	9179.8	18355.5	30803.6
Kamu Yatırım	-228.5	-474.2	-413.8	-281.0	-456.6	-599.1	-497.1	-1295.1	-2964.1	-4011.2	-3113.0
Tasarruf Farkı											
Özel Tasarruf	49.1	242.5	183.2	131.0	-19.0	85.8	-28.0	272.2	2119.6	3209.2	7187.0
Yatırım Farkı											
Kamu Tasarrufları											
GSMH											
Özel Tasarrufları											
GSMH											
Kamu Kesimi	-19.4	-46.7	-57.9	-244.0	-236.8	-427.3	-981.3	-1236.6	-1875.0	-4236.5	-3797.1
Diş Borç Ödemesi											
Kamu Kesimi	110.0	205.2	322.4	434.2	566.2	901.5	1187.8	2321.4	3930.9	7042.8	3390.0
Diş Broç Kullanımı											

Kaynak: Maliye Bakanlığı yıllık ekonomik raporlar.

TABLO IV

Toplam tasarruflar içinde kamu kesimi ve özel kesimin payları

	<u>Kamu kesimi payı</u>	<u>Özel kesimin payı</u>
1979	18.0	82.0
1980	25.0	75.0
1981	42.0	58.0
1982	48.0	52.0
1983	44.0	56.0
1984	45.0	55.0
1985	50.0	50.0
1986	47.0	53.0
1987	34.0	66.0
1988	28.0	72.0
1989	32.0	68.0
1990	32.0	68.0
1991	32.8	67.2

Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Raporlar

TABLO V

Toplam yurtiçi tasarruf oranı

1979	13.4
1980	20.8
1981	20.4
1982	19.1
1983	16.5
1984	17.1
1985	18.6
1986	22.0
1987	24.0
1988	24.9
1989	26.0
1990	26.7
1991	27.8

Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Raporları

Tasarruf oranındaki bu çarpıcı sıçrama, benzer bir reel gelir artışı ile birlikte gerçekleşmediğinden, gelir bölüşümünün, ortalama tasarruf eğilimi yüksek kesimler lehine değiştiği yönündeki savların doğru olduğu kanısı güçlenmektedir. Türkiye ekonomisinde, en kısa sürede, kapsamlı ve güvenli bir gelir bölüşümü araştırmasının gerçekleştirilmesi şarttır.

Söz konusu tasarruf oranının kamu ve özel kesim tasarrufları olarak ayrışması tablo IV 'de görülmektedir. Tablodan da anlaşıldığı gibi, Türkiye'de tasarrufların, yüzde 70'ine yakın bir bölümü, kamu sektörü dışında üretilmektedir. Tablolardan ilginç bir sonucu da şudur : Türkiye'de 1979 yılında yüzde 18 olan kamu kesimi tasarruf oranı, 1980'li yılların sonucunda yüzde 30'u aşarken, aynı dönemde, özel kesim tasarruf oranı yüzde 82'den, yüzde 68'e düşmüştür. Milli gelirin faktörel dağılımında, kâr-faiz-rontrantın çok yükseldiği savının ileri sürüldüğü, toplam tasarruf oranının yükselmesiyle bir ölçüde desteklenen bu savın geçerli olduğu 1980'li yıllarda, bu sonuç ayrıca araştırılmaya değer bir konu oluşturmaktadır.

Özel kesim tasarruflarının, kişisel (şahsi gelir vergisine tabi kişi ve kuruluşların yaptığı tasarruf) ve kurumsal (kurumlar vergisine tabi kuruluşların yaptığı tasarruflar) tasarruflar olarak ayrılması Türkiye'de bilinmemektedir. Tasarruflara ilişkin bu temel bilgiden yoksun olununca, özel tasarrufları artırmaya yönelik politikaların seçiliş ve uygulamasında isabetli tercihler yapmak olanaksızlaşmaktadır. Bir ulusal gelir bölüşümü çalışmasında olduğu gibi, söz konusu tasarruf araştırması da zorunlu görülmektedir.

Tablo VI , toplam yurtiçi kaynaklar içinde yatırımlara giden oranın 1979-1990 arası, kamu ve özel kesim için gelişimini vermektedir. Toplam yurtiçi kaynaklar içerisinde, yatırımlara giden pay 1979-1990 arası yüzde 31.4 artış göstermiştir. Bir gelişmekte olan ülke için olumlu gözüken bu gelişme, yine, kaynaklar-harcamalar denegi, Tablo III'den incelendiğinde, bu yatırımları finanse edebilecek iç tasarrufların eksikliğinden, Türkiye'nin başına enflasyon ve borçlanma sorununu çıkarmaktadır.

TABLO VI

Yatırımlar-toplam kaynaklar oranı

	<u>Toplam yatırımlar/toplam kaynaklar</u>	Kamu	Özel
1979	19.1	11.2	7.9
1980	24.7	15.0	9.7
1981	23.1	14.4	8.7
1982	20.5	12.1	8.4
1983	19.8	10.8	9.0
1984	19.3	10.7	8.6
1985	20.1	10.8	9.3
1986	24.0	13.3	10.7
1987	25.0	13.1	11.3
1988	25.4	10.8	14.6
1989	24.6	10.7	13.8
1990	25.1	10.8	14.3
1991	25.6	10.9	14.7

Kaynak : Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Raporları

Toplam yatırımlar, 1979-1989 arası dönemde, son sene hariç, sürekli toplam yurtiçi tasarrufların üzerinde seyretmiştir.

TABLO VII
Toplam yatırımlar -toplam yuriçi tasarruflar oranı
(Cari fiyatlarla, milyar TL.)

	<u>Toplam yatırımlar</u>	<u>Toplam tasarruflar</u>	<u>Yatırım-tasarruf oranı</u>
1979	495.8	316.4	0.63
1980	1165.1	924.4	0.79
1981	1572.6	1342.0	0.85
1982	1792.0	1642.0	0.91
1983	2375.5	1899.0	0.79
1984	3640.8	3127.5	0.85
1985	5681.7	5156.6	0.90
1986	9654.8	8631.8	0.89
1987	14850.3	14005.7	0.94
1988	26454.3	25652.3	0.96
1989	42403.7	45633.3	1.07

Kaynak: Maliye Bakanlığı yıllık ekonomik raporları

Tablo VII'den de görüldüğü gibi, toplam yatırımlar ile toplam tasarruflar arasında, yatırımlar lehine sürekli bir fark mevcuttur. Diğer bir deyişle, yuriçi toplam tasarruflar, yatırımları finanse etmekde yetersiz kalmaktadır. Bu açığı kapatmak için dış kaynaklara, başka bir ifadeyle dış tasarruflara başvurulması kaçınılmaz olmaktadır.

Tablo VII, Türkiye'de 1979-1988 yılları arasında toplam tasarrufların toplam yatırımları karşılama oranı sürekli olarak ünitenin altında kaldığını ortaya koymaktadır. 1979 yılında yüzde 63 olan söz konusu kritik oranın, 1980'li yılların sonuna doğru Üniteye yaklaşmıştır.

Kuramsal düzeyde enflasyon ve dış kaynak gereksiniminin kaynağı olarak gösterilebilecek olan yatırım-tasarruf oranı 1989 yılında bir tasarruf fazlası yaratmakla birlikte, dış borçlanma ve enflasyonist süreç duraklamamıştır, ve bu nokta üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

TABLO VIII

Kamu kesimi tasarruf açığı ve kamu kesimi dış borçlanması

(Milyon TL)

	Kamu kesimi tasarruf açığı	Kamu Kesimi dış borçlanması (net)	Fark
1979	-228.5	90.6	-137.9
1980	-474.2	158.5	-315.7
1981	-413.8	264.5	-149.3
1982	-281.0	190.2	-90 .8
1983	-456.6	329.4	-127.2
1984	-599.1	474.2	-124.9
1985	-497.1	206.5	-290.6
1986	-1295.1	1048.8	-210.3
1987	-2964.1	2055.9	-908.2
1988	-4011.2	2806.3	-1204.9
1989	-3692.6	3390.0	-302.6
1990			

Kaynak : Bütçe Gerekçeleri (Çeşitli Yıllar).

TABLO IX

Kamu kesimi tasarruf açığının dış borçla karşılanan kısmı
(%)

1979	39.6
1980	33.4
1981	63.9
1982	67.6
1983	72.1
1984	79.1
1985	41.5
1986	83.7
1987	69.4
1988	70.0
1989	91.8
1990	

Kaynak : Bütçe Gerekçeleri (Çeşitli Yıllar).

Tablo VIII ve tablo IX ,kamu kesimi tasarruf açığı ile dış borçlanma arasında ilişki kurmaktadır. Tablo IX 'den görülebileceği gibi, 1979 -1989 döneminde, kamu kesimi tasarruf açığının dış borçlarla karşılanma oranı yüzde 39.6 'dan, yüzde 91.8 'e yükselmiştir, ve bu oran 1989 yılında mutlak rakam olarak yaklaşık 3,5 trilyon TL.'ye (- 1.3 milyar A.B.D. doları) tekabül etmektedir.

Kamu kesimi tasarruf açığı, karşımıza dış borçlanmanın önemli bir kaynağı olarak çıkmaktadır. Tablo VIII , kamu kesiminde sürekli bir tasarruf açığının olduğunu ortaya koymaktadır, ve kamu kesimi bu tasarruf açığını dış borçlanma ile kapatmaya tercih etmiştir.

Kamu kesimi tasarruf açığının giderek artan bir kısmının dış tasarruflarla karşılandığını, bu olgu da, Türkiye'nin giderek artan dış borçlarının önemli bir bölümünün kamu kesimi tasarruf açıklarından kaynaklandığını gösterir.

TABLO X

Yurtiçi ve yurtdışı tasarrufların toplam tasarruflar içindeki payı

(Milyar TL.)

	<u>Toplam tasarruflar</u> (Yurtiçi+yurtdışı)	<u>Yurtdışı</u> tasarruflar	<u>Yurtiçi tasarruflar</u> Toplam tasarruflar Toplam tasarruflar
1979	495.8	36.2	63.8
1980	1156.1	20.0	80.0
1981	1572.6	14.7	85.3
1982	1792.0	8.4	91.6
1983	2375.5	20.0	80.0
1984	3640.8	14.1	85.9
1985	5681.7	9.2	90.8
1986	9654.8	10.6	89.4
1987	14850.3	5.7	94.3
1988	26454.3	3.0	97.0
1989	48862.9	6.6	93.4
1990			

Kaynak : Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Raporları

Tablo X ise,yine 1979-1990 döneminde,yurtçi ve yurtdışı tasarrufların toplam tasarruflar içindeki payının gelişimini göstermektedir.Tablodan çıkan sonuç ilginçtir : yurtçi tasarrufların,toplam tasarruflar içindeki payı 1979-1989 arasında yüzde 63.8 den,yüzde 93.4'e yükselmiş,buna paralel olarak,yurtdışı tasarrufların,toplam tasarruflara oranı yine aynı dönemde yüzde 36.2'den,yüzde 6.6'ya düşmüştür. Tasarruf oranlarının artışı,toplam tasarruflar içinde yurtçi tasarrufların payının yüzde 93.4'e yükselmesi,Türkiye'de söz konusu dönemde yurtdışı borçlanmanın artışını engellememiştir.

Tablo XI , Türkiye'de özel yatırımlar ile özel tasarruflar arasındaki ilişkisi vermektedir.Bu tablo da göstermektedir ki ,1979-1989 döneminde özel tasarrufların özel yatırımları karşılama oranı çoğu seneler Ünitenin üzerinde seyretmektedir.

TABLO XI

Özel tasarrufların, özel yatırımları karşılama oranı

1979	1.23
1980	1.53
1981	1.30
1982	1.17
1983	0.98
1984	1.05
1985	0.98
1986	1.06
1987	1.30
1988	1.21
1989	1.30

Kaynak : Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Raporları

Tablo VII ve XI 'de görüldüğü gibi, gerek toplam yatırımların toplam tasarruflarla karşılanma oranı, gerek ise, özel yatırımların özel tasarruflarla karşılanma oranı, Türkiye'nin dış borç yükünü açıklayacak gibi görülmektedir. Kamu kesiminde oluşan tasarruf açıkları da, 1979-1989 döneminde toplam dış borçların 13.6 milyar A.B.D. dolarından, 42.8 milyar dolara yükselmesi açıklayamamaktadır.

Gerek kamu kesiminde, gerek özel kesimde, firmaların tasarruf-yatırım açısından kaynaklanamayacak ölçüde büyük olan dış borç yükü, alınan borçların her iki kesimde de firmalar tarafından yatırım dışı amaçlarda kullanıldığı kanısını güçlendirmektedir.

II . BÖLÜM

Milli muhasebe hesapları denkliğinin bir sonucu olarak,kaynaklar-harcamalar dengesinden hareketle dış borç yükünü hesaplama çalışmaları,cari işlemler açığından kalkarak da yapılabilir.

Tablo XII ,Türkiye'de 1979 -1989 döneminde,cari işlemler açıklarını,döviz rezervlerini ve dış borçları beraber göstermektedir.

1979 -1987 döneminde, Türkiye'nin cari işlemler açığı, 1980 senesi hariç, büyük dalgalanmalar göstermeden ,1 -2 milyar dolar düzeyinde seyrederken, 1988 ve 1989 yıllarında,ilk kez,Türkiye ekonomisi,cari işlemler fazlası vermiştir. Aynı dönemde,Türkiye'nin döviz rezervlerinde önemli ölçüde artışlar görülmekte,1990 yılında,yaklaşık 9 milyar dolarlık bir döviz rezervi söz konusu olmaktadır.

Cari işlemler fazlası, ve döviz rezervlerinde hızlı artış kısa vadeli dış borçların oransal olarak olmasa bile,mutlak rakam olarak yükselmesinden kaynaklanmaktadır.

TABLO XII
Cari işlemler açıkları,döviz rezervleri ve dış borçlar
(Milyon dolar)

	Cari işlemler açıkları	Döviz rezervleri	Dış borçlar
1979	-1.413	+551	13.604
1980	-3.408	+1.054	15.163
1981	-1.919	+1.502	16.861
1982	-835	+1.824	17.619
1983	-1.828	+1.934	18.391
1984	-1.407	+2.682	21.258
1985	-1.013	+2.239	25.344
1986	-1.528	+3.110	31.228
1987	-987	+3.677	38.304
1988	+1.596	+5.228	40.722
1989	+ 966	+7959.7	41.021
1990	- 508 ^x	+8924.0 ^{xx}	42.801 ^{xxx}

^x Haziran 1990

^{xx} Temmuz 1990

^{xxx} Haziran 1990

Tablo XIII ,Türkiye'nin dış ödemeler sorununa 1979 -1989 dönemi için bir genel bakışı yansıtmaktadır.

Örneğin , 1989 yılında ,Türkiye,ana para ve faiz ödemeleri olarak 6.9 milyar dolar dış borç ödemesi, 15.7 milyar ithalât için gerçekleşmiştir. Toplam döviz gelirleri ise 22 milyar dolar dolayındadır.

Tablo XIII ,Türkiye ekonomisinin 1979 -1989 döneminde toplam 36 milyar dolar dış ticaret açığı, 15 milyar dolar düzeyinde de cari işlemler açığı verdiğini ortaya koymaktadır

Yine aynı dönemde (1979 - 1989) , Türkiye ekonomisi,anapara ve faiz ödemeleri olmak üzere toplam 39.6 milyar dolar dış borç ödemesi gerçekleşmiştir. 1989 yılında, mevcut borç stoku ise 41.0 milyar dolar düzeyindedir. Bu tutar,Türk lirasının çok değerli tutulduğu 1989 yılında bile,GSMH'nın yüzde 55'i dolayındadır.

TABLO XIII

(Milyon dollar)

	Anapara ödemeleri	Faiz ödemeleri	Toplam ödemeler	İhracat	İthalat	Diş ticaret açığı	Toplam döviz gelirleri	Cari işlemler açığı
1979	-485	-1010	-1495	2261	-4815	-2554	4787	-1.413
1980	-576	-1138	-1714	2910	-7513	-4603	5838	-3.408
1981	-551	-1443	-1994	4703	-8567	-3864	8573	-1.919
1982	-852	-1465	-2317	5890	-8518	-2628	10117	- 835
1983	-1093	-1441	-2534	5905	-8895	-2990	9515	-1.828
1984	-1107	-1586	-2693	7389	-10331	-2942	11656	-1.407
1985	-1858	-1753	-3611	8255	-11230	-2975	10385	-1.013
1986	-2145	-2134	-4279	7583	-10664	-3081	12551	-1.528
1987	-2657	-2507	-5164	10322	-13556	-3234	16521	- 987
1988	-3900	-2950	-6850	12550	-15585	-3035	19610	+1596
1989	-4023	-2970	-6983	11627	-15762	-4135	22083	966
1990								

Kaynak : Merkez Bankası, Üç Aylık Raporlar

Söz konusu dış borç -GSMH oranı, 1987 yılı itibarıyle seçilmiş bazı ülkelerde aşağıdaki değerleri almaktadır.

TABLO XIV
Ülkeler itibarıyle dış borç- GSMH oranları
(1987)

Arjantin	73.9
Brezilya	39.4
Endonezya	79.7
G.Kore	34.3
Meksika	77.5
Mısır	117.6
Portekiz	52.3
Yunanistan	45.8

Tablo XV ise, Türkiye ekonomisinin dış borç ödeme gücü ölçütlerini vermektedir.

Toplam dış borç ödemelerinin ihracat gelirleri içindeki payını veren XV - 1, inceleme dönemimiz içinde söz konusu oranda büyük sıçramalar olmadığını ve yüzde 60 dolayında sabitleştiğini ortaya koymaktadır, ama 1979 - 1989 döneminde, ihracat artışları göz önüne alındığında, dış borç ödemelerinin de o oranda yükseldiği görülmektedir.

TABLO XV

Dış borç ödeme gücü ölçütleri

	Toplam dış borç ödemeleri	Toplam dış borç ödemeleri	Toplam döviz gelirleri	ihracat
				ihracat gelirleri
			toplam döviz gelirleri	ithalât gideri
1979	0.66	0.31	0.99	0.47
1980	0.59	0.29	0.78	0.39
1981	0.42	0.23	1.00	0.55
1982	0.39	0.23	1.19	0.69
1983	0.43	0.27	1.07	0.66
1984	0.36	0.23	1.13	0.71
1985	0.44	0.27	1.17	0.73
1986	0.56	0.34	1.18	0.71
1987	0.50	0.31	1.22	0.76
1988	0.55	0.35	1.26	0.80
1989	0.60	0.31	1.40	0.73
1990				

Kaynak : Merkez Bankası üç aylık raporları.

TABLO XV 'nin devamı

Net açığı iri	Cari işlemler açığı ihracat geliri	Dış borçfaizi+anapara ödemesi+ ithalat gideri
		döviz gelirleri
1979	0.62	1.32
1980	1.17	1.58
1981	0.41	1.23
1982	0.14	1.07
1983	0.31	1.20
1984	0.19	1.12
1985	0.12	1.13
1986	0.20	1.19
1987	0.09	1.13
1988	0.07	1.14
1989	(cari işlemler fazlası mevcuttur)	1.03
1990		

Benzer bir saptama XV -2 için de geçerlidir, şöyle ki 1979 -1989 döneminde toplam dış borç ödemelerinin, toplam döviz gelirleri içindeki payı da yüzde 30 dolaşında sabit kalmıştır. Söz konusu dönemde, hem döviz gelirleri, hem dış borç ödemeleri aynı oranda yükselmistiştir.

Tablo XV - 3 , 1979 -1989 döneminde, toplam döviz gelirleri-ithalat giderleri oranı ise yaklaşık yüzde 40 artış sağlamıştır. XV - 4'de de, ihracatın ithalatı karşılama oranı verilmektedir. Bu kritik oran 1979 -1989 arası yüzde 47'den yüzde 73'e yükselerek, Türkiye ekonomisinin dış kaynak gereksinimine çok önemli bir rahatlama getirmiştir.

1980'li yılların ikinci yılında, Türkiye ekonomisi için iki önemli başarı hiç şüphesiz, iç tasarruf oranının ve ihracatın ithalatı karşılama oranının yükselmesidir. Özellikle ihracat gelirlerinin artması, XV - 5 ve XV -6 'da , ihracat gelirleri içinde dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı paylarının önemli ölçülerde düşmesine neden olmuştur.

1979 -1989 döneminde,örneğin yüzde 62 olan cari işlemler açığı -ihracat geliri oranı, 1988'de yüzde 7'ye düşmüştür. 1989 'da ise, cari işlemler fazlası oluşmuştur.

Dış borç ödeme gücü ölçütlerinin en önemlilerinden sayılan XV - 7'de (dış borç anapara ve faiz ödemeleri ve ithalat giderlerinin, döviz gelirleri içindeki payı), söz konusu kritik oranın yüzde 132'den, yüzde 103'e indiği görülmektedir.

Özellikle, Tablo XV'de verilen dış borç ödeme gücü ölçütleri, Türkiye ekonomisi için, dış borçlar konusunda, çok da kötümser olunmaması gereği konusunda bazı önemli sinyaller vermektedir.

TABLO XVI

BORÇ ALANA GÖRE DİŞ BORÇ BAKİYESİ (Milyon ABD Doları)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990*
ORTA VE UZUN VADELİ							
Kamu Sektorü (KİT'ler dahil)	17479	20717	25752	32605	34305	35276	35556
Merkez Bankası	12234	14721	18810	24188	26234	26726	26998
Özel Sektör	4453	5037	5858	7094	6546	6975	6960
KISA VADELİ							
Kamu Sektorü (KİT'ler dahil)	3180	4759	6349	7623	6417	5745	7245
Merkez Bankası	215	230	613	517	272	159	59
Özel Sektör	1183	1685	1751	2536	1829	798	826

* Haziran sonu itibarıyle

Kaynak: Merkez Bankası, Üç Aylık Raporlar

TABLO XVII

BORÇ VEREN GÖRE DİS BORÇ BAKİYESİ (Milyon ABD Doları)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990*
ORTA VE UZUN VADELİ	17479	20717	25752	32605	34305	35276	35556
-Uluslararası Kuruluşlar	5020	6309	7839	9802	9192	8737	8986
IMF	1426	1326	1085	770	299	48	0
IBRD, IDA, IFC	2590	3661	4917	6550	6421	6163	6130
Avrupa Yatırım Bankası	394	453	571	675	583	561	571
Avrupa Konseyi İşkan Fonu	554	815	1216	1757	1836	1318	2220
İslam Kalkınma Bankası	12	12	12	15	22	44	44
OPEC Fonu	40	35	30	25	20	15	12
Uluslararası Kalkınma Fonu	4	7	8	10	11	10	8
-İkili Anlaşmalar	7242	8122	9646	11680	11382	10969	10606
OECD Ülkeleri	5998	6647	8049	10086	10038	9833	9628
OPEC Ülkeleri	761	915	1013	1066	886	707	574
Diğer Ülkeler	483	560	584	528	458	429	404
Ticari Bankalar	3541	4159	4969	6391	8891	10004	10261
Özel Alacaklılar	1676	2127	3298	4732	4840	5560	5703
KISA VADELİ	3180	4759	6349	7623	6417	5745	7245
İslam Kalkınma Bankası	65	30	49	62	47	15	15
İkili Anlaşmalar	0	0	0	0	0	0	0
Ticari Bankalar	941	1465	2624	3663	2903	1826	2770
Özel Alacaklılar	2174	3264	3676	3898	3467	3904	4460

* Haziran sonu itibarıyle.

Kaynak: Merkez Bankası, Üç Aylık Raporlar.

KRE

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990*
ORTA VE UZUN VADELİ							
Proje ve Program Kredileri	17479	20717	25752	32605	34305	35276	35556
Uluslararası Para Piyasası	11897	13838	16784	20646	19495	18495	18334
-Erielenmiş Borçlar	1487	2423	3574	5415	8505	10004	10261
DÇMLer	2404	2005	1624	1139	503	66	39
Banka Kredileri	1653	1421	1166	833	329	0	0
Garantisiz, Ticari Borçlar	401	315	229	143	57	0	0
-Özel Krediler	350	269	229	163	117	66	39
Kredi Mektupları D.T.H.	1691	2451	3770	5405	5802	6711	6922
	1326	1858	3069	4569	4723	5500	5664
KISA VADELİ							
-Konu Sektorü	1337	1897	2364	3053	2101	957	885
Banka Kredileri	195	432	944	1383	914	35	20
Muhabir Açıkları	417	376	77	282	168	30	105
Kredi Mektuplu D.T.H.	452	820	730	871	747	733	701
Diğer	273	269	613	517	272	159	59
-Özel Sektor	1843	2862	3985	4570	4316	4788	6360
DÇMLER	61	18	6	3	1	1	1
Konut Kredileri	703	1093	1061	1205	903	891	1047
Prejiňansman Kredileri	414	609	629	74	131	218	200
D.T.H.	544	724	1250	1745	1685	2061	2511
Döviz Kredileri	121	418	1039	1543	1596	1617	1601

Kaynak: Merkez Bankası, Üç Aylık Raporları.

Tablo XVI ,Türkiye'nin dış borç bakiyesi,söz konusu borcu kullananlar açısından vermektedir.Orta ve uzun vadeli borçların (toplam borçların yüzde 83'ü) , yüzde 95.5'i Merkez Bankası dahil olmak üzere kamu sektörüne aittir. Özel kesimin, orta ve uzun vadeli borçlarda ağırlığı sadece yüzde 4.5 dolayındadır.

Toplam borçların yüzde 17'sini oluşturan kısa vadeli borçlarda ise,ağırlık özel kesimindir.(yüzde 87.7).

Özel sektörün kosa vadeli borçlar içindeki payı 1984'de yüzde 56'dan 1990'da yüzde 87.7'ye yükselmiştir.

Tablo XVII ise,dış borç bakiyesini borç verenlere göre göstermektedir.Orta ve uzun vadeli borçlarda,uluslararası kuruluşların payı yüzde 25 , ikili anlaşmalarla alınan borçların oranı ise yüzde 29'dur.

Kısa vadeli borçlarda ise,özel olacaklıkların payı yüzde 61'dir.

Tablo XVIII ise,dış borç bakiyemizi.kredi türlerine göre sınıflandırmaktadır. Orta ve uzun vadeli borçlarda,proje ve program kredilerinin payı yüzde 51'dir.

I. SERMAYE HAREKETLERİ

Birleşmiş Milletler'in 1990 yılı için çıkarttığı "Ticaret ve Kalkınma Raporu"na göre 1980'li yılların en belirgin özelliği finansal hareketlerin tüm dünyada büyük bir hızla artması ve uluslararası bir nitelik kazanmasıdır. Sermayenin bu uluslararası hareketliliği gelişmiş piyasa ekonomileri de dahil olmak üzere pek çok ülkenin para ve sermaye piyasalarını sıkı bir şekilde birbirine bağlamış, böylelikle ticaret, üretim, yatırım ve istihdam uluslararası mali piyasalardaki değişikliklerden etkilenmeye daha açık bir hale gelmiştir. Benzer şekilde, ulusal para ve sermaye piyasaları, döviz piyasalarının koşullarına karşı son derece hassaslaşmış ve bu piyasalardaki belirsizliğe servet sahiplerinin artan likitide tercihleri de eklenince, hemen hemen tüm dünyada, faiz oranlarını yukarıya doğru çeken bir etki ortaya çıkmıştır. (1)

Sermayenin uluslararası hareketliliğinde gözlemlenen söz konusu artışa iki farklı açıdan yaklaşmak mümkündür. Bir yaklaşım göre, bu gelişme sermayenin, gerçek yatırım fırsatlarına göre ülkeler arasında serbestçe hareket etmesini sağlamış, bu sayede tek tek ülkelerin yatırımlarını aşan miktarlarda tasarruf etmelerine, ya da tasarruflarını aşan miktarlarda yatırım yapabilmelerine olanak vermiş, dolayısıyla tasarruf, yatırım ve üretim düzeyi global olarak artabilmisti. Bir diğer deyişle, sermayenin uluslararası hareketliliğindeki artış, kaynak dağılımını uluslararası düzeye ulaştırdığından dünya ekonomisi açısından önemli faydalar sağlamıştır. Ne var ki, konuya farklı bir noktadan yaklaşıldığında, aynı gelişmelerin, özellikle kalkınmakta olan ülkeler açısından ciddi tehlikeler içerdigini söylemek mümkündür. Herseyden önce, sermaye hareketlerindeki artış ülkelerin uluslararası finansman çevrelerindeki değişikliklere karşı duyarlığını arttırmış, bu değişiklikleri şüphelenerek izler hale getirmiştir. Diğer taraftan, uluslararası finansman piyasalarına duyulan bağımlılık, Ülke içinde uygulanan para ve maliye politikalarının etkisinin azalmasına neden olmuş, hükümetlerin makro ekonomiyi yönlendirme ve bağımsız politika

izleyebilme sahalarını daraltmıştır. Kaldı ki, uluslararası finansman piyasalarını birbirine bağlayan gelişmenin, çoğunlukla spekulatif kısa vadeli sermaye hareketlerindeki artıştan oluşması, bu piyasalar-daki kararsızlık ve belirsizliği arttırmış, herhangi bir ülkede ya da piyasadaki aksaklılığın diğerlerine yayılım hızı ve ölçüği büyümüştür⁽²⁾.

Sermayenin, özellikle son on yıldır sınırlar arası bir hareketlilik kazanmasının temel nedenlerinden biri, ulaşım ve iletişim teknolojisinde sağlanan ilerlemedir. Bu gelişme enformasyonun elde edilme, değerlendirme ve dağıtım işlemlerinin son derece hızlı bir şekilde ve düşük maliyetlerle gerçekleştirilemesini sağlamış, bunun sonucunda ülkeler arası ödeme mekanizması büyük ölçüde gelişmiş, sınır ötesi arbitraj olanakları artmış, uluslararası mali işlemlerin maliyeti azalmış ve ulusal sermaye piyasaları birbirine yakınlaşmıştır. Sözkonusu hareketliliğin bir diğer önemli nedeni de sermayenin uluslararası hareketliliğini sınırlayan politik yaklaşımın, 1980 sonrası dönemde hemen hemen tüm dünyada etkinliğini kaybetmesidir. Bretton Woods sisteminin ve bu sistemin özünü oluşturan "doğrudan yabancı yatırımlarla ya da ticaretle ilgili olanlar dışında, sermayenin uluslararası akişkanlığını özendirilmemesi hatta engellenmesi gereği" anlayışının çökmesiyle hızlanan mali liberalizasyon ya da finansal açıklık (financial openness) akımlarının 80'li yıllarda genel kabul görmesi, uygulamada kendini sınırlararası döviz kredileri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, uluslararası mevduata izin verilmesi ve hisse senedi alış verişlerinin büyük bir serbestlik içinde yapılması şeklinde göstermiştir⁽³⁾.

Sermaye hareketlerinde açıklık ya da liberalizasyon politikalarının son 8-10 yıldır ağırlık kazanmasının temelinde, daha önce sözdedilen iktisadi etkinliği sağlama kaygılarının, ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin ve politik yaklaşılardaki

değişimlerin önemli rol oynadıkları açıklıdır. Ancak finansal açılığın tek tek ülkelere yüklediği maliyetin (politik otonominin azalması, mali dengesizliğin ve belirsizliğin artması v.b.) kollektif olarak yüklenilen maliyetler olmasına karşılık, elde edilen faydalaların özel nitelikte faydalalar olması uluslararası sermaye hareketlerini hızlandıran en önemli etkenlerden biri olmuştur. Nitekim finansal açılıktan yarar sağlayan kuruluşların sermayenin sınırlararası akışkanlığını hızlandırmak için yapmış oldukları politik baskı hiç bir yerde ciddi bir direnişle karşılaşmamıştır.

Türkiye'de de uzun yıllar yabancı sermaye girişi çeşitli nedenlerle (iktisadi kalkınma için gerekli olan sermaye birikimi- ni sağlamada ulusal tasarrufların yetersiz kalması, teknoloji transferine duyulan ihtiyaç, ödemeler dengesi açıklarının kapatılması vb) teşvik edilmesine rağmen, beklenen ilgi 80'li yılların başlarına kadar görülememiştir. Bu yıllarda itibaren, dünyadaki genel eğilimlere paralel olacak Türkiye'de de uluslararası sermaye hareketlerinin hızlığı görülmektedir. Özellikle 1990 yılı içerisinde kısa vadeli sermaye girişinin büyük boyutlara ulaşması nedeniyle dikkatler ödemeler bilançosunun "Sermaye Hareketleri" kalemi üzerinde yoğunlaşmıştır. 1990 yılı içerisinde gözlemlenen bu ani erteşin nedenleri ve muhtemel sonuçları üzerinde durulacaktır. Ancak daha önce sermaye hareketlerinin 1980 sonrası dönemdeki gelişiminin incelenmesi gerekmektedir.

Uluslararası sermaye hareketleri bağlamında 1980 yılının Türkiye açısından önemi, bu yıldan itibaren korumacı ekonomi politikalarının terk edilmesi, liberal ekonomi politikası ilkelerinin ve bunun bir uzantısı olarak dışa açılma politikasının uygulamaya konulmasıdır. Bu çerçeve içerisinde, yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak amacıyla 24 Ocak 1980 tarih ve 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi çıkartılmıştır. Bu kararnameye dayanarak, yabancı sermaye ile ilgili kararlar ve işlemlerde ahenk ve sürat sağlamak üzere Maliye, Ticaret Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklar ve Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülen hizmetleri birarada toplamak amacıyla, Başbakanlığı bağlı

"Yabancı Sermaye Dairesi" kurulmuştur. Yine bu kararname ile yabancı sermaye iştiraklı yatırımin toplam sabit yatırım tutarının azami 50 milyon dolar olabileceği ve yabancı sermaye iştirak oranının da %10'dan az, %49'dan fazla olamayacağı kararlaştırılmıştır. Ancak daha sonra , 12.21.1986 tarih ve 86/10353 sayılı kararnamenin eki olarak yeni bir Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi oluşturulmuştur. Yeni kararnamede farklı olarak, yabancı sermaye yatırım alanları daraltılmamış ve toplam yabancı sermaye tutarına azami bir sınırlı getirilmemiştir. Sadece, yabancı sermaye yatırım ve iştirakları ile ilgili tüm işlemlerin DPT, Yabancı Sermaye Başkanlığı'ncı yürütülmesi kararlaştırılmışken, 50 milyon ABD dolarını aşan yabancı sermaye yatırım ve iştirak müracaatlarının izin için Bakanlar Kurulu'nun onayına sunulacağı esası getirilmiştir. Yine bu kararname ile kâr transferi ve ücret yanında, tasfiye halinde sermayenin tümünün transferi de garanti altına alınmıştır⁽⁴⁾.

Tablo 1, bu koşullar altında, doğrudan yatırımlar şeklinde Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin yıllar itibarıyla gelişimi ni vermektedir. Buna göre 1981-89 arası dönemde doğrudan yatırımlar şeklindeki yabancı sermayeye verilen izinler %335'lük bir artışla 338 milyon dolardan 1471 milyon dolara yükselmiştir. Verilen izinlerin dokuz yılda toplam 4311 milyon dolar olduğu, bunun ancak 2117 milyon dolarlık kısmının girişinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Öte yandan gerçekleşen yabancı sermaye girişinin 1981'de 141 milyon dolarken, %423'lük bir artışla 1989'da 738 milyon dolara yükseldiği, buna karşılık aynı yıllar arasında sermaye çıkışlarının ancak %63'lük bir artış göstererek 46 milyon dolardan 75 milyon dolara çıktıgı görülmektedir. Bu bağlamda, gerçekleşen net sermaye girişi dokuz yılda %598 artarak 1989'da 663 milyon doları bulmuştur.

TABLO 1

Yabancı Sermaye Yatırımlarının
Yılları Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	Geçekleşen			
	İzinler	Girişler	Çıkışlar	Net
1981	338	141	46	95
1982	167	103	48	55
1983	103	87	41	46
1984	271	162	49	113
1985	235	158	59	99
1986	364	170	45	125
1987	537	171	65	106
1988	825	387	33	354
1989	1471	738	75	663
Toplam	4311	2117	461	1656

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Nisan 1990, s.44.

1980 sonrası dönemde, gerek ülkede siyasi istikrarın sağlanması, gerekse 1980 ve özellikle de 1986 yıllarında çıkartılan yeni Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnameleri ile yabancı sermayeye sağlanan teşvik ve kolaylıklar sayesinde Türkiye'ye giren yabancı sermaye miktarında önemli artışlar olduğu görülmektedir. Nitekim 1923-80 arasında yabancı sermayeli yatırımlara verilen izinlerin toplam tutarı ancak 229 milyon dolardır⁽⁵⁾. Bu ise, 1980 yılı sonrasında yabancı sermayeye verilen izinlerde 4082 milyon dolarlık bir artış kaydedildiği anlamına gelmektedir.

Doğrudan yatırımlar şeklinde ülkeye gelen yabancı sermayenin sektörlerarası dağılımına baktığımızda imalat sanayiinin her zaman en fazla paya sahip olduğunu, bunu sırasıyla hizmetler, tarım ve madencilik sektörünün izlediğini görmekteyiz. Bununla beraber, imalat sanayiinde mevcut yabancı sermaye miktarının toplam yabancı sermaye içindeki payının zanan içinde azaldığı (1983'te %67,9 iken 1989'da %51,2), buna karşılık hizmetler sektöründeki yabancı sermaye miktarının toplam içindeki payının arttığı (1983'te %29, 1989'da %45,2) anlaşılır maktadır (Tablo 2).

İzin verilen yabancı sermayenin ülkelere göre dağılımı incelemişinde, en fazla yabancı sermayenin OECD ülkelerinden geldiği, bunlar içinde birinci sırayı Avrupa Topluluğu'na bağlı ülkelerin aldığı görülmektedir (Tablo 3). Bu ülkeler arasında İngiltere, 1989 yılında en fazla yatırım izni alan ülke olmuştur.

TABLO 2.

6224 SAYILI KANUNA GORE FAALIYETTE BULUNAN
FIRMALARIN MEVCUT YABANCI SERMAYELELERININ SEKTOREL DAĞILIMI

(Kümülatif)

(Milyar TL)

SEKTÖRLER	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
-İMALAT SANAYİ							
Mevcut Yabancı Sermaye	41.7	71.9	117.6	155.1	248.1	419.3	998.6
Top.Yab.Ser.içinPayı(%)	67.9	61.0	56.6	51.2	56.9	53.4	51.2
-TARIM							
Mevcut Yabancı Sermaye	1.5	2.3	6.1	8.8	24.0	39.3	53.3
Top.Yb.Ser.içinPayı(%)	2.4	1.9	2.9	2.9	5.5	5.0	2.7
-MADEN							
Mevcut Yabancı Sermaye	0.4	0.6	0.8	3.3	5.9	8.9	17.2
Top.Yb.Ser.için Payı(%)	0.7	0.5	0.4	1.1	1.4	1.1	0.9
-HİZMETLER							
Mevcut Yabancı Sermaye	17.8	43.1	83.3	135.7	157.6	317.3	880.4
Top.Yb.Ser.için Payı(%)	29.0	36.6	40.1	44.8	36.2	40.5	45.2
TOPLAM	61.4	117.9	207.9	302.9	435.6	784.7	1.949.6

Kaynak: TOBB., İktisadi Rapor, Ankara 1990, s.310.

TABLO 3.

YABANCI SERMAYE İZLENİMLERİNİN
ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

ÜLKELER	1986		1987		1988		1989	
	İZİN ADEDİ	İZİN VER. YAB.SER.	İZİN ADEDİ	İZİN VER. YAB.SER.	İZİN ADEDİ	İZİN VER. YAB.SER.	İZİN ADEDİ	İZİN VER. YAB.SER.
I. OECD ÜLKELERİ	276	196	410	417	542	709	678	1291
A-AT ÜLKELERİ	171	105	264	201	371	384	494	907
B-DİĞER ÜLKELER	105	91	146	216	171	325	184	384
II. İSLAM ÜLKELERİ	140	97	196	35	192	51	192	105
A-ORTA-DOĞU	127	91	179	32	168	47	149	79
B- KUZEY AFRIKA	4	0	8	1	4	0	6	5
C- DİĞER İSLAM	19	5	59	23	20	64	37	21
III. DİĞER ÜLKELER	58	71	92	84	93	64	120	75
TOPLAM	474	364	698	536	827	824	990	1470

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, Türkiye'nin Ödemeler Dengesi istatistikleri, Ankara, Nisan 1990, s.45.

Öte yandan, 1986 yılından itibaren yabancı sermaye Türkiye'ye portföy yatırımları şeklinde de girmeye başlanmıştır. 1986 yılında, bu yoldan Türkiye'ye giren sermaye miktarı 146 milyon dolar iken, sermaye piyasasının gelişmesine paralel olarak bu miktar da artmış ve 1989 yılında 1586 milyon dolaraya yükselmiştir⁽⁶⁾.

Ödemeler dengesinin sermaye hareketleri kalemiyle ilgili olarak dikkati çeken bir diğer nokta da kısa vadeli sermaye hareketlerinin

1980 sonrası ve özellikle de 1990 yılı içerisinde göstermiş olduğu gelişimdir. Tablo 4 kısa vadeli sermaye hareketlerinin 1980-89 arasındaki yıllık gelişimini, Tablo 5 ise aynı kalemlerin 1990 yılı içerisindeki aylık seyrini göstermektedir. Buna göre, ticari bankaların döviz tevdiyat hesaplarında ve dışardan sağlanmış oldukları kredilerde, özellikle 1982 yılından sonra belirgin artışlar sağlanmış, ancak 1990 başına kadar toplam kısa vadeli sermaye hareketleri, zaman zaman geri ödemeler v.b. aksi yöndeki sermaye hareketlerinin ağır basması nedeniyle dalgalı bir seyir izlemiştir.

Buna karşılık, 1990 başından itibaren Türkiye'ye kısa vadeli sermaye girişinin büyük bir hızla arttığı görülmektedir. Açıklanan ilk yedi aylık sonuçlara göre, 1990 Ağustos'una kadar ülkeye toplam 2.090 milyon dolar kısa-vadeli sermaye girişi olmuştur. Bu miktar, önceki yıllara göre ulaşılan en yüksek rakamdır ve yıl sonuna kadar daha da artması beklenmektedir. Tablo 5'ten de anlaşılacağı gibi, bu ani artışa yol açan en önemli etken bankaların ve kuruluşlarının dışarıdan sağladıkları krediler olmuştur. Gerçekten den 1990 yılının ilk yedi ayında bankalar 645 milyon dolar, kuruluşlar ise 468 milyon dolar kısa-vadeli kredi girişine neden olmuşlardır. Öte yandan bankalarda açılan Döviz Tevdiyat Hesaplarında da önemli bir artış olduğu görülmektedir. Nitekim 1990 yılının yalnızca yedi ayında bu hesaplarda biriken döviz tutarı (303 milyon dolar) 1989 yılının tamamında ulaşılan rakama (318 milyon dolar) hemen hemen eşitlenmiştir.

TABLO 4.

KISA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİ

(Milyon Dolar)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
KISA VAD.SER.HAR.	-2	121	98	798	-652	1479	812	50	-2281	-554
A)Toplam Varlıklar	85	360	-181	177	-1625	127	-313	-945	-1428	371
B)Yükümlülükler	-87	-239	279	621	973	1352	1125	995	-853	-925
-Mer.Bankası	141	-56	196	335	-175	413	-82	816	-514	-1238
-Ticari Bankalar	2	-36	69	190	461	476	760	528	11	289
-DTH	0	0	0	83	461	180	370	285	54	318
-Sağ, Krediler	0	0	69	107	0	296	390	243	-43	-29
-Diğer	2	-36	0	0	0	0	0	0	0	0
-Diğer Sektörler	-230	-147	14	96	687	463	447	-349	-350	24
-Ticari Kredi	-285	-147	0	0	545	472	-168	-498	-213	67
-Kur.Sağ,Kredi	0	0	0	0	121	-24	231	245	108	40
-Diğer	55	0	14	96	21	15	384	-96	-245	-83

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, İ.b.i.d., s.37.

Kısa vadeli sermaye hareketlerinde gözlemlenen bu artışın kanımızca en önemli nedeni Türkiye'de gerek mevduat faizlerinin, gerekse kredi faizlerinin görece yüksek olmasıdır. Bu durum, bir yandan, büyük ölçüde, yurt dışında ikamet eden Türk işçileri ile Türkiye'de turizm sektöründe faaliyet gösterenlerin döviz cinsinden elde ettikleri gelirlerle beslenen Döviz Tevdiyat Hesaplarının kabarmasına yol açmış; öte yandan ulusal bankalardan kredi almanın

görece pahalı olması nedeniyle kuruluşlar yurtdışı kaynaklara başvurmak durumunda kalmışlardır. Merkez Bankasının Ekim 1989'da "ekonominin dışa açılmasını desteklemek" amacıyla aldığı "Merkez Bankası kredilerinin kalkınmanın finansmanı amacıyla selektif kredi politikasının bir aracı olarak değil, sadece para politikasının yürütülmesi amacıyla kullanılacak bir araç olduğu, dolayısıyla sözkonusu tarihten itibaren orta ve uzun vadeli kredi açma uygulamasına son verildiği" şeklindeki kararı, kuruluşları dışardan kredi sağlamaya yönelikten bir diğer etken olmuştur.

TABLO 5.
KISA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİ

	1990 OCAK	1990 ŞUBAT	1990 MART	1990 NİSAN	1990 MAYIS	1990 HAZİRAN	1990 TEMMUZ	1990 OCAK-TEM.
KIŞA VAD.SER.HAR.	230	408	300	544	26	249	333	2.090
A) VARLIKLER	61	160	-194	430	23	-184	166	462
B) YÜKÜMLÜLÜKLER	169	248	494	114	3	433	167	1.628
1) MERKEZ BANK.	-5	18	2	69	-35	-12	66	103
2) TİCARİ BANK.	86	170	383	54	-25	322	-102	888
-DTH	31	45	253	11	-123	202	-116	303
-Sağ, Kredi.	55	125	130	43	98	180	14	645
-Diğer	0	0	0	0	0	0	0	0
3) DİĞER SEKTÖRLER	88	60	109	-9	63	63	203	577
-Ticari Kredi	50	1	51	-29	84	-30	82	209
-Kur. Sağ. Kredi	38	59	58	20	79	93	121	468
-Diğer	0	0	0	0	-100	0	0	-100

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, Üç Aylık Bültén, 1990 II, S.109.

Ülkeye bu denli büyük meblağlarda ve giderek artan oranlarda sermaye girişinin mutlaka reel yatırım olanakları tarafından motive edildiği düşünülmemelidir. Birleşmiş Milletlerin 1990 yılında yayınladığı bir rapora göre⁽⁷⁾ uluslararası finansal işlemlerin büyük bir kısmının yatırım ve ticaretle ilgisi kopmuştur. Belli başlı döviz piyasalarının bir günlük hacmi dünya ticaretinin ortalama bir aylık hazine ulaşmakta ve uluslararası sermaye hareketleri iş kararlarından çok portföy kararlarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin de belirli bir kısmı uzun vadeli getirilerden çok, kısa vadeli spekülatif kazançlar tarafından motive edilmektedir. Sermaye hareketlerine speküasyon güdüsunün yön verdiği bir ortamda liberal politikalarının, bu bağlamda mali açılığın, kaynak dağılımında etkinliği ne ölçüde sağladığı belirsizdir.

Ödemeler bilançosunun sermaye hareketleri bölümü ile ilgili olarak yapmış olduğumuz incelemelerden elde edilen sonuçlar şöyle özetlenebilir.

1. Doğrudan yatırımlar şeklinde ülkeye giren yabancı sermaye miktarında 1980 sonrası dönemde önemli artışlar olması, Türkiye gibi kalkınmanın finansmanında tasarrufların yetersiz kaldığı ve ödemeler dengesinin sürekli açık verdiği bir Ülke açısından olumlu bir gelişmedir. Ne var ki yabancı sermaye yatırımlarının kendinden beklenen sonuçları verebilmesi bazı politika önlemlerinin alınmasına bağlıdır.

a. Her şeyden önce yabancı sermayenin yatırım yapacağı alanların ülkenin ekonomik yapısına, sanayileşme düzeyine ve kalkınma planlarında gösterilen hedeflere uygun olması sağlanmaya çalışılmalıdır. Bu bağlamda yabancı sermayenin yatırım ve ara mali üreten sektörlerde yönlendirilmesine ihtiyaç vardır.

b. Yabancı sermayeli yatırımların ithal girdilere

ağırlık veren, dolayısıyla ödemeler dengesi Üzerinde yaratılan pozitif etkiyi azaltıcı, montaj niteliği taşıyan yatırımlara dönüşmesinden kaçınılmalıdır.

c. Buna karşılık yatırım projelerinin yeni ihracat olanakları yaratıp yaratmadığının incelenmesi, yurt içi talep ile birlikte dış talep koşullarının da göz önüne alınması ve yatırımların dış piyasalarda rekabet edebilecek ölçek ve teknolojiye sahip olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

d. Yabancı sermaye ile yeni teknoloji ve yeni istihdam olanakları sağlanması hususuna önem verilmelidir.

e. Yabancı sermayeli yatırımların uzun vadeli sonuçları gözden geçirilmeli, ödemeler dengesi Üzerinde yaratacağı etki, yatırımin gelir etkisi ile birlikte mütalaa edilmelidir. Çünkü uzun dönemde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ödemeler dengesi Üzerindeki pozitif etkisi, bu yatırımların gelir etkisine bağlı olarak tüketimde aşırı bir genişlemenin çıkışın çıkmadığına bağlıdır.

f. Diğer taraftan, yabancı sermayenin borç yaratan banka kredileri şekline dönüşüp, dış ödeme güçlüklerini arttıracı etki yapmamasına özen gösterilmelidir.

g. Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bugün ulaştığı düzey, kendi içersinde bir gelişme olmakla birlikte, dünyadaki yabancı sermaye hareketleri içersinde önemli bir yer oluşturılmamaktadır J.O.B.B. raporunda da⁽⁸⁾ belirtildiği gibi bu kaynaktan daha etkin bir şekilde yararlanmak isteniyorsa, "yabancı yatırımcıların alt yapı sorunu ve boşluğu olmayan, ekonomik ve politik istikrar gösteren, teknik işgücü ve üretim girdileri imkânları olan ve bürokratik engellemelerden arındırılmış ülkelere yatırım yapma eğiliminde oldukları

gözönüne alınmalı ve Türkiye'de yatırımlar bu yönyle değerlendirilmelidir. Ancak yabancı yatırımlar için uygun koşullar yaratılırken, yerli özel sektörün ülke içinde yabancı sermayeye karşı rekabet gücünün zayıflamasına, böylece yerli sanayinin çökmesine kadar varabilecek bir dizi olumsuz sonuca engel olunmalıdır.

2. Kısa vadeli sermaye hareketlerinde, özellikle 1990 yılı başından itibaren gözlemlenen hızlı artışlar endişe vericidir. Her şeyden önce vadesi dolan kısa vadeli kredilerin, yine kısa vadeli sermaye girişi yoluyla karşılamaya sistemin kapasitesinin nereye kadar yeteceğinin şüphelidir. Bir süre sonra Türkiye'nin, Temmuz 1990 itibarıyla 2,090 milyon dolara ulaşan kısa vadeli dış kredileri nedeniyle ciddi bir ödeme güçlüğü içine düşmesi ihtimali kuvvetlidir. Dolayısıyla kısa vadeli sermaye hareketlerinde görülen sözkonusu artışlar ülke açısından büyük bir risk oluşturmaktadır.

Kaldı ki, Türkiye'deki yüksek faizlerin özendirdiği kısa vadeli sermaye girişlerindeki artış, Türk Lirasının aşırı değerlendirilmiş bir kur üzerinden işlem görmesine neden olmakta, bu ise ihracatımız üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Diğer bir deyişle, kısa vadeli yabancı sermaye girişinin ödemeler dengesi üzerindeki kısa dönemli olumlu etkisinin orta ve uzun dönemde devam edip etmeyeceği de belirsizdir.

Öte yandan, ülkenin finansal açıdan bu denli dışarıya bağımlı olmasının ulusal iktisat politikalarının etkisinin azalmasına yol açmak, başarı şansını azaltmak, dolayısıyla politik otomonyi sarsmak gibi bir tehlikesi de mevcuttur. Politik otomomi, ulusal politika araçlarının saptanan hedefleri gerçekleştirmedeki etkinlik dereesine ve bu araçlarla amaçlar arasındaki bağın kararlılığına, diğer bir deyişle politika araçlarının muhtemel etkilerinin önceden görülebilmesine bağlıdır. Finansal açıdan dışarıya bağımlılık bir yandan

Ülke dışı etkenlerin ağırlığının artmasına, dolayısıyla ulusal politika araçlarının etkinliğinin azalmasına yol açarken, diğer taraftan ülke ekonomisinin dış piyasalardaki değişimelere duyarlığını artırdığından, araçlar ve amaçlar arasındaki bağıntı zayıflamasına yol açmakta, bu ise politik otonominin sarsılması anlamına gelmektedir. Yabancı finansman kaynaklarının kısa vadeli kredilerden oluşmasının, bu belirsizlik ve kararsızlık ortamını pekiştirici etkiler yaratacağı açıklıdır. Kısa vadeli sermaye hareketlerinde gözlemlenen artışların bu kaygılar gözönüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

II. TURİZM HAREKETLERİ

Yirminci Yüzyılın ikinci yarısında, tüm dünyada turizm hareketlerinin büyük bir hızla arttığı gözlemlenmektedir. Bu gelişimin bir nedeni sanayileşmeyle birlikte kişi başına gelirlerde oluşan artışın fertlerin seyahat edebilme olanaklarını artırması, öte yandan sanayileşmiş ülkelerdeki hızlı çalışma temposunun ve kalabalık kent hayatının fertler üzerinde yarattığı olumsuz etkilerden kurtulma çabasının turizme duyulan talebi yükseltmesidir. Buna paralel olarak turizm sektöründe de önemli gelişmeler kaydedilmiş, ulaşım ve iletişim alanındaki yenilikler ile reklam ve propagandanın da etkisi eklenince turizm faaliyetlerinin toplam faaliyetler içindeki payı büyük ölçüde artmıştır.

Tablo 6 dünyada turizm hareketlerinin 1950-87 arası gelişimini göstermektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi, dünyada uluslararası turizme konu olan kişi sayısı, sözkonusu dönemde 14 kat artarak, yılda 25 milyon kişiden 355 milyon kişiye yükselmiştir. Öte yandan, turizmden sağlanan yıllık gelirin %7.000, kişi başına turizm harcamalarının da %400 arttığı anlaşılmaktadır.

Turizm hareketleri, özellikle ödemeler bilançosu sırrekli açık veren ülkeler açısından büyük önem arzettmektedir. İtalya ve İspanya gibi turizm sektörünün gelişmiş olduğu ülkelerde net turizm gelirlerinin ödemeler bilançosunun aktifinin önemli bir kısmını oluşturduğu bilinmektedir. Ancak "görünmeyen ihracat" ya da "ek ihracat" olarak da nitelendirilen turizmin ödemeler dengesi açısından gerçek önem, mal ve hizmet ihracından elde edilen gelirler "net döviz" kazancı kavramına uygun olarak ifade edildiğinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim, araştırmalar gelişmekte olan ülkelerin ihraç malları üretiminin büyük

ölçüde ithal girdi kullanımıyla gerçekleştiğini ve bu malların ihracından elde edilen net döviz gelirlerinin, brüt gelirlerin %50'sini geçmediğini göstermektedir. Oysa turizm sektörü için bu oran %75'i aşmaktadır.

TABLO 6.

ULUSLARARASI TURİZM HAREKETLERİ

<u>Yıllar</u>	<u>Turist Sayısı (1.000 kişi)</u>	<u>Turizm Gelirleri (milyon\$)</u>	<u>Kişi başına Harcama</u>
1950	25.282	2.100	83
1960	69.296	6.867	99
1963	89.999	8.887	99
1966	119.797	13.340	111
1969	143.140	16.800	117
1972	181.851	24.621	135
1975	214.357	40.702	190
1978	257.366	68.837	267
1981	288.848	104.296	361
1983	292.803	98.804	337
1985	333.823	108.584	325
1986	341.434	129.182	378
1987	355.000	150.000	423

Kaynak: World Tourism Organization(Wio), Yearbook of Tourism Statistics,
Vol.1-1987'den aktaran Ömer İskender, World Tourism and Turkey
İCOC , issue : 25, 1989, s.103.

Konaklama tesislerinin inşaası ve donanımı için ne kadar ithal girdi gerekeceği ise Ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak belirlenmektedir. Türkiye'de inşaat sektörünün gelişmişlik düzeyi bu tür yatırımların tamamına yakınına yerli girdilerle gerçekleştirilecek durumdadır. Nitekim, IV. Beş Yıllık Plan, Özel İhtisas Komisyonu Raporuna göre, Türkiye'de turizm sektörü için yapılan toplam alt yapı yatırımları içindeki ithal girdi oranı giderek düşmekte, tesislerin teçhizat ve mefruSAT malzemesi ithalatı ise toplam maliyetin ancak %6,7'sini oluşturmaktadır. Ancak bu noktada büyük, orta ve küçük turizm işletmelerinin ithal girdi oranlarında farklılaşma olduğu ve ithal girdi oranının işletmenin büyüklüğüyle doğru orantılı olduğu gerçeğine dikkat edilmelidir. Dolayısıyla, son yıllarda sayısı artan beş yıldızlı otel inşaasının, bu anlamda net döviz kazancını olumsuz yönde etkileyebileceği gözönüne alınmalıdır.

Bununla beraber, başlangıçta alt yapı yatırımları nedeniyle ortaya çıkan döviz kayıplarının belirli bir süre sonra telafi edilebildiği, böylece sektörün ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkisinin kısa bir süre sonra arttığı belirtilmekterdir⁽⁸⁾. Turizmin sağladığı döviz kazancının yalnızca yabancıların ülkemde yapmış oldukları seyahat ve konaklama harcamalarından ibaret olmadığı, bunun yanında turistlerin yapmış oldukları her türlü alışverişin döviz kazancını daha da artttığı düşünülürse sektörün ödemeler dengesi üzerinde kö olumlu etkisinin görünenden daha fazla olduğu anlaşılmaktır.

Ne var ki, sayılan özelliklerinden ötürü ülke ekonomisi için taşıdığı öneme rağmen, uzun yıllar turizm sektörüne gereken önemin verilmediği görülmektedir. Diğer sektörlerle karşılaşıldığında, turizme ayrılan kamu yatırım harcamalarının payı oldukça düşük kalmaktadır. Sektöre gösterilen bu ilgisizliğin nedeni, ekonominin tamamı açısından getirişi çok yüksek olan turizm yatırımlarının, proje bazında bakıldığından kârlılığının düşük olması ve yatırım kararlarının da genellikle proje ranta bilite hesaplarına dayanılarak alınmasıdır.

Geçmiş yıllarda turizme yeterince önem verilmemesine rağmen gelen turist sayısının sürekli arttığı gözlemlenmektedir. Tablo 7'den de anlaşılacağı gibi bu artış, 1981-89 döneminde %217'yi bulmuştur. Öte yandan, aynı Tablo Türkiye'ye gelen turist sayısındaki artışın dünya turizm hareketlerinde görülen genel artışın üzerinde olduğunu, dolayısıyla genel bir canlanmanın ötesinde, Türkiye'ye duyu- lan ilginin zaman içinde arttığını göstermektedir.

Türkiye'ye gelen turist sayısındaki bu artışa para- lel olarak, turizm gelirlerinin de önemli ölçüde yükseldiği görülmek- tedir (Tablo 8), gerçekten de, 1980 yılında 326 milyon dolar olan turizm gelirleri %684'lük bir artışla 1989 yılında 2557 milyon dóla- ra yükselmiş, bu gelirlerin ödemeler bilançosu aktifi içindeki payı ise, aynı dönemde %168'lik bir artış göstererek %5'ten %13,4'e çı- miştir. Turizm gelirlerindeki bu artış özellikle 1984 yılından sonra ivme kazandığı anlaşılmaktadır. Burada, daha önce sözedilen, dünya turizm hareketlerinin canlanması yol açan genel etkenlerin yanısıra, Türkiye'de turizm sektörünün öneminin giderek daha fazla anlaşılmasıının, dolayısıyla sağlanan teşviklerin ve dış dünyada Türki- nin siyasi açıdan istikrarlı bir Ülke olduğuna yönelik izlenimlerin kuvvetlenmesinin önemli rolü olmuştur.

Bununla beraber, Türkiye'nin turistik yer ve yatak kapasitesi, talepteki sözkonusu artışı karşılamaktan uzaktır. 1981- 89 yılları arasında Türkiye'ye gelen turist sayısı %217, turizmden sağlanan gelirler ise %684 oranında artarken, turistik yer ve otel sayısındaki artış %58'de kalmış, yatak sayısı ise %157 oranında art- miştir (Tablo 9). Diğer bir deyişle, turistik yer ve yatak kapasi- tesinde incelenen dönem içersinde belirli bir büyümeye sağlanmış olmakla birlikte, talebin daha hızlı artması nedeniyle ki buna yerli turist- lerin artan talebi dahil değildir-turizm sektörü hâlâ önemli bir ka- pasite sorunuyla karşıyaadır.

TABLO 7.

TÜRKİYE'YE GELEN TURİST SAYISI (%) DEĞİŞİM

<u>YILLAR</u>	<u>Türkiyeye Gel.Tur.</u>	<u>(%) Değişim</u>	<u>Dünyada Turist Say.(%)Değ.</u>
1981	1.405.311	9.1	1.4
1982	1.391.711	-1.0	-0,7
1983	1.625.099	16.7	2.1
1984	2.117.094	30.2	9.0
1985	2.614.924	23.5	4.6
1986	2.391.085	-8.5	2.3
1987	2.855.546	19.4	4.0
1988	4.172.727	46.13	-
1989	4.459.151	6.86	-

Kaynak:1981-83: Ümer İskender, i.b.i.d., b,105,

1984 ve sonrası :DPT, Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler,
Haziran 1990, s.58.

Türkiye'nin turizm sektörüyle ilgili bir diğer sorunu da ciddi bir pazar araştırmasının henüz yapılmamış olmasıdır. Dolayısıyla hangi pazara hitap edildiği belirlenmiş değildir. İnceleme dönemi içerisinde, ödemeler bilançosu çoğunlukla açık veren Türkiye'nin, Turizm gibi net döviz kazancı sağlama potansiyeli son derece yüksek olan bir alanda bir an önce hedef pazar saptaması yapması gerekmektedir.

TABLO 8.
TURİZM GELİR VE GİDERLERİ

(Milyon Dolar)

<u>YILLAR</u>	<u>TURİZM ve DIŞ SEY.GELİRLERİ</u>	<u>ÖD.BİL.AKT. İÇİNDEKİ PAY.</u>	<u>TURİZM ve DIŞ.SEY.GİD.</u>	<u>ÖD.BİL.PAS. İÇİNDEKİ PAYI,</u>	<u>NET TURİZM GELİRLERİ</u>
1980	326	5.0	104	1.1	222
1981	380	4.0	103	1.0	277
1982	373	3.6	149	1.3	224
1983	420	4.0	126	1.0	294
1984	548	4.5	277	2.0	271
1985	1094	7.5	324	2.2	770
1986	950	6.4	313	2.1	637
1987	1476	7.8	448	2.4	1.028
1988	2355	11.1	358	1.7	1.997
1989	2557	13.4	565	2.0	1.992

Kaynak: T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 1989

TABLO 9.

TÜRKİYE'DE TURİSTİK YER VE YATAK SAYISI

Yıllar	T.Yer Sayısı	(%) Değişim	Yatak Sayısı	(%) Değişim
1981	529	3.50	58.242	3.90
1982	569	7.56	62.372	7.09
1983	611	7.38	65.934	5.71
1984	642	5.07	68.266	3.54
1985	689	7.32	85.995	25.97
1986	731	6.10	92.129	7.13
1987	834	14.09	120.250	30.52
1988	-	-	150.000	24.74

Kaynak: Ömer İskender. i.b.i.d., s.115,

Tablo 10, 1981-88 yılları arasında Türkiye'ye gelen turistlerin ülkelere ve bölgelere göre dağılımını özetlemektedir. Buna göre, Türkiye'ye en fazla turist Avrupa ülkelerinden gelmekte ve bu ülkelerin toplam yabancı turist sayısı içindeki payı zaman içinde artmaktadır (1981'de %45.6, 1988'de %60,5), Türkiye'ye turist gönderen ülkeler arasında ikinci sırayı Doğu Avrupa ülkeleri almaktadır (1988'de %16). Öte yandan Almanya, 1988'de %18.8'e ulaşan payı ile Türkiye'ye en çok turist yollayan ülke durumundadır. Bu oran Afrika ve Amerika kıtlarının tamamı ile Avustralya, Japonya ve Yeni Zelanda'dan Türkiye'ye gelen turistlerin

toplamının Türkiye turizmi içersinde sahip oldukları paydan daha fazladır. Hedef pazar saptaması yapılırken bu payların dikkate alınması gerekmektedir.

TABLO 10.

TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI TURİSTLERİN
ÜLKELERE VE BÖLGELERE GÖRE (%) DAĞILIMI

<u>ÜLKELER</u>	<u>1981</u>	<u>1983</u>	<u>1985</u>	<u>1987</u>	<u>1988</u>
Avusturya	2.9	4.5	2.9	2.6	2.6
Belçika	0.9	1.0	0.8	0.8	0.8
Danimarka	0.5	0.5	0.3	0.7	0.6
Finlandiya	0.5	0.6	0.5	0.7	1.2
Fransa	6.8	5.4	5.7	5.9	6.6
Almanya	11.0	1.7	11.4	18.3	18.8
İngiltere	4.2	5.1	4.7	9.3	11.0
Yunanistan	8.5	8.5	8.2	6.0	10.4
İtalya	4.8	3.5	2.9	3.6	2.5
Hollanda	1.6	1.6	1.2	1.7	1.7
Norveç	0.3	0.3	0.2	0.6	0.4
İspanya	1.5	0.9	0.7	1.0	0.7
İsveç	0.8	0.9	0.4	1.0	1.0
İsviçre	1.2	2.2	1.4	1.7	1.5
Avr. daki idđ. OECD	-	-	0.2	0.5	0.4
<u>Avr. OECD top.</u>	<u>45.6</u>	<u>46.2</u>	<u>41.7</u>	<u>54.6</u>	<u>60.5</u>
Australya	0.6	0.6	0.9	0.7	0.7
Japonya	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8
Yeni Zelenda	-	-	0.2	0.2	0.2
<u>Toplam OECD</u>	<u>46.7</u>	<u>47.3</u>	<u>43.3</u>	<u>56.3</u>	<u>62.2</u>
Afrika	-	-	3.9	4.8	5.1
Amerika	9.9	13.4	9.2	6.0	5.1
Asya	12.7	11.4	22.6	16.6	11.4
Doğu Avrupa	18.4	14.7	20.8	16.6	16.0
Düğerleri	12.1	13.0	-	0.1	-

(x) 30 Haziran 1988 itibarıyla.
Kaynak: Ömer İskender, i.b.d., s.108.

Türkiye'de turizm sektörünün yapısı ve gelişimi ile ilgili olarak yukarıda verilen bilgiler ışığında, bu sektörden elde edilen döviz gelirlerinin arttırılması için alınması gereken önlemler söyle özetlenebilir:

1. Turizm sektöründen elde edilen net döviz kazancı arttırmak isteniyorsa, öncelikle yerli özel sektörün bu alanda yatırım yapmasını teşvik edici önlemler alınmalı ve gerektiğinde devlet özel sektör ile ortak yatırımlara girebilmelidir. Bu alana tahsis edilen kredi sayısı ve limitlerini artırmak ve makul sınırlar içersinde ödeme koşullarını kolaylaştırmak akla gelen ilk önlemlerdir. Ayrıca yatırım projelerinde ithal girdi oranlarının mümkün olan en alt düzeyde tutulması şartının aranması, sektörden elde edilecek net döviz kazancını olumlu yönde etkileyebilecektir.

2. Ülkemize yönelen turizm piyasalarının yakından incelenmesi gerekmektedir. Bu ise bir yandan hedef pazar saptamasının bir an önce yapılmasını, öte yandan yeni piyasalar yaratılmasını olanaklı kılacaktır. Türkiye'ye en fazla turistin Avrupa ülkelerinden geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla pazar araştırmasına öncelikle bu ülkelerden başlanmasında yarar vardır. Diğer taraftan, Doğu Avrupa ve İslâm ülkelerinin potansiyel turizm talebimizi oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bu bir anamda hedef pazar saptasıyla birlikte arz çeşitlimesine de gidilmesi gerektiğini göstermektedir.

3. Türkiye turizmde arz çeşitliliğine sahip olma şansı en yüksek olan ülkelerden biri durumundadır. Bu gün Türkiye'de turizm arzı, esas itibarıyla kıyı turizmine dayanmaktadır. Bunun yanında, Ülke turizminde arz çeşitliliği yaratacak golf, termal, kış, yayla, sağlık, av, su sporları, karavan, yat ve 3.yaş turizminin cazip hale getirilmesi turizm politikamızı tek düzelişten kurtararak, sektörün canlanmasına yardımcı olacaktır.

4. Turizmi destekleyen sektörlerin turizm hareketlerine paralel olarak gelişmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ulaştırma, eğitim ve turizm sektörlerinin koordineli bir şekilde ve bir plan dahilinde faaliyet göstemeleleri gerekmektedir.

5. Turizm sektörünün önemli sorunlarından biri de yetişmiş, kalifiye personel yetersizliğidir. Yabancı dil bilen ve kaliteli hizmet vercek olan personelin yetişmesi için turistik belgeli otel-okullara ihtiyaç vardır. Üte yandan, büyük otellerde hizmet-içi eğitim programlarının düzenlenmesi bu açığın bir an önce kapatılmasına yardımcı olacaktır.

6. Reklâm ve dış tanıtma önem verilmesi, uluslararası fuarlara mümkün olduğunda katılımları gerekmektedir.

7. Çevre kalitesi turizm hareketini etkileyen önemli faktörlerden biridir. Zira turizm potansiyelini oluşturan temel unsurlar, o ülkenin sahip olduğu doğal ve kültürel varlıklardır. Turizmden sağlanan döviz kazancının sürekli ve kararlı olması isteniyorsa turizm hareketinin çevrenin doğal dengesini bozucu etkiler yaratmasına izin verilmemeli dir.

III. İŞÇİ DÖVİZLERİ

İşçi dövizleri, ödemeler dengesi üzerinde doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki türlü etkiye sahiptir. Herşeyden önce ödemeler bilançosunun aktifini yükseltmek suretiyle doğrudan bir etkiye sahiptir. Bunun dışında, yurt içinde döviz arzını arttırdığından Türk Lirasının değer kazanmasına ve bu şekilde ithalat üzerinde teşvik edici, ihracat üzerinde ise azaltıcı yönde dolaylı etkiler yaratılmaktadır. Ancak bu tür dolaylı etkilerin hissedilebilmesi için yurt içine giren işçi gelirlerinin önemli boyutlara ulaşması gereklidir.

İşçi dövizlerinin hacmini belirleyen etkenlerin başında döviz kuru değişimleri gelmektedir. Türk Lirasının aşırı değerli olduğu bir ortamda yurt dışında çalışan işçilerin Türkiye'deki yakınlarının geçimini temin etmek amacıyla gönderdikleri döviz miktarında hissedilir bir azalma olmasa bile, tasarruflarını Türkiye'de değerlendirmekten kaçınacaktır. Buna karşılık zaman zaman yapılan devalüasyonların işçi dövizini girişini artırdığı bilinmektedir. (Örneğin, 1969, 1973, 1980 yıllarında yapılan devalüasyonlar)

Öte yandan, döviz kurunun kararlılığı ve resmi döviz kuru ile piyasa kuru arasındaki fark da ödemeler bilançosunun işçi dövizleri kalemini etkilemektedir. Gerçekten de, döviz kurunun inişli çıkışlı bir gelişim göstermesi ve bunun sebep olduğu belirsizliğin işçi dövizleri üzerinde olumsuz bir etkisi olacağı açıktır. Nitekim 1974 yılından itibaren sık sık yapılan kur ayarlamaları işçi dövizi girişlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Benzer şekilde, resmi döviz kuru ile piyasa kuru arasında, ikincisi lehine bir fark bulunması büyük miktarda dövizin kambiyo dışında işlem görmesine neden olacak, bu ise yurt dışında çalışan işçilerin Türkiye'ye yolladıkları döviz miktarında, global anlamda bir değişikliğe yol açmasa bile ödemeler dengesinin "işçi dövizleri" kaleminin olduğundan az görülmemesine neden olacaktır.

İşçi dövizlerinin hacmini belirleyen bir diğer faktörde yurt içi ve yurt dışı faiz oranlarıdır. Tasarrufların ne kadarının işçilerin ikamet ettikleri ülkede, ne kadarının Türkiye'de değerlendirileceği bu oranların görelî durumlarına bağlıdır. Özellikle Türkiye'de vadeli mevduata uygulanan faiz oranlarının görece düşük olması halinde, işçilerin tasarruflarını ikamet ettikleri ülke bankalarında tutmaları kendileri açısından daha kârlı olacak, bu da ödemeler bilançosu aktifini olumsuz yönde etkileyecektir.

Tablo 11, 1980 - 89 yılları arasında Türkiye'ye gelen işçi dövizlerinin yıllık gelişimini göstermektedir.

TABLO 11.

İŞÇİ DÖVİZLERİNİN YILLIK GELİŞİMİ (Milyon Dolar)

	<u>1980</u>	<u>1981</u>	<u>1982</u>	<u>1983</u>	<u>1984</u>	<u>1985</u>	<u>1986</u>	<u>1987</u>	<u>1988</u>	<u>1989</u>
İşçi Dövizleri	2.071	2.491	2.187	1.554	1.881	1.774	1.696	2.102	1.865	3.138

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Ankara,
1990

Buradan dönem başında yapılañ devalüasyonun işçi dövizlerini olumlu yönde etkilediği görülmekte, ancak döviz kurundaki kararsızlıkların ve yurt içindeki yüksek enflasyonun başlangıçtaki olumlu etkiyi zamanla azalttığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen 1980 sonrası

dönemde Ülkeye gelen işçi gelirleri önceki yıllara oranla büyük ölçüde artmıştır (1970 'te 273 milyon dolar, 1973'de 1183 milyon dolar, 1974' te 1426 milyon dolar, 1977'de 982 milyon dolar, 1979'da 1694 milyon dolar). Bu artışın nedenleri arasında, resmi kur-piyasa kuru farkının daralması, kredi mektuplu döviz tevdiat hesabı uygulamalarının yaygınlaşması ve faiz oranlarının cezbedici düzeylerde olması sayılabilir.

Ne varki, yalnızca ulusal politikalara değil, kontrol edilemeyen dış faktörlere de bağlı olan işçi gelirleri girişi, uzun vadede dalgalanmalar gösteren, dolayısıyla ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında fazla güvenilir olmayan bir kaynaktır. Herşeyden önce işçi dövizleri girişinin artması, en azından belirli bir düzeyi koruyabilmesi dış dünyanın Türk işçilerine duyduğu talebin azalmamasına bağlıdır. Bu anlamda, son yıllarda gelişmelerin olumlu olduğu söylenenemez. Nitekim 1988-90 rakamları yurt dışına gönderilen işçi sayısında 1989/1988 için %5.8'lik, 1990/1989 içinse %10.2'lik bir azalma olduğunu göstermektedir. Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinin bu azalma eğilimini kuvvetlendirmesi kaçınılmaz görülmektedir. Bunun yanında, Türkiye'ye gelen işçi dövizleri hacminin, işçilerin ikamet ettikleri ülkelerde uygulanan ücret ve faiz politikalarına da bağlı olması bu kaynağa duyulan güvensizliği pekiştirmektedir.

Yrd. Doç. Esin AKBULUT

DİPNOTLAR:

- (1) United Nations Trade and Development Report, 1990,
New York, 1990, II.Bölüm, özellikle s.103-110
- (2) Bkz. i,b,i,d, b,103-104
- (3) Bkz. i.b.i.d. s.110-113
- (4) Bkz. TOBB, İktisadi Rapor, Ankara 1990, s.306-309
- (5) Bkz. i.b.i.d., s. 308, Tablo 203.
- (6) Bkz. T.C. Merkez Bankası, Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri,
Ankara, Nisan 1990, s.37.
- (7) United Nations, i.b.i.d., s.115-116
- (8) Bkz. Yrd. Doç.Br. Nurdan Aslan, Turizmin Ekonomik Katkısını Arttır-
mada Politikaların Rolü ve Önemi, Bilim Teknik Yayınevi, 1990 ,s.18.
- (9) Bkz. DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Haziran 1990, s.116

